

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

**Розвиток творчого потенціалу
педагога шляхом упровадження
інноваційних освітніх технологій
на уроках історії та
суспільствознавчих дисциплін
(з досвіду роботи вчителів
історії, правознавства та
громадянської освіти
Кіровоградщини)**

*Методичний посібник
для вчителів історії, основ правознавства
та громадянської освіти*

Друкується за рішенням науково-методичної ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 19.10.2021 р., протокол №4)

Кропивницький
2021

УДК 373.5.016:94 (477)

Р-64

Розвиток творчого потенціалу педагога шляхом упровадження інноваційних освітніх технологій на уроках історії та суспільствознавчих дисциплін (з досвіду роботи вчителів історії, правознавства та громадянської освіти Кіровоградщини): методичний посібник для вчителів історії, правознавства та громадянської освіти / уклад.: Наталія ЧЕРТКОВА, Інна ВІДБОРЕНКО. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2021. – 100 с.

У посібнику висвітлено питання практичного впровадження інноваційних освітніх технологій на уроках суспільствознавчих дисциплін з досвіду роботи вчителів Кіровоградщини. У виданні наведено короткі теоретичні відомості про інноваційні освітні технології, розміщено розробки уроків, які можна використати в роботі вчителів історії України, всесвітньої історії, основ правознавства та курсу «Громадянська освіта».

Видання розраховане на вчителів, які викладають історію, основи правознавства та громадянську освіту.

Рецензенти:

Ірина КОЗИР – проректор з науково-педагогічної роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент. Заслужений працівник освіти України.

Юрій МИТРОФАНЕНКО – старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», кандидат історичних наук.

Відповідальний за випуск – Віталій ДМИТРУК

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
<i>Бирзул О.В.</i> Використання елементів ТРВЗ на уроках історії як засіб розвитку предметної історичної компетентності учнів.....	5
<i>Бібік Н.С.</i> Використання Timeline в практиці вчителя історії.....	9
<i>Гура І.С.</i> Використання хмарних технологій на уроках історії	14
<i>Донцова І.М.</i> Розвиток творчого потенціалу педагога шляхом упровадження інноваційних освітніх технологій на уроках історії та суспільствознавчих дисциплін.....	18
<i>Колісник Ю.В.</i> Використання творчості Ліни Костенко на уроці з історії України для учнів 8 класу з теми «Берестецька битва. Іван Богун. Білоцерківський мирний договір».....	24
<i>Колісніченко С.В.</i> Як створити настільну навчальну гру.....	35
<i>Коломоєць С.Д.</i> До проблеми організації позаурочної навчальної діяльності учнів (З досвіду практичної роботи).....	42
<i>Кушнієрова С.В.</i> Формування хронологічної компетентності учнів під час підготовки до ЗНО з історії України.....	48
<i>Різанов М.С.</i> Структурно-логічна схема як один із засобів формування розумових здібностей та творчого мислення учнів на уроках історії та основ правознавства.....	67
<i>Чучаєв О.В.</i> SUPER-учні майбутнього: як метапредметний підхід змінює освіту.....	86
<i>Щербанська І.М.</i> Особистісна спрямованість діяльності вчителя на мотиваційно-організаційному етапі уроку історії.....	95

ПЕРЕДМОВА

Об'єктивне прискорення науково-технічного і соціального прогресу, кризові економічні, екологічні, демографічні, політичні та інші явища, що виникли у сучасному світі, неминуче позначаються на системі освіти, загострюють протиріччя і труднощі формування молодого покоління. Традиційні педагогічні засоби виховання, змісту й організації освітнього процесу все частіше не спрацьовують.

Слово інновація має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, що поліпшує хід і результати освітнього процесу. Інновацію можна розглядати як процес (масштабну або часткову зміну системи і відповідну діяльність) і продукт (результат) цієї діяльності. Таким чином, інноваційні педагогічні технології як процес – це «цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів» (І. Дичківська). У значенні продукту діяльності визначимо інновацію як оригінальні, новаторські способи та прийоми педагогічних дій і засобів. Нововведення (інновації) не виникають самі собі, вони є результатом наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду.

Дослідники проблем педагогічної інноватики (О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс та ін.) намагаються співвіднести поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. Зокрема, В. Загвязинський вважає, що нове у педагогіці – це не лише ідеї, підходи, методи, технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або ще не використовувались, а й той комплекс елементів педагогічного процесу, які несуть у собі прогресивне начало, що дає змогу в ході зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти.

Якщо звертатися до джерел поняття «технологія», то ми повинні зафіксувати, що воно походить із двох грецьких слів – мистецтво, майстерність і слово, навчання. Таким чином, технологію можна визначити як усвідомлене практичне мистецтво, усвідомлена майстерність.

У сучасній українській школі використовують як традиційні технології навчання (пояснювально-ілюстративні, проблемні, програмовані, диференційовані та ін.), так і нові технології навчання (особистісно орієнтовані, групові, розвивальні, ігрові, технологія формування творчої особистості, технологія навчання як дослідження, модульно-рейтингова, нові інформаційні технології, технологія проблемного навчання).

У пропонованих матеріалах представлено творчі напрацювання вчителів історії, основ правознавства та курсу «Громадянська освіта» Кіровоградщини, у яких поєднані теоретичні аспекти упровадження інноваційних освітніх технологій з власним практичним досвідом.

Посібник є корисними для вчителів суспільствознавчих дисциплін, тому користуватимуться попитом у сучасній школі.

Інна ВІДБОРЕНКО, методист науково-методичної лабораторії суспільствознавчих дисциплін комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

БИРЗУЛ Оксана Василівна,
учитель історії Златопільської гімназії
м. Новомиргорода Новомиргородської
міської ради Кіровоградської області

ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ТРВЗ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТНИХ ІСТОРИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

*Недостатньо знати, необхідно також застосовувати.
(Франс Анатоль)*

Відповіддю сучасних освітніх систем на виклики постіндустріального суспільства є компетентнісний підхід, який переносить акценти від змісту до результатів, від знань до розвитку особистості. О. Пометун визначає компетентність як сукупність когнітивних, операційно-технологічних, мотиваційних, етичних, соціальних і поведінкових складових наслідків учіння [1, с.6]. У методиці навчання історії впровадження компетентнісного підходу досліджували М.Гупан, В.Мисан, О.Овчарук, О.Пометун, К. Баханов, та ін. [2, с.6]. Здебільшого, як зазначає І. Радигіна, впровадження компетентнісного підходу в практику освітньої системи стикається з труднощами, залишаючись проблемою важливою і неоднозначною. З огляду на те, що компетентність має бути кінцевим результатом навчання це зумовлює необхідність цілеспрямованої діяльності щодо її формування [3, с.34-36]. На мою думку, значною мірою саме технологія ТРВЗ дає можливість сформуванню не тільки знання, уміння і навички, а й на цій основі формування більш складних вмінь, особистісних суджень і мотивованого відношення до минулого.

ТРВЗ – педагогіка, як науковий і педагогічний напрямок, ґрунтується на теорії розв'язування винахідницьких задач (ТРВЗ) російської (точніше радянської) школи Г. С. Альтшуллера [4, с.3]. Займаються розробкою даної теми російські педагоги Гін А.А., Березіна В. Г., Гафітулін Т.М., Меєрович М.І., Шрагіна Л.І. [5, с.2.].

В сучасних умовах спостерігається зростання інтересу до ТРВЗ. Експериментальну роботу з цієї проблеми здійснював колектив Златопільської гімназії м. Новомиргорода. Переконана в результативності ТРВЗ, тому на уроках історії активно її застосовую.

Досвід ТРВЗ-педагогіки адаптований і узгоджений з цілями педагогіки. ТРВЗ-педагогіка – інноваційна технологія в педагогіці, що дає можливість «перевідкривати» знання. Обов'язковою передумовою виступає проблемність викладання. Використання ТРВЗ-технології опирається на ряд принципів: свободи вибору, відкритості, діяльності, зворотнього зв'язку, ідеальності.

ТРВЗ-технологію найчастіше використовую у формі системно-функціонального аналізу (СФА).

Світ настільки складний і великий, що опанувати його цілком і відразу неможливо. Але можна розпочати його вивчення частинами, називаючи це аналізом. СФА – це підхід, при якому предмет, об'єкт, явище визначаються як

система, проводиться аналіз і виявляються взаємозв'язки між системою і надсистемою, підсистемою, функцією, властивостями, ознаками.

Можна використати таку римівку для пояснення дітям суті СФА.

Якщо ми розглянемо щось ... (об'єкт)

То це завжди для чогось ... (функція об'єкта)

То це завжди із чогось ... (підсистеми об'єкта)

Чимось було це ось ... (минуле об'єкта)

Щось буде із цим щось ... (майбутнє об'єкта)

Щось ми зараз же візьмемо, на екранах розглянемо М.С. Гафітулін [6, с.16].

Використання СФП у вивченні програмових тем проходить три обов'язкові етапи:

I. Інформаційно-аналітичний етап.

На цьому етапі передбачається самостійний вихід дітей на нові знання, систематизація матеріалу і глибокий аналіз взаємозв'язків усередині системи. Розглянемо роботу на цьому етапі на прикладі вивчення теми «Початок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Відродження української держави». Система – Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Визначається основна функція – визволити українську націю з-під влади Речі Посполитої, додаткові функції – звільнити від соціального гніту, звільнити від релігійного гніту, розширити права реєстрових козаків. Використання елементів ТРВЗ передбачає постійну роботу з джерельною базою. Критичний аналіз й оцінка історичних джерел, виявлення тенденційної інформації та пояснення необ'єктивності у відображенні історичних фактів, подій, явищ; оцінювання, порівняння, пояснення учнями фактів і явищ дійсності на основі інформації, отриманої з різних джерел, дасть учням можливість самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та розвиватиме інформаційну компетентність. Вивчаються складові системи: бойові дії; політичні події; союзники; Хмельницький і його соратники; створення держави. Надсистема, до складу якої входить досліджувана система, – визвольна боротьба українського народу проти Речі Посполитої. В процесі роботи визначаються характерні особливості системи. На цьому етапі учні здійснюють аналіз, синтез, узагальнення значного обсягу фактів, простежують взаємозв'язки всередині системи, описують систему, будують висловлювання щодо історичних фактів, самостійно інтерпретують зміст історичних джерел, виявляють різні точки зору на подію. Так, розглядаючи минуле системи-козацько-селянські повстання 20-30-х рр., майбутнє – доба «Руїни» 60-80-х рр. учні будуть розглядати суспільні явища в розвитку та в конкретних історичних умовах певного часу; зіставлятимуть історичні події, явища із розділами курсу нової історії України, що сприятиме розвитку хронологічної компетентності. Учитель зможе орієнтувати учнів на використання наукової періодизації історії як способу пізнання історичного процесу.

Окремо хочу зупинитися на послідовності розв'язання проблемної ситуації на уроках історії, а застосовуючи термінологію в ТРВЗ – задачі. Спочатку визначається тип задачі – дослідницька чи пошукова. Формулюємо протиріччя таким чином, щоб вона була цікавою, зрозумілою і принципово мала розв'язання

незалежно від рівня її складності. Прогнозуємо ідеальний кінцевий результат, при якому витрати часу, ресурсів були б якомога меншими, а користь більша. Окреслюємо інструменти необхідні для розв'язання: прийоми, методи, джерела інформації, порядок роботи. Виявляємо протиріччя запропонованої системи: основною рушійною силою війни було селянство, але українсько-польські договори не враховували його інтереси; військові події 1648 р. були успішними для Б. Хмельницького, але він уклав перемир'я під Замостям. Працюючи над задачею, учні будуть порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти й діяльність осіб, спираючись на власну систему цінностей із позиції загальнолюдських та національних цінностей; виявляти суперечності в позиціях, інтересах, потребах соціальних груп і окремих осіб. Така робота забезпечить формування аксіологічної компетентності.

II. Порівняльно-аналітичний етап.

Цей етап роботи передбачає вихід за рамки однієї системи і порівняння кількох різних систем за спільністю та відмінністю структурних підрозділів. Наприклад, системи «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр.» і «польсько-козацький конфлікт 1625 р.» належать до однієї надсистеми (н/с) «визвольна боротьба українського народу проти Речі Посполитої», але вони мають відмінність за основною функцією (о/ф). У першій мета – визволити українську націю з-під влади Речі Посполитої, у другій – розширити козацький реєстр. Схожою є о/ф Англійської революції і додаткова функція (д/ф) «Національно-визвольна війни українського народу 1648-1657 рр.» – ліквідація феодальних повинностей селян. Схожими є ці системи і за характерними властивостями – сильне релігійне забарвлення. Відмінними є методи, використані кошовими Запорізької Січі: П. Конашевич-Сагайдачний дотримувався тези «через компроміси до вольностей», а Б. Хмельницький вступив у збройну боротьбу проти шляхетського свавілля. Застосуванням прийомів ТРВЗ таких, як «так-ніка», «я беру тебе з собою», «точка зору», «поле Блума», «прес-конференція» спонукатимуть до аналізу, синтезу й узагальнення школярем історичної інформації; використання на уроці наукової термінології; розкритті внутрішніх мотивів дій історичних осіб, а отже сприятимуть формуванню логічної компетентності учнів.

III. Творчий (дослідницький) етап.

Передбачає експериментування учнів із системою та вихід на творчий рівень діяльності. Вони можуть, змінюючи ознаки, функцію, підсистеми, прослідкувати зміни, що відбуваються в самій системі, розв'язувати проблемні ситуації та протиріччя системи. На цьому етапі діти можуть висувати гіпотези стосовно минулого і майбутнього системи, створювати власні системи по аналогії із зразком. Наприклад:

Чи розпочав би боротьбу Б. Хмельницький, якби підстароста Д. Чаплінський не відібрав у нього Суботів? Якби Б. Хмельницький прожив ще десяток років, то який результат мала б Національно-визвольна війна? Чим викликані зміни в зовнішній політиці Б. Хмельницького в 1656 р.? Здійсни СФА системи «зовнішня політика Війська Запорозького». Для виконання останнього завдання учням необхідно буде активно використовувати карти задля

визначення причин та наслідків укладення угод, мотивів прийняття рішень тогочасними політиками, характеристики геополітичних чинників розвитку Війська Запорозького. Прийоми «навпаки», «додати-забрати», «збільшення-зменшення», «зміна властивостей» сприятимуть зміні ознак, функцій системи, висуванню гіпотез стосовно її майбутнього, що дає можливість формувати логічну компетентність. Що було б, якби в битві під Берестечком Богдан Хмельницький повністю розгромив польську армію? Що було б, якби Зборівський мир містив положення про ліквідацію Брестської унії? Цей етап передбачає експериментування учнів із системою та вихід на творчий рівень діяльності.

ТРВЗ-педагогіка спрямовує навчальний процес на набуття учнями, які живуть в динамічному світі, важливих компетенцій і готовності вирішувати проблеми навіть у нестандартних умовах.

Список використаних джерел

1. Пометун О. І. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. – К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 208 с.

2. Баханов Костянтин Олексійович. Теоретико-методичні засади трансформації сучасної шкільної історичної освіти: Дис... д-ра наук: 13.00.02 - 2007 <http://disser.com.ua/content/348999.html>

3. Родигіна І. Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів/ І. Родигіна// Зміст, форми і методи навчання, –2005. –№1. – с.34-36.

4. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач. – Новосибирск: Наука, 1986.

5. Гин А.А. // Лаборатория образовательных технологий. – «Универсальный решатель», 2002-2010 <http://www.trizway.com/art/form/178.html>

6. Гафитулин М.С. Формирование на основе интереса к творческой познавательной деятельности учащихся младшего школьного возраста на основе АТРИЗ: Автореферат дис. канд. пед. наук. – Челябинск: ГГПУ, 1996. <https://www.dissercat.com/content/razvitie-tvorcheskikh-sposobnostei-u-mladshikh-shkolnikov>

БІБІК Наталія Станіславівна,
учитель історії комунального закладу
«Бобринецьке навчально-виховне
об'єднання «Навчально-виховний
комплекс «Гімназія – загальноосвітня
школа I-III ступенів № 1» Бобринецької
міської ради Кіровоградської області

ВИКОРИСТАННЯ TIMELINE В ПРАКТИЦІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

Сьогодні в практиці викладання стало досить традиційним використання великого спектра ІКТ-рішень: робота з презентаціями, мережевими електронними ресурсами, інтерактивними дошками. Інтернет став постійним професійним простором учителя: відбувається активне залучення учнів до процесу навчання, формуються вміння узагальнювати, аналізувати, систематизувати інформацію за темою, працювати в групі, знаходити інформацію в різних джерелах.

Інструмент, який найбільш ефективно може використовуватися в роботі вчителя історії – Timeline, тимчасова шкала, на якій розміщені історичні події в хронологічній послідовності. Не секрет, що запам'ятовування історичних дат учнем – актуальна проблема викладання історії. Але, крім можливостей механічного відтворення «точок часу», важливим є також вміння поєднувати історичні події, бачити в їх взаємодії логіку, осмислювати їх взаємовплив. Шкала, насичена взаємопов'язаними подіями, – це процес важкий. Для формування її у практиці викладання використовуються хронологічні таблиці, які складають учні.

Таймлайн (від англ. Timeline – букв. «Стрічка часу»), зазвичай, розуміються як намальовані лінійки (смуги), на які нанесені дати, події з позначками про час їх пригоди.

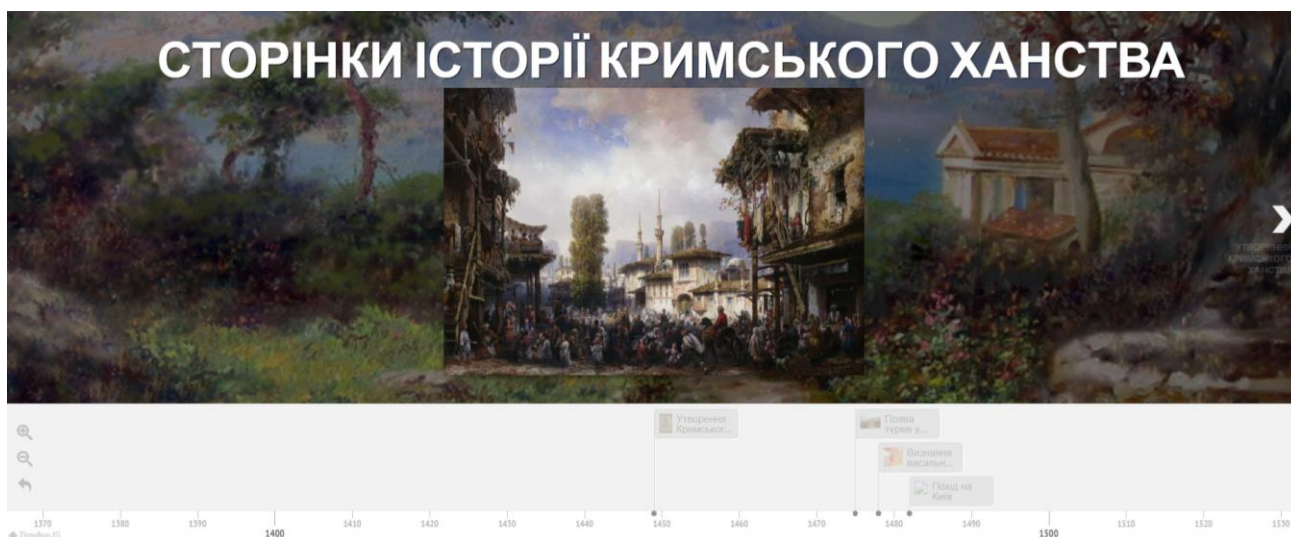
За допомогою даного сервісу вчитель та учні мають можливість самостійно створювати ланцюжок подій, упорядковувати їх за хронологічним принципом. Події можна презентувати у вигляді тексту, картинки або відео. Можна вставити посилання на Інтернет-ресурси, пов'язані з темою.

В першу чергу, «Стрічки часу» використовують у навчанні для формування в учнів системного погляду на історичні процеси. Timeline можна використовувати для зіставлення подій та при роботі з біографіями.

Свій Timeline може створити як один учасник, так і група учнів при виконанні спільного проекту. Це допомагає формувати соціальну компетентність.

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

https://cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=1zeIv56gQqynnUb5qVRgZ_n2KSTaWzj_o7V5HzxdStEQ&font=Default&lang=en&initial_zoom=2&height=650

1449. УТВОРЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Феодалні міжусобиці в Орді і підтримка Польсько-Литовської держави сприяли утворенню 1449 р. незалежного Кримського Ханства на чолі з Хаджі Гераєм, який переніс резиденцію з Солхата (нині Старий Крим) до Салачику в околицях пізнішого Бахчисарая і поклав початок ханській династії Гераїв.

1475. ПОЯВА ТУРКІВ У КРИМУ

Турецький султан Мегмед II розпочав захоплення Кримського півострова, здобувши ключові торгові міста, включно з князівством Феодоро, – все південне узбережжя Криму.

1478. ВИЗНАННЯ ВАСАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Менглі Герай визнав васальну залежність від Османів, будучи змушеним відтоді брати участь у військових походах турецького султана, який також самостійно призначав та усував підвладних йому ханів.

1482. ПОХІД НА КИЇВ

1 вересня 1482 р. війська кримського хана Менглі Герая розорили Київ. Цей похід татари здійснили на прохання московського великого князя Івана III, який таким чином хотів послабити Велике Литовське князівство. На цьому татарі не зупинились. Пішли далі аж до Житомира і спалили ще 11 міст. Після походу Менглі Герай частину трофеїв відіслав до Москви – князю Івану III. Похід Менглі Герая став прологом до цілої серії спустошливих набігів татар на українські землі, у тому числі й на Київ. Місто надовго перетворюється на небезпечне прикордонне поселення, де кожен ризикує не побачити наступного світанку і стати жертвою несподіваного нападу кочовиків.

1571. ПОХІД НА МОСКВУ

3 червня 1571 р. війська кримського хана Девлет Герая захопили Москву і спалили її дотла. За час походу було вбито близько 80 тис. чоловік, стільки ж захоплено в полон.

1624. ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКО-ТАТАРСЬКИЙ ДОГОВІР

У грудні 1624 р. керівництво Війська Запорозького на чолі з гетьманом Михайлом Дорошенком укладає договір із Кримським ханатом. Цей акт оцінювався саме як союзницький і фактично міждержавний договір, який у правовому відношенні був вищим за попередні домовленості козацтва з іноземними володарями про військову службу. Від імені хана договір підписав кримський калга (перша особа після хана) Шагін Герай.

1628. ДОПОМОГА ТАТАРАМ М.ДОРОШЕНКА

Весною 1628 р. на прохання татарської сторони гетьман Михайло Дорошенко надав військову допомогу обложеному в Бахчисараї ногайськими ордами Шагін Гераю. Очевидець тих подій писав, що внаслідок наступу козацьких військ загинуло близько тисячі українців, однак облогу столиці Кримського ханату ногайським мурзою Кантемиром було знято. На знак подяки, свідчив документ, «українські козаки були з великою гостинністю прийняті Шагін Гераєм і ханом. Їм було дозволено поставити свій прапор із зображенням хреста на стіні ханського палацу...».

1648. ДОГОВІР З Б.ХМЕЛЬНИЦЬКИМ

У лютому 1648 р. гетьман Богдан Хмельницький направив посольство до Бахчисарая з проханням надіслати військову допомогу проти польських магнатів. Новий українсько-татарський союз передбачав такі положення: встановлення дружніх відносин між Військом Запорозьким і Кримським ханатом; надання взаємної військової допомоги; заборона татарам спустошити українські землі; оплата гетьманським урядом послуг татар грошима, продовольством, фуражем і частиною воєнної здобичі.

1651. БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ

Під час битви під Берестечком 1651 р. дні боїв збіглися з мусульманським святом Курбан-Байрам. Військові дії були заборонені. Під час бою одне з ядер розірвалося біля ніг хана. Ядром був убитий кінь Іслам Герая. За однією з версій, військо спричинило це за поганій знак. Почався відступ кримських татар з поля бою, при цьому хан нібито затримав і забрав Хмельницького із собою. Проте Михайло Грушевський пише, що Хмельницького кримські татари не сідували; він полишив поле битви за власного бажання.

The image shows a digital historical timeline interface. On the left, there is a vertical scroll bar with navigation arrows. The main content area features a large, detailed illustration of a battle scene, likely the Battle of Berestechko, showing soldiers on horseback in a chaotic combat. Below the illustration is a caption: "Смерть Тулай-бей під Берестечком". To the right of the illustration, the year "1651" is displayed above the title "БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ". Below the title is a block of text in Ukrainian, which is a transcription of the text provided in the previous blocks. At the bottom of the interface is a horizontal timeline axis with years from 1570 to 1730. Several event markers are placed along this axis, with labels such as "Похід на Москву", "Перший українськ...", "Допомога татарам...", "Договір з Б.Хмельниц...", "Участь у битві під...", "Соло з Пилип...", "Битва під Берестечк...", and "Битва під Жовтими...".

військо сприйняло це за поганий знак. Почався відступ кримських татар з поля бою, при цьому хан нібито затримав і забрав Хмельницького із собою. Проте Михайло Грушевський пише, що Хмельницького кримські татари не силували: він полишив поле битви за власним бажанням.

1653. БИТВА ПІД ЖВАНЦЕМ

Битва під Жванцем 1653 р. увійшла в історію зрадою кримських татар, яка не дозволила здобути остаточну перемогу над Польщею. Кримський хан був змушений укласти договір з Річчю Посполитою, оскільки до нього надійшли повідомлення про рішення Земського собору Московського царства від 1 жовтня 1653 року щодо протекції над Україною і готовності Московії розпочати війну з Річчю Посполитою. В таких умовах Річчю Посполита і Кримський ханат відчували потребу замирення перед лицем московської загрози.

1659. УЧАСТЬ У БИТВІ ПІД КОНОТОПОМ

У 1659 р. гетьман Іван Виговський звернувся до кримських татар за допомогою в боротьбі з Москвою. Мехмед IV Герай не відмовив. В битві під Конотопом 40 тисяч кримськотатарських вершників разом з 20 тисячами козаків, 4 тисячами польських найманців отримали рішучу перемогу над 100 тисячами московитів на чолі з Трубецьким.

1711. СОЮЗ З ПИЛИПОМ ОРЛИКОМ

У 1711 р. кримське військо, у рамках союзу з Османською Державою, та гетьманом Пилипом Орликом здійснює рейд на Слобожанщину з метою ослаблення Московського царства, та бере участь у поході Пилипа Орлика на Правобережну Україну.

1736. РОЗОРЕННЯ КРИМУ РОСІЄЮ

1736 р. російський полководець Мініх повністю знищив Кезлев і Бахчисарай, міста були спалені, а мешканці перебиті. Після цього росіяни рушили до східної частини Криму. Східний Крим був розорений під час походу наступного року. Росіяни спалили Карасубазар й вирізали населення. Російська навала 1736-1738 рр. стала для Кримського ханства національною катастрофою. Всі значні міста лежали в руїнах, економіці було завдано величезної шкоди, в країні лютував голод і холера. Загинула значна частина населення.

1771. ОСТАННІЙ КРИМСЬКИЙ ВОЛОДАР

Після російської окупації 1771 р. та Кючук-Кайнарджійського мирного договору (1774) Кримське Ханство було оголошене незалежним від Османської імперії, на престолі було затверджено проросійського правителя Шагін Герая. До лютого 1783 р. стан Шагін Герая став критичним: масові страти політичних супротивників, ненависть татар до політики Шагін Герая, фактичне фінансове банкрутство держави, взаємна недовіра та нерозуміння з російською владою призвели до того, що Шагін Герай зрікся престолу й перейшов з прихильниками під захист російських військ, а частина вороже налаштованої до Росії місцевої знаті втекла до османів.

1783. АНЕКСІЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА РОСІЄЮ

8 квітня 1783 р. імператриця Катерина II підписала «Маніфест про прийняття Кримського півострова, острова Тамань і всієї Кубанської сторони під державу Російську».

The image shows a screenshot of a Knightlab timeline interface. The browser address bar at the top displays the URL: cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=1zelv56gQqynnUb5qVRgZ_n2KStaWzj_o7V5HzdSEQ&font=Default&lang=en&initial_zoom=2&height=650. The main content area features a map of the Crimean Peninsula with a play button overlay. Text on the map includes "Крайна. Історія українських земель. Крим 14/...", "Гезлея (Сапаторія)", "Суворов О. В. генерал-фельдмаршал (100)", "Карасу-Базар", and "Ак-Мечеть". To the right, a large text block reads "1783 АНЕКСІЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА РОСІЄЮ." followed by "8 квітня 1783 р. імператриця Катерина II підписала «Маніфест про прийняття Кримського півострова, острова Тамань і всієї Кубанської сторони під державу Російську»." Below the map, a timeline axis is visible with markers for the years 1710, 1720, 1730, 1740, 1750, 1760, 1770, 1780, 1790, 1800, 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, and 1860. A small thumbnail for "Анексія Кримськ..." is visible in the bottom right corner of the timeline area.

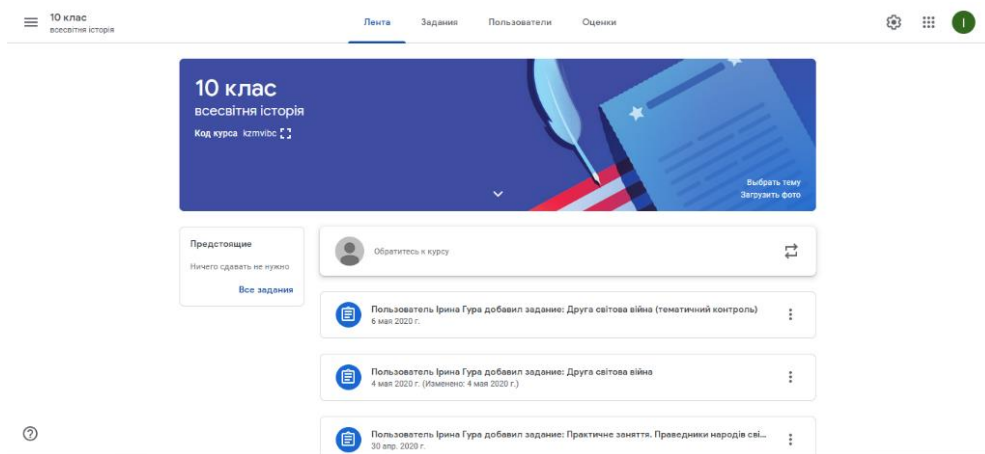
ГУРА Ірина Сергіївна,
учитель історії комунального закладу
«Олексіївський заклад загальної середньої
освіти I-III ступенів» Кетрисанівської
сільської ради

ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

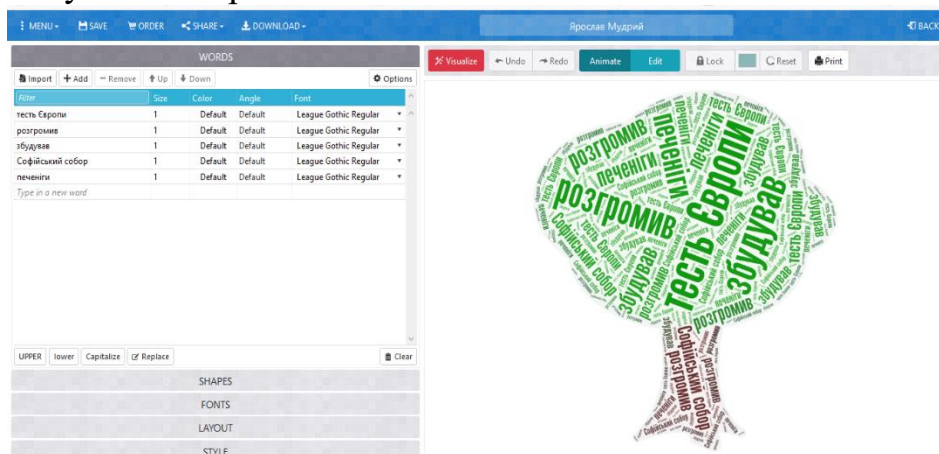
Ми живемо в епоху інформаційного суспільства. У цифрову епоху відбувається перехід до моделі освітнього процесу, яка поєднує можливості традиційної та електронної форм навчання. Наш світ – «змішаний», і значна частина нашого повсякдення, у тому числі й навчання, у майбутньому проходитиме у віртуальному середовищі. Школа–онлайн – це відображення бурхливих змін нашого соціуму, і вчитель, якщо він не хоче опинитися за бортом, повинен міцно триматися за штурвал «онлайнового» корабля... Адже ми маємо справу з інформатизованими дітьми. І тому звичайний урок з підручником сьогодні для них не актуальний. Щодня ми знаходимо нові матеріали стосовно навчання з допомогою новітніх технологій. І дистанційна освіта ще більше нас до цього підштовхнула. Сьогодні хмарні технології – один із перспективних напрямів у інформатизації навчального процесу. Включення інформаційних мультимедійних технологій робить процес навчання більш технологічним і більш результативним. Так, на цьому шляху є труднощі, є помилки, не уникнути їх і в майбутньому. Але є головний успіх – інтерес учнів, їх готовність до творчості, потреба в отриманні нових знань і відчуття самостійності. Це відчуття постійної новизни сприяє розвитку в учнів інтересу до навчання. Я пропоную вашій увазі досвід організації навчального простору з використанням хмарних технологій на уроках історії.

У створенні онлайн середовища, в якому і вчитель, і учень можуть комфортно працювати, одержувати завдання, з можливістю оцінювання і коментування, сьогодні можуть допомогти системи, призначені для організації дистанційного навчання. Одна з них Google Classroom. Даний сервіс дає досить широкі можливості для здійснення дистанційного навчання (передусім). Крім цього, його можливості досить широко можна застосовувати і в умовах класно-урочної системи навчання:

- з метою повторення та систематизації вивченого з предметів протягом навчального року;
- як один із ресурсів у впровадженні ІКТ технологій в освітній процес: створення презентацій, відео уроків,
- з метою впровадження інноваційних технологій, зокрема технології «перевернутого навчання» та ін.

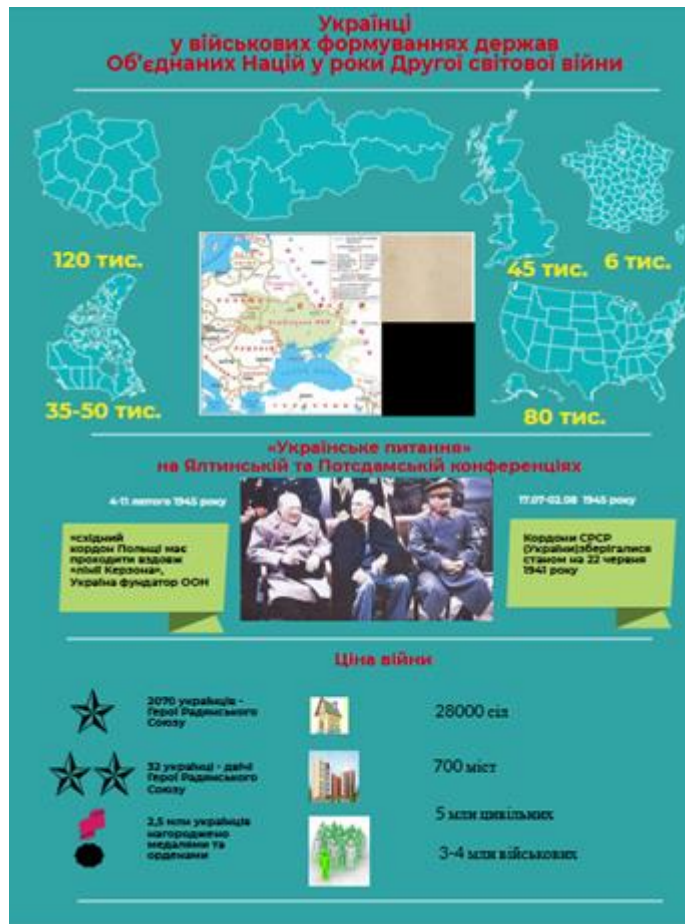

Для урізноманітнення навчального матеріалу використовую і інші онлайн-сервіси. Існує широкий спектр різноманітних програм як для виконання творчих завдань, так і для тренувальних вправ. Слід відзначити Інтернет-сервіси тегл для створення хмар слів. Один з них Word Art. З його допомогою створюю яскраві хмари різної форми. Використання кольорової графіки у вигляді хмар слів на уроках історії дозволяє зробити акценти на ключових моментах за темою вивчення. Це, у свою чергу, сприяє переосмисленню та систематизації навчального матеріалу. До того ж, використання різних кольорів, шрифтів та форм хмар дозволить учням швидше опанувати новий матеріал завдяки активному залученню зорової пам'яті.

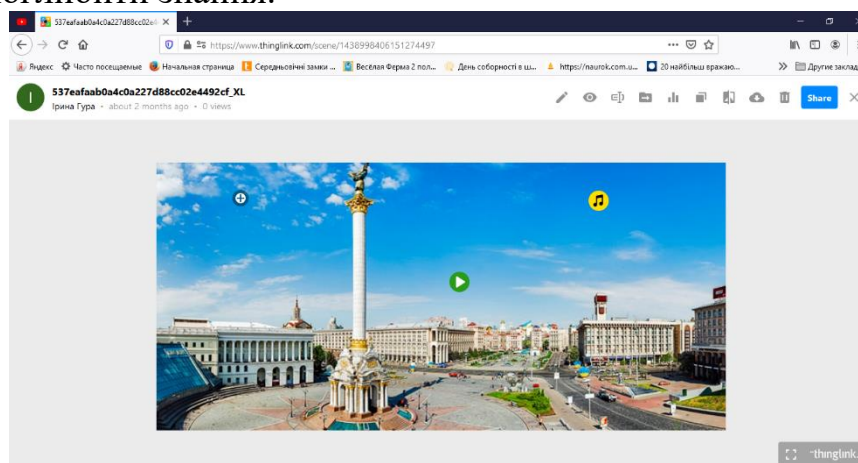

<https://cutt.ly/QRM8DsQ>

Також використовую різноманітні сервіси для створення інфографіки. Її значення важко переоцінити для формування аналітичного мислення. Також важливою метою інфографіки на уроках історії є забезпечення впливу на учнів, ефективності навчального процесу, встановлення й підтримання з ними відповідного контакту шляхом використання всіх можливих вербальних та невербальних засобів спілкування.

Використання інтерактивних плакатів на уроках історії сприяє тому, що учні краще сприймають матеріал, а це впливає на якість формування практичних умінь і навичок. Плакати формують вміння самостійно працювати з джерелами інформації, дають змогу учню бачити результат та оцінку своєї праці, можливість поглибити знання.

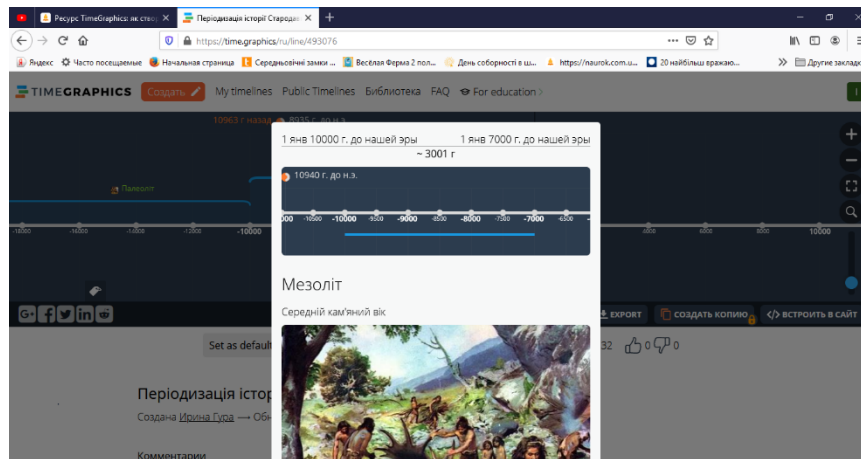

<https://www.thinglink.com/scene/1438998406151274497>

<https://time.graphics/line/493076>

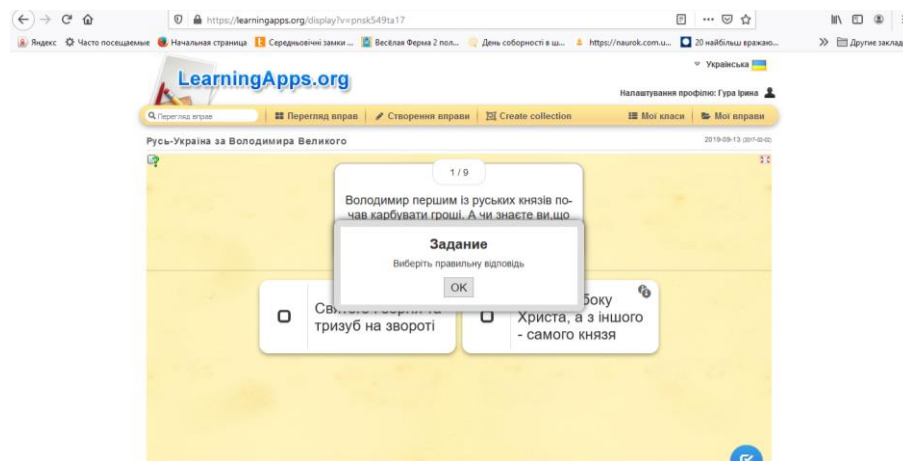
Хронологічну компетентність формую за допомогою інтерактивних «Стрічок часу». Це дає змогу повторити та узагальнити історичний матеріал. У першу чергу, «Стрічки часу» використовують у навчанні для формування в учнів системного погляду на історичні процеси.

<https://time.graphics/line/493076>

Ще один дуже корисний онлайн-сервіс – Learning Apps. Учні мають можливість як самостійно створювати різноманітні вправи, так і виконувати запропоновані вчителем.

<https://learningapps.org/view3088443>

Це лише невелика кількість найбільш поширених хмарних сервісів. Вони створюють сучасний урок історії, який відповідає запитам та потребам учнів. Такі технології дають змогу в будь-який час відкрити та повторити матеріал. Сучасний освітній процес неможливо уявити без хмарних технологій. Вони стають в нагоді, коли потрібно організувати веб-конференції, веб-квести, проєктну діяльність. У наш час боротьби з пандемією вони дають змогу ефективно провести процес змішаного та дистанційного навчання. Завдяки хмарним технологіям я, як учитель, маю змогу реалізувати весь компетентнісний потенціал курсу історії в школі.

Майбутнє будь-якої держави визначається системою освіти, яка в ній існує. Наш час – це епоха постійних змін у технологіях, зокрема освітніх, а тому запровадження в освітній процес інформаційно-комунікаційних технологій є вимогою часу.

ДОНЦОВА Ірина Михайлівна,
заступник директора з виховної роботи
Центральноукраїнського вищого
професійного училища імені Миколи
Федоровського Кропивницької міської
ради

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА ШЛЯХОМ УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

У сучасних умовах, коли в освіті реалізується ідея модернізації, суттєво змінюються соціальні установки і потреби в галузі освіти, визначено нові концептуальні підходи до побудови всієї системи освіти, відбувся перегляд змісту всіх компонентів педагогічної діяльності. Інноваційні процеси стали важливими напрямками діяльності освітніх установ.

Особливістю освітнього процесу стає орієнтація на компетентісно орієнтоване навчання, виховання і розвиток духовно-моральної сфери людини, що забезпечує освітнім установам і педагогам право свободи вибору змісту і форм навчання, розробки авторських освітніх програм та впровадження інноваційних технологій, посилюється інтеграція освіти, науки і практики [1].

Сьогодні ми живемо в інформаційному світі. Використання інформаційних технологій та комп'ютерної техніки значно підвищує ефективність процесу навчання, завдяки його інтенсифікації, індивідуалізації, розширенню наочності.

Найбільш зручним є використання на уроках суспільствознавчих дисциплін мультимедійних технологій. В цьому випадку комп'ютер на уроці замінює всю сукупність засобів навчання, виконуючи декілька ролей:

- запис на дошці (тема уроку, план, домашнє завдання та ін.);
- наочність (фотодокументи, карти, репродукції картин);
- таблиці і схеми;
- підручник;
- проведення опитування та ін. [2]

Для отримання високої результативності у навчанні на сучасному етапі розвитку освіти учня потрібно вміти зацікавити та «закохати» у свій предмет. З упровадженням інноваційних освітніх технологій на уроках суспільствознавчих дисциплін цей процес стає ефективнішим та швидшим.

Факти, події, явища, предмети культури та побуту, поняття, терміни й т. ін. сучасний учень важко запам'ятовує, але з використанням інноваційних освітніх технологій цей процес стає цікавим та захоплюючим. Сучасні діти звикли жити в цифровому світі, тому використання інноваційних новинок мотивує їх до здобуття нових знань. На уроках, де використовуються інноваційні освітні технології, діти почувають себе впевнено, вільно висловлюють свої думки і

спокійно сприймають зауваження, адже вони є активними учасниками освітнього процесу.

Отже, на сучасному етапі формування суспільства виникає нагальна потреба використання інноваційних освітніх технологій в освітній діяльності педагога, що спонукає до систематичного розвитку творчого потенціалу педагога.

Розробка уроку «Світ інформації та мас-медіа»

Навчальний предмет: «Громадянська освіта». Клас: 10.

Тема уроку: «Свобода слова, етика, відповідальність»

Мета:

- формувати ключові, галузеві та предметні компетентності;
- сформувати на уроці поняття про свободу слова у мас-медіа, ідею свободи інформації в сучасному світі;
- розкрити сутність балансу між свободою вираження поглядів і відповідальністю;
- ознайомити зі свободою мас-медіа як критерієм демократичності суспільства;
- розвивати вміння критично аналізувати свободу вираження поглядів та обмеження свободи слова;
- виховувати доброзичливе ставлення одне до одного.

Основні поняття: свобода слова, свобода мас-медіа, свобода інформації, право на інформацію.

Очікувані результати: учень/учениця:

- Знає зміст понять: свобода слова, свобода мас-медіа, свобода інформації, право на інформацію.
- Характеризує сутність балансу між свободою вираження поглядів і відповідальністю;
- Аналізує права медіа та міру їхньої відповідальності;
- Дбає про право збирати, обробляти і передавати інформацію без обмежень з боку держави.
- Визначає рівень достовірності інформації;
- Вчиться розпізнавати неправдиву інформацію.

Обладнання: підручники, робочі зошити, роздатковий матеріал із зображеннями, мобільні телефони.

Тип уроку: урок використання знань, умінь, навичок.

Структура уроку

I. Вступна частина.

Базовими цінностями громадянського суспільства є свобода слова і свобода вираження поглядів, але вони не можуть бути необмеженими. У цьому питанні важливим є пошук балансу і співвідношення між свободою вираження поглядів і відповідальністю.

II. Актуалізація опорних знань.

Завдання на повторення.

1. Перейдіть за посиланням і виконайте тестові завдання.

https://docs.google.com/forms/d/1RfV6V2V5saJXqzU_3pIu9AJhRpwOm2BZXV8CkxheKIM/edit?usp=sharing

Вопросы Ответы Настройки Всего: 9

Інформація
Виконайте тестові завдання для закріплення теми "Інформація"

Вкажіть Ваше прізвище та ім'я *

Краткий ответ

Вкажіть електронну адресу *

Краткий ответ

Вопросы

Активация Win...
Перейдіть до заклад активувати Windows

Рис.1 Тестові завдання

III. Вивчення нового матеріалу.

План

1. Свобода слова і свобода вираження поглядів як базові цінності громадянського суспільства.

Робота з поняттями.

Свобода слова – право людини вільно висловлювати свої думки. Це одна з найважливіших громадянських свобод, що включає свободу вираження поглядів як в усній, так і в письмовій формі (свобода преси й мас-медіа).

Журналістська етика – набір правил і норм поведінки, яких мають дотримуватися всі, хто збирає, опрацьовує та поширює масову інформацію.

Цензура – контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення її поширення. У широкому розумінні, цензура зазвичай притаманна владі, у більш вузькому – власнику підприємства чи організації.

Публічна інформація – це вся інформація, яка наявна в органах державної влади та місцевого самоврядування країни.

Інформаційний запит – це законна вимога громадянина або юридичної особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, якою він володіє.

Третій президент США Томас Джефферсон говорив: «Наша свобода залежить від свободи преси. Якщо її обмежити, то це означатиме, що вона буде втрачена».

Запитання.

1. Що Т.Джефферсон мав на увазі?
2. Чи погоджуєтесь Ви з цим висловом?

Завдання.

1. Опрацюйте інформаційний плакат та коротко прокоментуйте.

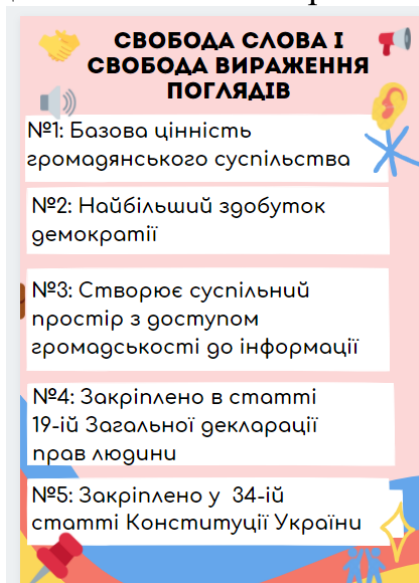

Рис. 2 Свобода слова і свобода вираження поглядів

2. Обмеження свободи слова. Баланс між свободою вираження поглядів і відповідальністю.

Роль свободи слова в демократичному суспільстві, а особливо у наш час, полягає в тому, що дозволяє у вільному доступі отримати потрібну й цікаву інформацію. Та не можна забувати, що тільки перевірена інформація заслуговує на увагу.

Обмеження свободи слова суворо узгоджується із законом та має праведну мету.

Завдання.

Розгляньте ілюстрацію та дайте відповідь на запитання

- Як ви розумієте ці зображення?
- Яке з них, на вашу думку, найточніше відбиває сучасний стан свободи слова в Україні?

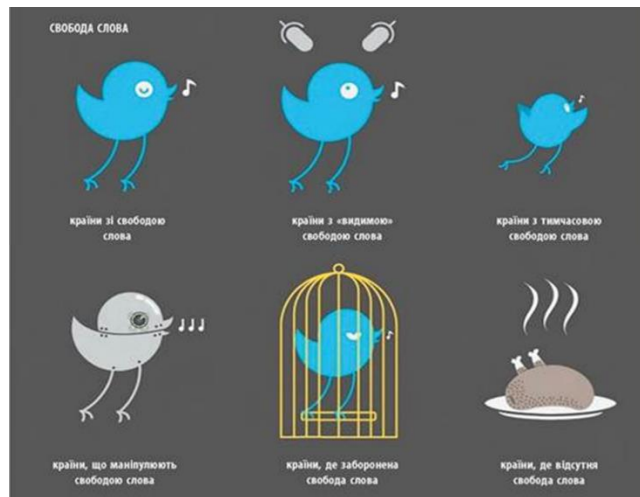

Рис. 3. Свобода слова

Джерело зображення: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-z-gromadanskoj-osviti-na-temu-media-i-demokratia-svoboda-etika-i-vidpovidalnist-310451.html>

3. Свобода мас-медіа – критерій демократичності суспільства.

Демократія спирається на медіа у таких аспектах:

- наданні інформації, яка забезпечує громадянину прийняття усвідомленого рішення;
- викритті неправомірних дій і несправедливості;
- захисті громадськості від небезпеки;
- запобіганні введенню в оману;
- створенні можливості для обміну думками та ідеями.

Запитання.

1. Як ви розумієте вислів: «Медіа – вартовий пес демократії»?

Завдання.

Перейдіть за посиланням, перегляньте відео та дайте відповідь на запитання.

<https://www.youtube.com/watch?v=I7OuDyvQpx8>

Запитання до відео.

1. Які приклади медіа, що потрапили під контроль влади, наведено у відео?
2. Які наслідки для медіа має контроль влади над ними?
3. Чи буде свобода мас-медіа критерієм демократичності суспільства?

Відповідь аргументуйте.

Свобода слова є неодмінною умовою існування демократичного суспільства. Вона дозволяє мас-медіа вільно функціонувати й забезпечувати аудиторію достовірною інформацією з різних сфер життя. Задля забезпечення високих стандартів діяльності мас-медіа було створено так званий Кодекс етики журналістів, проте його дотримання фактично не є обов'язковим. Явищами, які негативно впливають на якість мас-медіа, є існування цензури та замовних матеріалів.

КОЛІСНИК Юрій Володимирович?

учитель правознавства навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів №19 – дошкільний навчальний заклад «Лісова казка» Олександрійської міської ради Кіровоградської області

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО НА УРОЦІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ УЧНІВ 8 КЛАСУ ЗА ТЕМОЮ «БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА. ІВАН БОГУН. БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР»

Ми живемо в епоху Інтернету. Ця епоха характерна тим, що величезні пласти інформації стали доступними для пересічного здобувача освіти. Тож учителю зацікавити учнів на уроках стає дедалі важче. Одним із способів привернути увагу школярів до уроку, історичних подій, залучити дітей до живого спілкування є художня література й зокрема поезія.

На прикладі історичного роману у віршах Ліни Костенко «Берестечко» продемонструємо, як можна зробити більш яскравим, емоційним урок з історії України для учнів 8 класу «Берестецька битва. Іван Богун. Білоцерківський мирний договір».

8 клас

Історія України

Тема уроку. Берестецька битва. Іван Богун. Білоцерківський мирний договір.

Мета уроку:

- на основі фактичного матеріалу дати уявлення учням про хід Берестецької битви 1651 року, її результати та наслідки, умови Білоцерківського договору, підписаного між Богданом Хмельницьким та Польщею, вплив цього документа на внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Гетьманщини у другій половині XVII століття;

- навчати школярів аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, показувати на карті територіальні зміни, що відбулися внаслідок Білоцерківського договору 1651 року;

- засобами історії формувати в учнів пізнавальний інтерес до подій, що відбувалися в минулому та сьогодні;

- розвивати логічне мислення учнів.

Тип уроку: комбінований.

Основні поняття: битва під Берестечком, Білоцерківський договір.

Основна дата: 1651р.

Історичні діячі: Богдан Хмельницький, Іслам Гірей, Ян Казимир, Іван Богун.

Обладнання уроку: мультимідійна дошка, мультимідійна презентація на тему «Битва під Берестечком», підручник, зошит, роздруковані матеріали, атлас з історії України (8 клас).

Список використаних джерел

1. Бойко О. Історія України: посібник / Олександр Дмитрович Бойко. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – 656 с.
2. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид./ В. І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжин, К.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В. І. Червінський. – К.: Вища школа, 2002. – 359 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. / Редкол.: П. Сохань та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 9. Кн. 1. – 1996. – 880 с.
4. Історія України: нове бачення. В.Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; під ред. В. А. Смолія. – К, "Альтернативи", 2000. – 464 с.
5. Костенко Л. Берестечко: історичний роман /Ліна Костенко. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.
6. Кульчицький С. Історія України: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, Ю. А. Мицик, В. С. Власов. – К.: Літера ЛТД, 2009. – 528 с.
7. Остапенко П. Усі видатні постаті історії України / Павло Вікторович Остапенко. – Харків: ТОРГСІН ПЛЮС, 2006. – 352 с.
8. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. Кн. 1: воєнні дії 1648-1652 рр. / Іван Сергійович Стороженко. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. – 320 с.
9. Уривалкін О. Довідник з історії України / Олександр Миколайович Уривалкін. – К.: Дакор; КНТ, 2009. – 1008 с.

Очікувані результати.

Наприкінці уроку учні зможуть:

- описати хід, основні події, результати та значення Берестецької битви 1651 р.;
- назвати основні умови Білоцерківського договору 1651 року;
- показувати на карті територіальні зміни, що відбулися внаслідок Білоцерківського договору 1651 року;
- порівнювати основні умови Зборівського договору 1649 р. та Білоцерківського договору 1651 р.;
- аналізувати основні результати Берестецької битви та Білоцерківського договору для подальшого ходу Національно-визвольної війни;
- проводити паралелі між подіями, що відбувалися на українських землях у 1651 році, та сьогоднішнім часом.

Хід уроку

I. Організація учнів до роботи (1хв.)

Привітання.

Перевірка готовності до уроку.

II. Перевірка раніше вивченого матеріалу з теми (10 хв.)

1. *Учитель пропонує учням прочитати текст і заповнити пропуски, використовуючи інформацію, наведену нижче запропонованих уривків.*

Роздатковий матеріал

«Батько Богдана – (.....) Хмельницький – був дрібним реєстровим козаком. У 1620 році у битві під (.....) батько майбутнього гетьмана загинув, а сам Богдан потрапив до турецького полону».

«У 1647 році чигиринський підстароста (.....) привласнив собі хутір (.....), що був родовою маєтністю Богдана Хмельницького».

«На початку квітня 1648 року Богдан Хмельницький прибув до (.....), де уклав угоду з кримським ханом (.....), згідно з якою останній зобов'язувався надати козакам військо перекопського мурзи (.....)».

Інформація для виконання роботи

(Чаплинський, Цецора, Бахчисарай, Суботів, Іслам Гірей, Туган Бей, Михайло).

Робота триває 3-5 хвилин, закінчується взаємоперевіркою (учні обмінюються роздатковим матеріалом і виставляють один одному бали від 1 до 7, залежно від кількості правильних відповідей). Для загальної перевірки на мультимедійний екран виводиться заповнений текст. Учні, які всі завдання виконали правильно, отримують вирізані з паперу ордени Богдана Хмельницького).

2. *Гра «Аукціон». Вчитель пропонує учням по черзі називати імена воєначальників, які протистояли Богдану Хмельницькому у битвах 1648-1649 років. Перемагає той, хто назвав воєначальника останнім, а однокласники нікого більше запропонувати не можуть. Переможець гри отримує вирізаний з паперу орден Богдана Хмельницького.*

Воєначальники та битви:

- осавули реєстрового козацтва І. Барабаш та І. Караїмович (урочище Кам'яний Затон);

- син коронного гетьмана Стефан Потоцький та німецький комісар Шемберк (Жовті Води);

- коронний гетьман Микола Потоцький та польний гетьман Мартин Калиновський (Корсунь);

- Домінік Заславський – «перина», Михайло Остророг – «латина», Олександр Конєцпольський – «дитина» (Пилявці);

- магнат українського походження Ярема Вишнівецький (Збараж);

- польський король Ян Казимир (Зборів)

Змагання «Своя гра». Вчитель пропонує учням 5 питань різної складності та вартості (від 1 до 5 балів), які сформульовані у вигляді певних тверджень. Право відповіді отримує учень, який першим підняв руку. Якщо школяр відповів

правильно, він отримує від 1 до 5 балів у залежності від складності запитання. За неправильну відповідь учень отримує мінус, що відповідає кількості балів за запропоноване запитання. Якщо відповіді в перші 3 секунди немає – вчитель читає інше запитання. Переможець гри отримує вирізаний з паперу орден Богдана Хмельницького. Учні, які мають в своєму активі від'ємний коефіцієнт, отримують орден Даніеля Чаплинського.

Перша гра

Це місто у своїх творах згадував Тарас Шевченко (5 балів).

Це місто у 1529 році отримало Магдебурзьке право та герб, на якому було зображено три стріли (4 бали).

Місто розташоване по обидва береги ріки Тясмин за 45 кілометрів від найближчої залізничної станції Фундукліївка (3 бали).

Дехто вважає, що свою назву це місто отримало від українського слова «чагарник» (2 бали).

Це місто було резиденцією Богдана Хмельницького і столицею гетьманської держави (1 бал).

Відповідь: Чигирин

Друга гра

За однією із версій назва цього населеного пункту походить від назви невеликої річечки (5 балів).

Перша письмова згадка про це поселення належить до початку XVII століття (4 бали).

Від свого заснування (1616 р.) це поселення належало до Корсунського, а з 40-х років XVII століття – до Чигиринського староства (3 бали).

Це село зображено на купюрі номіналом 5 гривень (2 бали).

Саме цей хутір відібрав у Богдана Хмельницького Даніель Чаплинський (1 бал).

Відповідь: Суботів

III. Актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань учнів (2 хв.)

- Які сили в Україні були незадоволені Зборівським договором?

IV. Повідомлення теми та мети уроку (1 хв.)

- Сьогодні на уроці ми поговоримо про хід Визвольної війни 1651 року, про найважливіші етапи цього періоду війни та їх вплив на подальший перебіг подій. .

V. Мотивація навчальної діяльності (2 хв.)

- Спробуємо ще на крок підійти до відповіді на запитання: «Що завадило Україні ще в XVII столітті вибороти свою державність?»

Проблемне питання уроку: (вірш виводиться на мультемідійний екран)

Оце і все. Ця галич над містечком.

Народе вільний, аж тепер ти – віл.

Моя поразка зветься Берестечком.

На Київ наступає Радзівіл.

А стольний Київ стогне від литвина.

І шляхта знову шастає проз Львів.
А люди кажуть: –
Це Хмельницький винен.
До чого Україну він призвів.

Ліна Костенко «Берестечко»

- У чому полягала трагедія українського народу після поразки Богдана Хмельницького під Берестечком?

VI. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу (15 хв.)

План викладу нового матеріалу

1. Берестецька битва

а) причини битви;

б) сили сторін;

в) тактичні дії польського та українсько-татарського війська;

г) втеча татар і полон Богдана Хмельницького;

д) відступ українського козацького війська;

е) причини поразки козацьких військ під Берестечком.

2. Білоцерківський договір: причини, умови та наслідки.

1. Берестецька битва

а) причини битви

(Розповідь учителя). Народні маси України протестували проти Зборівського договору. Але Богдан Хмельницький намагався проводити обережну політику, щоб не допустити нової війни з Польщею. Він дозволив А.Киселю, як київському воєводі, реалізувати свою владу. Що стосується Польщі, то вона і не думала виконувати Зборівську угоду: шляхта та магнати поверталися на свої землі, жорстоко караючи повстанців. Відчуваючи неминучість війни, Богдан Хмельницький старався забезпечити себе союзами із сусідніми державами. Наведіть приклад пошуку гетьманом таких союзників.

(Передбачувана відповідь учнів). Молдовський господар Василь Лупул був союзником Польщі, а Богдан Хмельницький намагався розірвати цей зв'язок. Козацькі війська ввійшли в столицю Молдови – Ясси. Лупул пішов на переговори й прийняв умови Б.Хмельницького не підтримувати Речі Посполитої. Для зміцнення молдовсько-українського союзу Лупул пообіцяв віддати свою доньку Розанду за сина Б.Хмельницького Тимоша, який згодом мав стати господарем Молдови.

(Розповідь учителя. Супроводжується демонстрацією мультимедійної презентації та уривками з історичної поеми Ліни Костенко «Берестечко»).

У січні 1651 року польський сейм ухвалив рішення про наступ на Україну. Военні дії розпочалися в лютому 1651 року. Вирішальні бої між основними силами польської та української армії відбулися в червні-липні 1651 року поблизу містечка Берестечка на Волині (*робота з картою на мультимедійній дошці*).

б) сили сторін

Ця битва тривала 12 днів і була найбільшою битвою Визвольної війни 1648-1657 років. Загальна кількість польського війська разом із найманцями становила 200 тисяч осіб. Центром польської армії командував король Ян Казимир, лівим крилом – польний гетьман Калиновський, правим – коронний гетьман Потоцький та український магнат Вишневецький. Надзвичайно сильне враження справляла важка польська піхота: гусари з орлиними крилами за спинами:

Спочатку наше військо не второпало,
 Як з ними битися, що таке броня, –
 В залізо геть закуте одоробло,
 Є тільки те, чим сісти на коня.
 Вгорі – перо, на грудях – Божа Мати,
 На ліктях сяють срібні маслаки.
 Таке залізо спробуй подолати.
 Оце вояк! – не те що козаки

Ліна Костенко «Берестечко»

Військо Богдана Хмельницького складалося з 60 тисяч козаків, 40 тисяч селян та міщан і близько 50 тисяч татарської кінноти:

Був ранок. Був туман. Було сто тисяч війська.

І меч свячений був. Усе було тоді.

Шуміли корогви, і жодна птиця свійська

Не вивела курчат в орлиному гнізді.

Вози стояли, скуті ланцюгами.

І обрій зблиск півмісяцем татар,

І покотились в коней під ногами

Кошлаті димом голови петард.

Ліна Костенко «Берестечко»

в) тактичні дії польського та українсько-татарського війська

Козацька армія вийшла на поле бою табором, оточеним 10 рядами возів. У тилу знаходилася заболочена річка Пляшівка, а тому козакам довелося зупинитися надто близько від поляків. Українсько-татарська армія вишикувалася трьома групами:

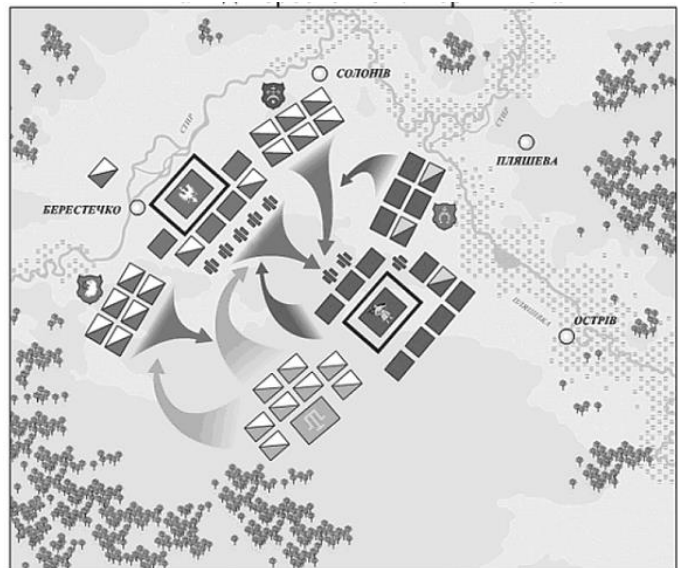
- правий фланг очолив Іван Богун;
- центральною групою військ командував сам Хмельницький;
- на лівому боці стояли татарські війська на чолі з ханом Ісламом Гіреєм.

Бойовий стрій обох армій, які стояли одна проти одної, простягнувся на 7-8 кілометрів. Бій починають татари 17 червня,

використовуючи традиційну тактику: вони атакують, потім відступають, потім знову атакують, намагаючись таким чином розкачати противника.

г) втеча татар і полон Богдана Хмельницького

Перший день битви був невдалим для українського та татарського війська. Проте наступного дня козаки з татарами мали перевагу. У вирішальний момент татари несподівано залишили поле битви. Наказавши збудувати земляні укріплення для зміцнення табору, Б.Хмельницький вирушив за ханом, аби домогтися повернення татар на поле бою. Але хан ув'язнив Б.Хмельницького.

д) відступ українського козацького війська

Наслідки цієї втечі виявилися болючими для козацького війська, адже татари відкрили лівий фланг об'єданого війська. Козаки, залишившись без гетьмана, застосували традиційну тактику: пересунули вночі табір ближче до болота, обгородили його возами, насипали земляний вал і навіть намагалися атакувати. Та поляки щільно оточили козаків і відтіснили до болота. Іван Богун, якого обрали наказним гетьманом, вирішив не здаватися. Він організовує відхід козаків через заболочену місцевість на річці Пляшівка:

Поляки спали, бо пани панами,
А він звелів у тій трясовині
Мостити греблю хмизом, жупанами,
Возами, повстю, діркою в човні!
Турецьких сукон вивернули хуру,
Втовкли в багно останнє таланча,
Щоб врятувати не козацьку шкуру,
А руки, що згодяться для меча !

Ліна Костенко «Берестечко»

Цією переправою і вийшла більша частина козаків. Втрати козацького війська були величезними: 30 тис. козаків з оточення не вийшла. Це була перша відчутна поразка повстанців.

300 козаків, закріпившись на острові на злитті річок Стир і Пляшівка, прикривали відступ своїх військ і затримували ворога. Жоден з 300 не вижив у тому бою.

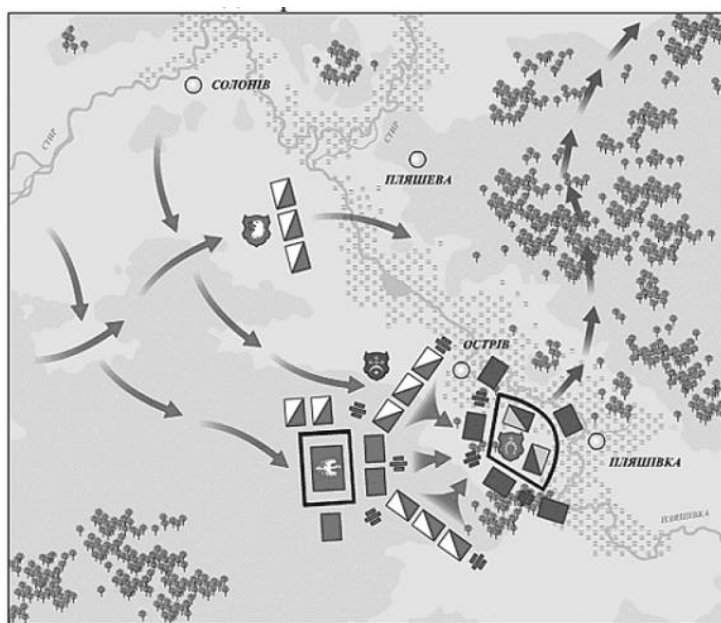
(Запитання вчителя) З якими подіями історії Стародавньої Греції варто порівняти подвиг козаків, які прикривали відхід основних сил українського війська?

(Передбачувана відповідь учнів) З подвигом 300 спартанців у битві при Фермопілах.

е) причини поразки козацьких військ під Берестечком

(Розповідь вчителя). Ліна Костенко вустах Богдана Хмельницького образно, але дуже влучно називає причини поразки козацьких військ під Берестечком:

Якби не ті заклепані гусари...
якби не зрадив хамовитий хан...
якби ж він був ошадніший на вдари.

С. ПОТОПЬКИЙ

Я. ВИШНЕВЕЦЬКИЙ

М. КАЛИНОВСЬКИЙ

○ СУЧАСНІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

КОЗАЦЬКИЙ ТАБІР
(ПІД КЕРІВНИЦТВОМ І. БОГУНА)

▬▬ АРТИЛЕРІЯ

мій кривдами рокований талан!
 Якби не дощ... якби не ремст і розбрат...
 якби хоч трохи глузду під чуби...
 Якби старшини не пішли урозбрід...
 якби, якби, якби, якби ...

Ліна Костенко «Берестечко»

Монумент героям-козакам,
 що полягли на полі Берестецької битви 1651 р.

2. Білоцерківський договір: причини, умови та наслідки

Битва під Берестечком так дорого коштувала полякам і українцям, що обидві сторони вимушені були сісти за стіл переговорів.

У результаті між Гетьманщиною і Польщею у вересні 1651 року був підписаний Білоцерківський договір. *(Робота з підручником. Учні виписують основні умови Білоцерківського договору).*

Вчитель пропонує учням порівняти основні умови Зборівського та Білоцерківського договорів, заповнивши пропуски в таблиці:

Критерії для порівняння	Зборівський договір	Білоцерківський договір
	Угода підписана королем Речі Посполитої Яном II Казимиром, з одного боку, і Військом Запорозьким на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким, з другого.	Договір підписаний між польським урядом і гетьманом України Богданом Хмельницьким
Рік підписання угоди		
		20 тисяч козаків

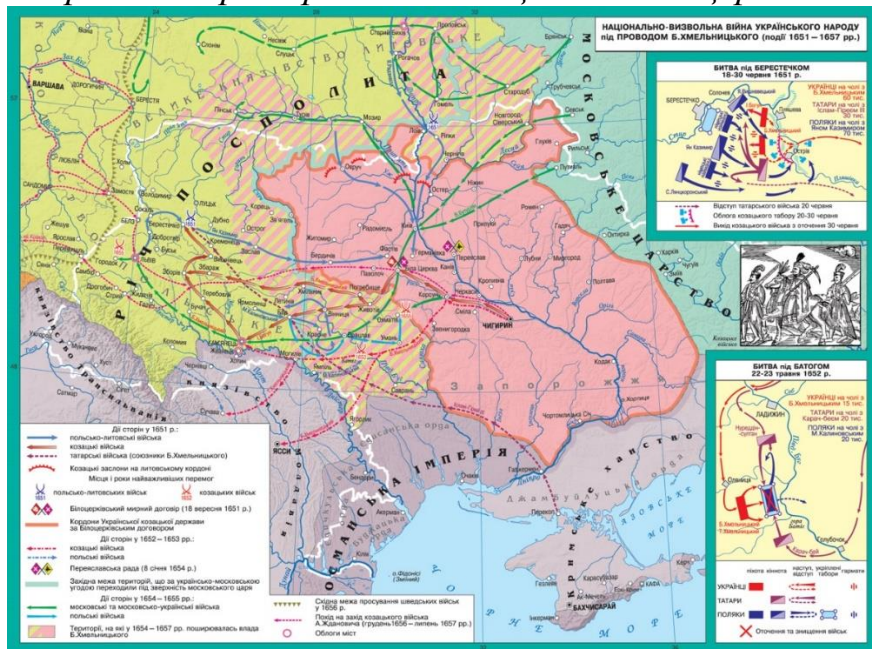

	Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства	
	У контрольованій козаками Україні не мали права перебувати польські війська та євреї. Тільки козаки та православна шляхта мали права займати державні посади. Єзуїти не мали права утримувати освітні заклади.	

(Учні за вказівкою вчителя повідомляють дані, які були занесені ними до не заповнених комірок таблиці. Для загальної перевірки на мультимедійний екран виводиться заповнена таблиця).

Критерії для порівняння	Зборівський договір	Білоцерківський договір
Сторони договору	Угода підписана королем Речі Посполитої Яном II Казимиром, з одного боку, і Військом Запорозьким на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким, з другого.	Договір підписаний між польським урядом і гетьманом України Богданом Хмельницьким
Рік підписання угоди	1649	1651
Ресстр козаків	40 тисяч козаків	20 тисяч козаків
Територія Гетьманщини	Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства	Київське воєводство
Хто мав право проживати на території гетьманщини	У контрольованій козаками Україні не мали права перебувати польські війська та євреї. Тільки козаки та православна шляхта мали права займати державні посади. Єзуїти не мали права утримувати освітні заклади.	Польські магнати поверталися у свої маєтки

Робота з картою «Територія Гетьманщини за Білоцерківським договором»

VII. Систематизація та узагальнення знань (5хв.)

Таким чином, відповідаючи на запитання, учні аналізують проблемне питання уроку «У чому полягала трагедія українського народу після поразки Богдана Хмельницького під Берестечком?», і за допомогою вчителя роблять висновок, що ця битва була переломним етапом у ході Національно-визвольної війни. Перемога під Берестечком врятувала Польщу від поразки і остаточно розвіяла сподівання українців на успішне завершення війни, зробивши цю війну і без того затяжною. І вже ніякі перемоги ні під Батогом, ні під Жванцем не мали вирішального значення, адже через тривалу війну становище української держави невпинно погіршувалося. Війна, що йшла шостий рік, виснажувала Україну. Внаслідок польських каральних походів, ординських грабунків, постійних мобілізацій населення, епідемії чуми та холери було спустошено понад сотні міст і містечок на Правобережжі, знелюдніли території Брацлавщини й Київщини. Занепало сільське господарство. Зубожіле козацтво вже не могло виконувати військову повинність. Дедалі складніше проходили мобілізації. Зростали втома та невдоволення народу. Рятуючись від загарбників, українці тікали до Московії та на Слобожанщину. Почали спалахувати заворушення селян і рядових козаків проти політики гетьманського уряду. Погіршилося й міжнародне становище української держави. Польща не змирилася із існуванням Української держави, готувалася до нового наступу.

VIII. Закріплення вивченого матеріалу (4 хв.)

- Назвіть основні причини поразки українського війська під Берестечком.
- Назвіть основні умови Білоцерківського договору.

IX. Підбиття підсумків уроку (2 хв.)

X. Оцінювання (2 хв.)

XI. Домашнє завдання (3 хв.):

1. Опрацювати відповідний параграф підручника, дати усні відповіді на запитання до параграфа.
2. Виконати завдання на контурній карті.
3. Підготувати повідомлення «Іван Богун – герой Національно-визвольної війни».
4. *(Допитливим і творчим)* Порівняйте ситуацію, що склалася на українських землях у 1651 році з нинішньою політичною ситуацією в Україні.

На прикладі запропонованого уроку переконуємося, що поезія допомагає конкретизації історичного матеріалу та формуванню у здобувачів освіти яскравих образів минулого, що є складовою частиною їх історичних уявлень. Ліна Костенко досить яскраво описує вікопомні трагічні події 1651 року (поразка військ Богдана Хмельницького під Берестечком), осмислює причини цієї поразки. Фрагменти історичного роману безперечно зацікавлюють дітей, дають можливість учням відчувати колорит тієї епохи, побачити Богдана не просто гетьманом, а людиною зі своїми переживаннями, помилками, сумнівами. Думаємо, що така інформація ще більше приверне увагу учнів до образу Богдана Хмельницького, до Національно-визвольної війни, до української історії.

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Володимирович,
учитель історії комунального закладу «Ліцей
«Науковий» Міської ради міста
Кропивницького»

ЯК СТВОРИТИ НАСТІЛЬНУ НАВЧАЛЬНУ ГРУ

Настільні ігри – цікава і перспективна методика під час організації освітнього процесу. Існує 2 основні типи ігор: ігри з історіями і гри без історії. Наприклад, хрестики-нулики – типовий приклад гри без історії. У той же час у шахах історія вже є, хоча, зрозуміло, не така серйозна і велика, як скажімо в D&D. Перший тип ігор – це вправи в логіці, математиці, пам'яті й кмітливості. По суті це те, що частіше називають пазлами, ніж іграми. Другий тип ігор прагне розширити інтелектуальний та емоційний досвід гравця. Наприклад, змоделювати роботу адмірала флоту в морському бою або приміряти на себе роль мільйонера в монополії.

Найчастіше для першого типу ігор нічого важливішого правил немає, і поняття «всесвіт» не дуже-то й можна застосувати. Тобто зрозуміло, що в гри хрестики-нулики замість хрестиків і нуликів можуть бути червоні і сині лазерні мечі на тлі зірки смерті, але це, тим не менш, для подібних ігор не надто актуально. Так що докладно зупинятися на даному виді настільних ігор ми не будемо.

Проте, якщо ви хочете зробити настільну гру, в якій кожен гравець буде вживатися в певну роль, то без повноцінного сетингу (навколо ігрового середовища) або всесвіту для гри, вам не обійтися. Всесвіт, хоча б у загальних рисах, потрібно придумати. Кілька років тому Андрій Якушин написав невеличкий матеріал на цю тему. Якщо коротко, то ні в чому себе не обмежуйте – змішуйте існуючі всесвіти в різних пропорціях, придумуйте свої елементи, головне, з самого початку роботи, задайте якийсь певний напрям і намагайтеся його дотримуватися до кінця. У випадку з настільною грою сетинг і всесвіт гри досить важливі, оскільки, відштовхуючись від них, потрібно буде придумувати взаємодії гри з гравцями, малювати карти і поле для гри і т.д.

Вам не обов'язково вигадувати історію світу від створення і до самого останнього його дня, достатньо обмежитися лише найнеобхіднішим для гри – потім додасте необхідне в процесі. Якщо мова йде про те, що ви просто хочете спробувати свої сили на нелегкій ниві ігроробів або просто хочете зробити настільну гру для дітей своїми руками, то може і не треба нічого придумувати – беріть світ, знайомий вам по інших іграх, коміксах, мультфільмах, аніме і т.д. Ясна річ, що видати таку гру без дозволу правовласників і заробити на ній мільйони доларів не вийде, але порадувати себе або своїх учнів – запросто. І це не кажучи про те, що такі ігри добре розходяться на фанатських конвентах. У тому, щоб спиратися на чужий всесвіт, нічого поганого немає. Зрештою, Джордж Лукас колись зізнався, що хотів зняти фільм про Гордона Флеша, але у нього не було на це грошей, так і з'явилися «Зоряні Війни».

Придумуючи сетинг, постарайтеся не потрапити також і в пастку зайвої стислості і сухості. «Європа та Азія в Новий час» – таких ось коротких описів ігрових світів досить багато, тому що це універсальні описи, і підходять вони чи ні для будь-якого випадку. Тому, задумуючи щось серйозне, поставтеся до створення всесвіту і сетингу серйозно. Хорошу настільну гру без художнього опису світу досить складно зробити. На картках, на полі, в правилах, на коробці і в описі – всюди будуть невеликі шматки історії, яка описує ваш світ. Постарайтеся зробити їх максимально цікавими – це дуже гарна вправа для уяви, а також непогана підмога для художника, який буде займатися малюнками і графікою для вашої настільної гри. Навіть якщо ви самі будете малювати свою гру, не завадить для початку обміркувати, що і як має виглядати, а потім вже малювати.

Ну й, нарешті, одна важлива порада: саме банально середньовіччя – відмінно продається сетинг, тому можете просто приділити час опису деталей і особливостей сюжету, а не переказу історії світу.

Для багатьох людей, далеких від світу настільних ігор, настільна гра – це коли є поле, по якому потрібно пересувати свою фігурку по кидках кубика і здійснювати якісь дії в залежності від того, на якій клітині твоя фігурка зупинилася.

Зрозуміло, це навіть не вершина айсберга – це мікроскопічна сніжинка на одному з мільйонів айсбергів настільних ігор. Однак, подібний опис – це дуже ємне визначення однієї з найпопулярніших механік настільних ігор.

Під поняттям механіка гри розуміється опис основного типу взаємодії гри і гравців, яке потім прописується в правилах. Тобто, наприклад, для ігор типу «Монополія» опис двома абзацами вище є механікою. Для колекційних карткових ігор типу Magic The Gathering і Hearthstone основною механікою є процес послідовного набору і комбінування карт з колод і т.д.

Досить складно придумати щось з нуля, особливо в галузі, з якою ви раніше не зустрічалися, але все одно є один дуже корисний і неочевидний принцип для тих, кому потрібно саме придумати механіку – грайте в інші ігри. При цьому, якщо ви збираєтеся зробити комерційно успішну гру, – грайте в комерційно успішні й актуальні гри. Брейншторм і методи ТРВЗ – це звичайно чудово, але набратися досвіду перед створенням чогось нового все одно дуже важливо. Крім того, ви відчуєте смаки ринку і зрозумієте, що користується попитом.

Як правило, коли в голову приходять крамольна думка зробити настільну гру, якийсь уявлення про бажану механіку вже є. Наприклад, Монополія, але з моїм містом, або, як «Жах Аркхем», але зі слов'янською міфологією, або у всесвіті пісень групи «Король і Шут». Це непогані варіанти для початку. Можете сміливо брати подібні ідеї на озброєння – головне почати працювати, а не відкладати свою настільну гру в довгу шухляду. В процесі роботи над грою ви неодмінно побачите, як можна істотно поліпшити ті або інші нюанси. Досліджуйте вже існуючі настільні ігри для того, щоб у вашій версії вже не було дивних перекосів в економіці, як це часто відбувається у відомих «колонізаторах».

В принципі: зробити настільну гру = придумати механіку настільної гри + все намалювати.

Механіки настільних ігор

Взагалі, термін «формат настільної гри» – не найпопулярніший серед розробників ігор зі стажем, але й серед початківців ігоробів і гейм-дизайнерів настільних ігор таке словосполучення зустрічається досить часто, а прийшло цей вираз прямо з ігрового досвіду і з магазинів. Як правило, кажучи про формат настільної гри, мають на увазі дві речі – фізичний формат і формат механіки, про які ми вже поговорили вище.

Що стосується фізичного формату настільної гри, то тут мова йде про розмір коробки, розміри поля, карток і так далі. Придумувати тут майже нічого не треба. Є стандартні розміри паперу та різні пристосування для різання цієї самої паперової продукції. У світі настільних ігор є кілька стандартів для розмірів карток: 44x67 мм, 56x87 мм і кілька інших (інформація за розмірами карт популярних настільних ігор) – для такого формату карт є стандартні протектори в магазинах, та й роки практики показали, що гравцям по всьому світу цей розмір карт зручний.

Чому я не раджу по максимуму заповнювати аркуш А4 із заготовками для карт відразу? Тому що, коли ви для демонстрації гри будете користуватися простими папірцями, вони, на жаль, швидко зітрутся, розлетяться або взагалі згорять. Візьміть якусь настолку зі свого запасу, наприклад, «Манчкін», покладіть його карти в протектори, а потім поверх карт «манчікінів» покладіть свої роздруківки або малюнки.

Що стосується коробки, правил і фішок, тут багато різних варіантів. За замовчуванням вибирайте найпростіший з доступних вам форматів – не надто великий, але й не дуже маленький. Коробка від «манчікінів», знову-таки, теж прекрасно підійде. Але якщо ви всерйоз думаєте про комерційний випуск гри, то подумайте також і про вартість виготовлення коробки і фішок. Дерево, слонова кістка, кераміка і скло в такому випадку не найкращі варіанти.

Як тільки ви продумали всі механіки, придумати правила для настолки - справа майже готова. По суті, вам потрібно записати всі ігрові механіки послідовно в один документ або на один лист і потім в ході тривалого тестування виправляти і доповнювати ваш документ. Наприклад, з механіки у вашій грі потрібно набирати карти, але ви ще не зрозуміли, коли їх краще набирати: суворо до вчинення будь-якої ігрової дії, суворо після, або в будь-який момент. Кращий спосіб зрозуміти це – перевірити теорію на практиці, відігравши деяку (досить велику) кількість партій гри.

Рекомендую записувати і перевіряти відразу кілька механік, що поєднуються одна з одною – це буде кісткою всіх правил вашої настільної гри. Якщо вдасться швидко зрозуміти, на яких механіках і відповідно правилах тримається вся ваша гра, стане набагато простіше проводити подальші тести або від них відмовитися. Наприклад, якщо у вас є колода з подіями, то не обов'язково для перевірки вірогідності отримання певної карти перегравати всю гру кілька разів. Для розрахунків ймовірності є математика. Але якщо перед тим, як карту з цієї колоди дістати, гравцеві потрібно зробити якусь певну дію, то доведеться

тести проводити, поки ви не помітите будь-яку закономірність. Наприклад, гравці в Hearthstone за замовчуванням намагаються вибудувувати гру по кривій мани аж до певного ходу, а потім вичікують вдалої комбінації карт на руках, маючи вже потрібну кількість мани.

У тексті правил постарайтеся обійтися без складних конструкцій і малозрозумілих термінів – завжди знайдуться компанії, в яких один або кілька гравців правил гри не знають і намагаються розібратися по ходу гри. Для них не просто слова типу «тапнуть» і «фліпнуть», але навіть «повернути карту» будуть незрозумілі, особливо, якщо це учні молодшої школи або діти, які до цього в настільні ігри не грали. Використовуйте додаткові малюнки зі стрілочками. Скорочення розшифруйте мінімум один раз жирним шрифтом. Всі фази ходу описувати та ілюструвати так, щоб була зрозуміла їх черговість і наповненість. При цьому скрізь використовуйте одні назви. Якщо ви називаєте фази ходу «фазами», то так і робіть протягом усього зводу правил. Не повинно бути початок ходу, середня фаза і завершальний етап. Якщо вам в школі говорили, що повторювати однакові слова один за одним – погано, а ви це запам'ятали, ви звичайно молодець, але всієї правди вам учитель все одно не сказав. Повторювати однакові слова, які йдуть один за одним у пропозиціях, нормально, якщо ти пояснюєш людині послідовність дій, або якщо ти пишеш інструкцію чи керівництво. Уявіть собі інструкцію по збірці двигуна, де один і той же елемент називається трубою, трубкою, циліндром, порожнистим циліндром, передавальним механізмом, а потім ще й на малюнку зображений то зверху, то збоку і виглядає, відповідно спочатку, як коло, а потім як прямокутник. Ну і як за такої інструкції можна хоч щось зібрати? Тому повторень не бійтеся, це нормально.

Найважливіші герої в настільних іграх – це ігрові персонажі. Вибираючи цілеспрямовано або випадково, гравець, тим не менш, повинен мати можливість легко зрозуміти, ким він буде грати. Якщо в колекційних карткових іграх на кшталт Magic the Gathering всі гравці відіграють роль магів, які борються один за одним, і сам розіграш не так важливий, а ігрові механіки не відрізняються. То в рольових іграх, на кшталт жаху Аркхем, або навіть найпростішої Мафії, герой гравця має певні унікальні здібності, що відрізняють його гемплей від геймплея інших гравців. Нарешті, в іграх-симуляторах на початку гри всі гравці є полководцями або мільйонерами з однаковими здібностями і можливостями. Але саме те, наскільки добре люди за столом вживаються в свої ролі і слідує певній стратегії, робить їх несхожими один на одного.

Для всіх трьох описаних вище випадків рекомендації зі створення персонажів приблизно однакові, а різняться в основному через те, якою ваша настільна гра буде по типу геймплея, і яким у неї буде сюжет і загальний сеттинг. Основні рекомендації такі:

- починати роботу над персонажем потрібно з визначення базових речей, постарайтеся вмістити весь опис в одне коротке словосполучення на кшталт «сміливий козак» або «імперський чиновник», а потім за потреби цей опис розширюйте;

- ігрові персонажі повинні бути близькі до вашої цільової аудиторії по духу, для того щоб люди могли себе з ними ототожнювати;

- якщо ігрові персонажі повинні бути різними, то сюжетно і візуально вони теж повинні відрізнятися, для того щоб зв'язок гравця з героєм був сильнішим;

- описи ігрових персонажів повинні бути максимально короткими і ємними, для того щоб, у першу чергу, задати лейтмотив фантазії гравців, інше вони додумають самі;

Крім ігрових персонажів, в іграх часто присутні і внутрішньо ігрові персонажі, службовці для виконання і пояснення тих чи інших ігрових механік. Таких персонажів також треба робити гранично зрозумілими, особливо якщо ви робите настільну гру для дітей. Продавець зобов'язаний стояти біля лавки і любити гроші, а на його зображенні має бути золото або монети, коваль бути сильним і бородатим і так далі. Це називається кліше, і професійні літератори і наративщики це не люблять, але використання таких стандартних кліше дає можливість швидко зробити прототип і йти далі, поступово шліфуючи вашу гру.

Подібно Ассет для Unity, існують класичні набори персонажів для ігор в D&D та інші ролівки. Є переліки неігрових персонажів для тих чи інших локацій, а також бестіарії з тваринами і незвичайними істотами. Все це вам може знадобитися, якщо ви збираєтеся зробити ігровий світ максимально живим, а поле для настільної гри максимально різноманітним. Погодьтеся, карта дикого поля з чагарниками і одним єдиним козаком характерником, що роздає квести, може бути занадто нудною.

Зрозуміло, переборщувати теж не потрібно. Наскільки мені відомо, жодна з настільних ігор ще не викликала напади епілепсії. Але я можу помилятися, а ви цілком можете зробити подібну гру, якщо постараетесь.

І, звичайно, персонажі повинні логічно вписуватися в сюжет гри, вступаючи логічним чином, не викликаючи жодних сумнівів у гравців. Поважний старий кобзар не повинен давати неправильні поради, а величезний космічний корабель не може бути знищений одним єдиним маленьким винищувачем. Дуже важливо правильно вплести всіх персонажів у канву сюжету.

Залежно від того, якою ви бачите свою настільну гру за жанром, до розбору сюжету треба підходити по-різному. Іноді, як і в випадку з персонажем, можна обмежитися чимось коротким, це коли більшість геймплея безпосередньо пов'язана з сюжетом. Тому, як тільки вам стане ясно, що за гру ви робите, можна буде розібратися з сюжетом.

У класичного сценарію завжди є зав'язка, розвиток сюжету, кульмінація, розв'язка і висновок. Якщо ж мова йде про історію для гри, то дуже важливо правильно поєднувати її з ігровим процесом, щоб гравці не нудьгували, а гра не провисала. Зрозуміло, що на початку люди завжди намагаються розібратися з правилами і вникнути в те, що відбувається, але якщо нічого не буде відбуватися в грі, то продовжувати ніхто і не захоче. Подумайте над тим, як сильно може відрізнятися початок кожної партії один від одного за сценарієм і по геймплею, щоб у гри була максимально можлива реіграбельність. Наприклад, в тій же монополії практично кожен початок гри різниться, через те що дуже складно всім

учасникам гри з партії в партію викидати одні й ті ж цифри на кубиках і приймати рішення про покупку певних об'єктів. У колонізаторів є можливість обрати, з якої точки поля почати будувати місто і дороги. У MTG, Hearthstone і навіть «манчикинів» стартові руки завжди відрізняються. Але при цьому у всіх перерахованих іграх від ходу до ходу складність ігрового процесу зростає, а сюжет розвивається в залежності від дій гравця. Так, у кожній партії в кінцевому рахунку сюжет приблизно однаковий – хтось виграє, а хтось програє.

Що стосується літературного оповідання, є 2 основні підходи до генерації сюжету: все йде за планом, придуманим автором заздалегідь, або ж автор поміщає героїв в ситуацію, що склалася, і дає їм волю діяти, тим самим розвиваючи сюжет. У першому випадку автор витрачає багато часу на загальну підготовку і планування цікавих поворотів подій, а потім досить швидко проводить своїх героїв по дорозі з точки А в точку Б. У другому випадку автор, у першу чергу, складає максимально повний портрет героїв і, аналізуючи їх спосіб мислення, описує те, як вони справляються з тією чи іншою проблемою, попутно намагаючись не розтектися маслом по воді. Обидва підходи застосовні і до сценарію/сюжету для настільних ігор.

Ігрове поле

Перше і найголовніше правило – поле повинно бути зрозумілим гравцеві. Наприклад, почитайте, як через занадто детальний дизайн тайлів, люди губилися в грі, і все довелося перемалювати.

Крім безпосередньо малюнка поля, важливим є його пропорційність ігровому масштабу. У гравців повинна бути реальна можливість за одну партію якщо не пройти все поле, то хоча б переконатися в тому, що це можливо. Класична ігрова партія в настільних іграх для двох-трьох гравців тривають від 40 до 60 хвилин, партії на чотирьох-шістьох гравців тривають вже близько півтори-трьох годин. Це означає, що за цей час гравці повинні мати можливість дійти своїми фішками до іншого краю поля, обійти всі основні точки або ж розіграти всі наявні в колодах карти. Відповідно, повинен існувати певний оптимальний набір дій, які за один хід може зробити гравець, включаючи пересування по ігровому полю. Враховуйте цей момент за умови створення гри, в яку потрібно зіграти впродовж уроку чи його етапу.

Наприклад, у грі, де переміщення здійснюється в залежності від викинутого числа на кубіку, середньостатистичне значення числа на кубіку менше шести. А на те, щоб прочитати текст картки і зробити дію, вказану на ній потрібно близько хвилини. Відштовхуючись від цих цифр і чисел, отриманих під час плейтестів, ви зможете скоригувати розміри ігрового поля так, щоб всіх все, нарешті, влаштувало.

Стандартна форма поля для настільної гри – прямокутник, але ніщо не зупиняє вас на шляху до форм трикутних, кола і будь-якого іншого варіанту. Головне, щоб згодом це поле вдалося адекватно скласти в коробку стандартних розмірів. Якщо гра за вашим задумом повинна бути великою, то орієнтуйтеся на коробки більшого розміру.

Загалом, ми розглянули основні етапи створення настільної гри. Представлене бачення є цілком суб'єктивним, оскільки науково визначеної методики щодо створення і використання настільної гри на уроці історії на разі просто не існує.

Список використаних джерел

1. Бугаєва В.Ю. Гейміфікація як спосіб формування активної професійної поведінки майбутніх фахівців ІТ галузі / В.Ю. Бугаєва // Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2017. – Вип. 56. – С. 129-135.
2. Волкова Н.П. Інформаційно-комунікаційні технології. Гейміфікація / Н.П. Волкова // Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. / Н.П. Волкова; Ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпро, 2018. – С. 162-206.
3. Гейміфікація vs образовательные игры: найди отличия // Велика ідея. – Текст. дан. – Київ, 2017.
4. Гейміфікація: коли книжка перетворюється на гру [Електронний ресурс] / Олена Брайченко // Читаємо: культура читання і мистецтво книговидавництва. – Текст. дані, 2018.
5. Горелов, В. Гейміфікація навчання / Віталій Горелов, Даріуш Саля // Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 трав. 2017 р., Івано-Франківськ / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника [та ін.]. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 136-139.
6. Діядкова О. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? [Електронний ресурс] / Олена Діядкова // Mistosite: [проект Аналіт. центру CEDOS (ГО «Центр дослідження суспільства»). Mistosite створений і працює в рамках проекту «Посилення громадської участі в містах України» за підтримки Фондації Чарльза Стюарта Мотта та Ініціативи відкритого сусп-ва для Європи]. – Текст. дані. – [Україна], 2018.
7. Захарова О.В. Підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації / О.В. Захарова, А.В. Грузд // Наук. пр. Кіровоград. нац. техн. ун-ту. Економічні науки / – Кропивницький, 2017. – Вип. 32. – С. 113-122.
8. Качан Б.М. Гейміфікація в системі новітніх технологій навчання іншомовної компетентності студентів медичних вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Б. М. Качан // Народна освіта: електрон. наук. фах. вид. / Комуна. вищ. навч. закл. Київ. облради «Академія неперервної освіти» [та ін.]. – Текст. дані. – Біла Церква, 2017. – Вип. 2. – С. 55-59.
9. Коневщинська О.Е. Зарубіжний досвід використання «Minecraft: Education Edition» у проєктній діяльності / Коневщинська О. Е. // Інформаційні технології в освіті / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2017. – № 3 – С. 86-97

КОЛОМОЄЦЬ Сергій Дмитрович,
учитель історії Улянівського закладу
загальної середньої освіти
I-III ступенів Попельнастівської
сільської ради Олександрійського
району Кіровоградської області

ДО ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАУРОЧНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ (З досвіду практичної роботи)

«Навчання є процес безперервний» – як часто нам доводилося чути ці слова. А часто й повторювати їх, якщо не колегам-педагогам, то принаймні собі особисто. Але при цьому, який зміст ми вкладаємо у це твердження? Які шляхи та методи реалізації цієї «безперервності» ми передбачаємо?

На нашу думку, безперервність освітнього процесу має забезпечуватися шляхом залучення найширшого спектру освітніх заходів та зусиль як з боку суто педагогічної спільноти, так і суспільства та держави в цілому. Безумовно, що опрацювання винятково програмового матеріалу в стінах освітнього закладу (і то не завжди оптимальне, як свідчить практика), ще не є стовідсотковою гарантією успішності навчального, тим більше виховного процесу дитячої особистості. Зрозуміло, що усі сторони, які здійснюють забезпечення та реалізацію освітнього процесу, мають докласти максимальних зусиль до того, щоб він (процес) був постійний, різносторонній, виражався у різних формах та проявах.

Гадаємо, що не потребує якогось особливого доведення чи підтвердження і думка щодо того, що ця «безперервність» не повинна втомлювати, перевантажувати дитину. Адже у випадку такої перевтоми, надмірної насиченості навчальним матеріалом та навчальною діяльністю, можна спричинити зовсім зворотній від бажаного результату ефект – у дитини почне формуватися стійка відраза до процесу навчання, внутрішнє психологічне несприйняття самого процесу навчальної діяльності. Тоді виникає питання – яким чином поєднати безперервність освітнього процесу та його оптимальне сприйняття з боку дитини? Відповідь, на нашу думку, слід шукати у різноманітності подібної діяльності.

Така наша впевненість базується уже на тому факторі, що власне сам процес навчальної діяльності, як процесу пізнання чогось нового, отримання нових знань, умінь та навичок, емоційних вражень та переживань у дитини і так відбувається майже постійно. На різних етапах свого життя, свого фізичного, розумового та психологічного розвитку, дитина з різною інтенсивністю сприймає дійсно значний обсяг різноманітної інформації (з якої і формуються її знання), різноманітних дій (з яких формуються її навички), різноманітних емоційних переживань та вражень (з яких формується її досвід). Але при цьому дитина досить нормально сприймає цей «життєво-освітній» тиск. Чому ж так? Гадаємо, ми не помилимося, якщо вкажемо на різноманітність форм через які дитина сприймає знання, навички та досвід, постійну динаміку тих чи інших життєвих ситуацій, їх учасників, емоційного забарвлення та оточення. Досвід, як

позитивний так і негативний, стає важливою основою для подальшого розвитку (розумового, фізичного, емоційного тощо) дитини, її становлення у соціумі.

Опираючись на вказане вище, ми наполягаємо на тому, що одною з головних умов організації «безперервності» освітнього процесу мають стати саме обґрунтована, науково та методично зважена систематична зміна ситуацій, форм та методів, за допомогою яких учасники освітнього процесу планують реалізовувати майже безперервне охоплення освітніми заходами своїх здобувачів освіти.

Але тут з'являється одне, але дуже вагоме «але» – якщо ми спробуємо проаналізувати існуючу методичну літературу, фахову періодику, інтернет-ресурси освітнього спрямування, то досить легко переконаємося, що в переважній своїй більшості позаурочний період розглядається як час для організації та реалізації саме виховної роботи в учнівському середовищі. Натомість ми наполягаємо на тому, що навіть в позаурочний час процес саме навчання учнів може і має бути продовженим. Питання лише в тому, у яких формах та методах.

Не секрет, що на сьогодні багато хто з педагогічної спільноти підтримує твердження, що серед сучасних дітей суттєво знижується інтерес до освітньої діяльності під час уроків (принаймні у тих формах та методах, які можна віднести до більш традиційних). Постає питання, якщо учні мають низький рівень навчальної активності та зацікавлення під час уроку, то яким чином можна активізувати подібну діяльність за межами уроку? Безумовно, що універсальних рецептів не існує й існувати не може. Адже освітній процес – це процес динамічний, у якому відбувається постійна зміна інформаційного потоку (поява все нових і нових знань та інформації), дійових осіб та учасників, накопичення нових умінь та навичок, оціночних суджень та висновків тощо. Але поряд з цим ми, опираючись на певний практичний досвід, хоча він і є суб'єктивним, пропонуємо власний підхід до вирішення окремих компонентів зазначеної проблеми.

Питання активізації позаурочної навчальної діяльності учнів постало перед нами не випадково. Головною передумовою постановки такої проблематики став аналіз учнівської активності під час уроків, проміжних результатів виявлених ними знань, намагання позитивно вплинути на загальний освітній процес учнів. Саме тому почався пошук тих чи інших форм та методів позаурочної діяльності в учнівському середовищі, який би дозволив підвищити інтерес учнів до предмета, сприяти більш активному процесу. Власне кажучи, ми не були якимись відкривачами чогось геть незвіданого, адже на сьогодні в наших освітніх закладах педагогами практикується проведення найрізноманітніших інтелектуальних заходів, ігор, змагань, на кшталт квестів, вікторин, змагань та навіть чемпіонатів типу «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг» тощо. І всі вони, так чи інакше, мають у собі позитивний освітній потенціал, адже дозволяють учням перевірити свої знання, поглибити їх, дізнавшись щось нове, тощо.

Та разом з тим ми звернули увагу й на присутність певних деструктивних моментів. Зокрема, якщо говорити про ігри типу «Що? Де? Коли?», то вони орієнтовані, перш за все, більше на розвиток та виявлення логічного мислення учнів. І це, беззаперечно, не є негативом, але ... Скільки таких учнів, з яскраво вираженим логічним мисленням, ми зможемо виявити у класі? У навчальному

закладі? Чи буде їх достатньо для того, щоб організувати хоча б загальношкільний інтелектуальний чемпіонат? А що робити з тими учнями, які не мають таких задатків та здібностей? Що стосується гри «Брейн-ринг», то її зміст більше розрахований на виявлення уже існуючих в учнів знань та швидкість їх «висвітлення» учнем у формі відповіді. Тобто обидві гри, за своєю суттю, спрямовані на виявлення та залучення учнів, які вже мають досить високий інтелектуальний рівень підготовки, в той час, як освітній процес має за мету охоплення якомога ширших мас учнів. Окрім того, до певного негативу вище вказаних ігор, можна віднести і те, що, як правило, питання та відповіді охоплюють знання позапрограмового матеріалу. В такій ситуації усі ці «високоінтелектуальні змагання» є привабливими для невеликої групи шкільних інтелектуалів.

Саме усвідомлення цієї проблеми і підштовхнуло нас до пошуку нових форм та методів організації інтелектуальної навчальної діяльності в учнівському середовищі в позашкільний період. Одним з головних завдань, яке ми вбачали перед собою, стало наповнення змісту подібних інтелектуальних ігор та змагань навчальним програмовим матеріалом. За таких умов педагог отримував би додаткову можливість донести до учнів навчальний матеріал, перевірити стан його засвоєння, виявити існуючі в учнівських знаннях прогалини та звернути більш пильну увагу на висвітлення тих питань, які були засвоєні учнями недостатньо.

Першою формою подібної діяльності стало проведення, спочатку разових інтелектуальних ігор між командами учнів 8-11 класів, а потім і загальношкільного інтелектуального чемпіонату «Інтелектуальна ліга».¹ Через кілька років «Інтелектуальна ліга» була розвинена до формату інтелектуального чемпіонату Олександрійського району Кіровоградської області для учнів 8-11 класів освітніх закладів району.

В чому ж полягає суть гри «Інтелектуальна ліга»? В першу чергу, це інтелектуальне змагання розраховане на широкий загаль учнів, адже усі її питання максимально базуються на матеріалі шкільної програми з того чи іншого навчального предмета (історія України, зарубіжна чи українська література, хімія, англійська мова тощо). Тобто для перемоги у цьому змаганні учень має лише якомога краще засвоювати навчальний матеріал, який йому надають вчителі під час уроків. Натомість учитель, який проводить подібну гру, може оцінити якість засвоєння учнями того чи іншого матеріалу, визначити ті теми, які були опрацьовані недостатньо (за браком чи неповнотою учнівських відповідей). Сама гра складається з трьох турів, перший з яких, «Формула-1», є своєрідною інтелектуальною розминкою, можливістю для команд накопичити більшу чи меншу кількість балів. У другому турі, «12-й гравець», свою допомогу командам можуть надати їхні глядачі, для яких формується десять порівняно простих питань з теми гри. Але за кожну правильну відповідь уболівальник отримує 2 бали і передає їх на користь своєї команди. Таким чином, під час проведення «Інтелектуальної ліги», навіть уболівальники виводяться зі стану пасивності, просто емоційного спостереження за діями своєї команди, адже їм

---

¹ Коломоєць С. Посібник для креативних учителів. Частина I /С. Коломоєць, О. Коломоєць, В. Гонтаренко, Н. Шкідін, І. Федоренко. – Х.: Вид. група «Основа», 2016. – 128 с./ - с. 5-12

надається можливість своїми знаннями покращити результати команди. Вирішальним стає третій тур гри – «Цар гори». Під час проведення цього туру змагання формуються тематичні блоки по три питання, перше з яких буде простіше і правильна відповідь на нього буде оцінена в 4 бали, друге – більш складне, тому і відповідь на нього принесе команді 5 балів, а третє питання, найскладніше – 6 балів. Таким чином, саме у третьому турі розпочинається найзапекліша боротьба поміж командами.

Варіанти таких інтелектуальних ліг автор запропонував у посібнику «Патріотичне виховання: теорія і практика».² Серед них можна навести приклад такого тематичного блоку з інтелектуальної ліги на тему «Богдан Хмельницький», тематичний блок «Битви Богдана Хмельницького».

Питання 1 – (4 бали). Найбільш невдала для Хмельницького битва. (*Берестецька битва 1651 року*).

Питання 2 – (5 балів). У якій битві Богдан Хмельницький захопив у полон відразу двох польських гетьманів? (*Корсунська битва 1648 року, де було захоплено гетьманів Миколая Потоцького та Мартина Калиновського*).

Питання 3 – (6 балів). Ця битва, яку сучасники назвали «новими Каннами», і в якій загинув польський гетьман Мартин Калиновський і майже 20 тисяч поляків, стала відплатою Хмельницького за поразку під Берестечком (*битва біля гори Батіг, 1652 року*).³

Як можна переконатися, усі питання сформовані на основі шкільної програми. Тому й учні, вже після першої-другої проведеної інтелектуальної ліги бачать, що наполегливе опрацювання програмового матеріалу з того чи іншого навчального предмету може їм гарантувати перемогу у такому змаганні. Атмосфера змагальності та азарту під час проведення інтелектуальних ліг стає додатковим стимулом не лише для того, щоб учні більш відповідально ставилися до опрацювання навчального матеріалу під час уроків, але й, як свідчить практика, навіть самі вдаються до повторення попередньо вивченого у попередніх класах. Чи не є це одним з проявів навчальної діяльності учнів саме в позаурочний період? Питання швидше є риторичним.

Ще одним прийомом організації та реалізації навчальної діяльності учнів у позаурочний період можна вважати розроблений нами тип інтелектуальної гри, який отримав назву «Академічний бій».⁴

Якщо спробувати стисло передати суть запропонованого інтелектуального змагання, то він полягає в тому, що, на відміну від тої ж «Інтелектуальної ліги», тут на перший план виступає вже не командна діяльність учнів, а демонстрація саме індивідуальних знань конкретного учня.

Для прикладу: організатори оголошують про проведення «Академічних боїв» з історії України і визначають теми наступних поєдинків. А вони можуть бути наступними: «Князі Русі-України», «Запорозька Січ», «Данило Галицький» тощо. Припустимо, що бажання взяти участь у «боях» виявили 12 учнів (при цьому немає обмеження за класом). Оскільки теми боїв оголошуються

---

² Коломоєць С., Петков С., Питула О. Патріотичне виховання: теорія та практика: /автори та укладачі: Коломоєць С., Петков С., Питула О. – Київ.: Видавничий дім «Професіонал», 2020. – 224 с.

³ Там же – с. 157

⁴ Коломоєць С.Д., Шкідін Н.Т. «Академічні бої» як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. *Завучу усе для роботи*. 2017. №5-6 (197-198), с. 19-22

заздалегідь, то в учнів є можливість підготуватися до кожної з них, використовуючи не лише підручник, але й масу додаткових джерел (книги, інтернет-джерела тощо). Перший бій проводиться за темою «Данило Галицький». Учасник №1, наприклад, повідомляє наступний історичний факт, що має відношення до Данила Галицького: «У нього був молодший брат, Василько», після чого хід переходить до учасника № 2, в якого є на роздуми три секунди, і він повідомляє, що в 1238 році Данило Галицький завдав поразки хрестоносцям під Дорогочином. Це правильна відповідь, тому хід переходить до учасника №3, але він, за відведені три секунди, не знаходить правильної відповіді, тому вибуває із змагання і отримує до свого активу 1 бал. А ось учасник №4 повідомляє, що батьком Данила був Володимир Мономах і це є помилка, тому і цей учасник вибуває з гри, але має у своєму активі 2 бали. Учасник №5 стверджує, що Данило Галицький був учасником битви на Калці 1223 року і хід переходить до учасника №6. А той, в свою чергу, наводить факт, що у Данила був брат Василько. Але цей факт уже було наведено раніше, тому учасник №6 вибуває з «бою» і отримує на свою користь 3 бали. А хід переходить до наступного учасника. Після того, як відповідь учасник №12 хід переходить до першого учасника і починається друге коло «бою». Бій буде тривати до того часу, доки не залишаться два учасника і той з них, хто наведе неправильний факт, здійснить повтор уже сказаного, або не зможе за три секунди знайти вірну відповідь – вийде з гри, але при цьому йому буде нараховано 11 балів, а переможцю – 12.

Після цього починається «бій», але вже, наприклад, за темою «Князі Русі-України». І там переможець «вилетить» з гри третім за рахунком, додавши до свого активу ще три бали. Таким чином, у загальному заліку він матиме 15 балів. Переможцем «Академічного бою» стає той учень, який отримає більшу кількість залікових балів за підсумками усіх «боїв».⁵

Що ж нам дає практика застосування такого методичного прийому, як «Академічний бій»? В першу чергу, вчитель отримує можливість не просто проявити себе бажаним учням, але й виявити тих з них, кого цікавить його навчальний предмет. Не менш важливим є і те, що, готуючись до участі в «боях», учні будуть **самостійно**, в позаурочний період, намагатися поглибити свої знання з тої чи іншої теми, за якими заплановано проведення «академічних боїв». У подальшому вчителю не складе великих проблем застосування даних поглиблених знань уже під час безпосередньо уроків (а в ряді випадків учні опрацьовують ті чи інші теми з відвертим випередженням навчальної програми). Наприклад, у нашій практиці був випадок, коли учениця 8 класу зуміла виграти «бої» за темами «Українська революція 1917-1921 рр» та «Україна в роки Другої світової війни». Окрім поглиблення особистих знань восьмикласниці, це зачепило учнів 10-11 класів, які брали участь у змаганні, й вони почали більш ретельно працювати як під час уроків, так і в процесі підготовки до «Академічних боїв».

Загальною позитивною рисою як «Інтелектуальної ліги», так і «Академічних боїв» можна вважати їх предметну універсальність, адже ними, як

---

⁵ Методика викладання в школі: теорія та практика / за заг. ред. Петкова С.В., Коломойця С.Д. – К.: «КНТ», 2021. – 216 с.

методичним прийомом, можуть скористатися вчителі значної кількості шкільних навчальних дисциплін: української мови та літератури, зарубіжної літератури, географії, історії, права тощо.

Що ж в цілому дають нам запропоновані методичні прийоми у питанні вирішення проблеми організації та реалізації позаурочної навчальної діяльності учнів?

Перше: обидва прийоми є ігровими за своєю суттю і тому досить легко і невимушено сприймаються учнями.

Друге: «Інтелектуальна ліга» базується винятково на матеріалі шкільних програм і не просто дає учням можливість виявити отримані під час уроків знання, але й спонукає їх у подальшому більш уважно ставитися до процесу засвоєння урочного матеріалу з того чи іншого предмету.

Третє: практика проведення «Академічних боїв» дає можливість проявити свої знання найбільш обдарованим учням навчального закладу, але при цьому учитель, який визначає теми майбутніх «боїв», отримує чудову можливість спрямувати їхню «пізнавальну активність» саме в тому напрямку, який вважає за доцільний.

Четверте: у випадку не разового, а систематичного проведення вище вказаних методичних заходів, формуванні на їх базі традиційних для навчального закладу чемпіонатів інтелектуального спрямування, дає можливість перетворити навчальну діяльність учнів у позаурочний період на цілком усталену та ефективну систему підготовки учнів щодо вивчення тої чи іншої навчальної дисципліни.

Даний перелік можна було б суттєво продовжувати, але, гадаємо, і вище вказаних наслідків має бути достатньо щоб педагогічна спільнота звернула свою увагу як на проблему, так і на запропоновані нами шляхи її розв'язання.

Список використаних джерел

1. Коломоєць С., Петков С., Притула О. Патріотичне виховання: теорія та практика: /автори та укладачі: Коломоєць С., Петков С., Притула О. – Київ.: Видавничий дім «Професіонал», 2020. – 224 с.

2. Коломоєць С. Посібник для креативних учителів. Частина I /С. Коломоєць, О. Коломоєць, В. Гонтаренко, Н. Шкідін, І. Федоренко. – Х.: Вид. група «Основа», 2016. – 128 с./ - с. 5-12

3. Коломоєць С.Д., Шкідін Н.Т. «Академічні бої» як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. *Завучу усе для роботи*. 2017. № 5-6 (197-198), С. 19-22

4. Методика викладання в школі: теорія та практика / за заг. ред. Петкова С.В., Коломоєця С.Д. – К.: «КНТ», 2021. – 216 с.

5. Пометун О, Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ.: Генеза, 2009. 328 с.

6. Шаріпова Н. Впровадження інноваційних технологій на уроках історії, як чинник створення оптимальних умов для розвитку особистості – <http://fel2005.dp.ua/docs/blog/09/028.pdf>

КУШНЄРОВА Світлана Вікторівна,
 учитель історії комунального закладу
 «Центральноукраїнський науковий ліцей-
 інтернат Кіровоградської обласної ради»

ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

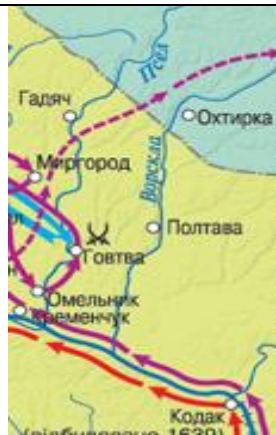
Під час складання ЗНО найскладнішими завданнями для учнів є питання на встановлення хронології. Особливо, коли події розглядаються в окремих параграфах та темах. Наприклад, події, які відбувалися в Австро-Угорській та Російській імперіях, вивчаються в 9 класі. Для синхронізації подій пропонується поступове складання хронологічних таблиць, з порівнянням однотипних явищ, що відбувалися в Наддніпрянській та Західній Україні. Таким чином, на кінець 9 класу учні отримують синхронну порівняльну таблицю.

Якщо у молодших школярів, для кращого запам'ятовування матеріалу використовуються візуалізація: меми, малюнки, прості схеми та синхронні хронологічні таблиці, то в старших класах найкращим прийомом запам'ятовування слугує саме порівняння.

Порівняльна таблиця XIX-початку XX століття

Західна Україна	Наддніпрянська Україна
 <p>Галичина. Львів 1385 р. Кревська унія, початок покатоличення. 1387 р. до Польщі, Руське воєводство 1772 р. Другий поділ Польщі до Австрійської імперії.</p> <p>Закарпаття Лев Данилович приєднав. Юрій Львович втратив. битви під Могачем (1526): 1) до Австрії. 2) Трансильванія або Семиграддя 1699 р. за Карловицьким миром відходила Габсбургам. 4 комітати (жупи)</p> <p>Королівство Галиції та Лодомерії Галичина +Буковина до 1849 р. Чиншиська земля, 1359 Молдавське князівство 1774 Австрійська імперія</p> <p>генерал-губернаторства для придушення рухів</p>	 <p>РІЧ ПОСПОЛИТА Чигирин</p> <p>РОСИЙСЬКА ІМПЕРІЯ 1735-1739 1787- Кучук-Кайнаджирський 1768-1774 1775 1791 1812 1828-1829 1783</p> <p>Азовське МОРЕ ЧОРНЕ МОРЕ</p>
 <p>Волинська Чернігівська Київська Полтавська Харківська Подільська Катеринославська Херсонська Таврійська</p> <p>9 губерній у складі 3 генерал-губернаторств</p>	 <p>1500 від Литви до Москви, 1618 Деулінська переможна битва, 1634 Полянський мир, 1635 7 воєводство Річ Посполита) Державна БХ 1649-1764</p>

Слобожанщина
 Слободи- прикордонні поселення звільнені від податків. Московська держава.
Хвилі еміграції:
 I 1638 р. (Я.Острияни)
 II. 1651 Білоцерківський договір 1652 р. Іван Дзюковський місто Острогозьк, Герасим Кондратьєв місто Суми.
 1654 р Харків.
 III. **Великий згін**
 I.Самойловича 1678-79

«Смуга осідлості» – територія компактного проживання євреїв, 1831 р. ліквідоване Магдебурське право.

1775

I. Задунайська Січ (осм) 1828 на бік Росії (Й Гладкий), Азовське козацьке військо (Рос) 1831-1864	II. 1787 Військо вірних козаків, Чорноморське (1790) (з 1862 Кубанське) військо (рос) 1788-1920,

Плани Наполеона														
<p>Реакція української еліти: «Автономісти» - В.Лукашевич, Мочульський, Чайковський, Марлецький, В.Капніст – «Кодекс Наполеона», автономія. «Консерватори» - С.Кочубей, І.Котляревський, І Кованько – проти радикалізму Фр. Революції.</p>														
<p>Низькі темпи промислового перевороту, ринок збуту. Галузі: лісова, нафтова, солевидобувна, шкіряна, садівництво і виноградарство.</p>	<p>30-ті рр. – 70-80-ті рр. XIX ст промисловий переворот. Найвищі темпи в імперії. Галузі: цукрова, зернова, чорна металургія, вугільна. Вивіз сировини. 1843 – парова цукроварня «Брати Яхненки й Симиренки» Черкащина. Одеса – заснована 1794 р., порто-франко у 1817 р., сер 19 ст. найбільше за чисельністю місто.</p>													
<p>1810,1815, 1831 «Холерні бунти» в Закарпатті 1843-44, 1848 Л. Кобилиця, Буковина.</p>	<p>1816-1857 військові поселення в Україні 1813-1835 на Поділлі У.Кармалюка</p>													
<p>Реформи Марії-Терезії та Йосифа II:</p> <ul style="list-style-type: none"> Рівні права всі релігії, греко-католицька семінарія у Відні «Барбареум», скасування кріпацтва, панщина 3 дні, обов'язкова початкова освіта, «материнською» мовою, 1874 р. Львівський Університет, 1787-1809 Руський інститут. Всі реформи скасовані. <p>Галичина: 1816 І.Могилинецький у Перемишлі «Товариство священників» – початок відродження. Підручник</p>	<p>Відродження поч XIX ст: Причини: Надання для отримання дворянства укр. старшиною документів, Масонство, етичний, ідеї Фр.Рев. Академічний (науковий етап) Невелика група дослідження, відкривають факт існування укр. народу. Іван Котляревський «Енеїда» 1798, Харківський університет 1805 Василь Каразін перша метеорологічна станція. Етнографія: Микола Церетелев 1819, збірка «Опыт собрания старинных малороссийских песен», Михайло Максимович, Три збірки пісень, Ізмаїл Срезневський 6 випусків «Запорожской старины», Микола Гоголь, Петро Гулак-Артемівський. Історія: Дмитро Бантиш-Каменський Микола Маркевич, «Історія русів» кін. 18 ст. надрукована 1846 р. автономістська теорія Література: Григорій Квітка-Основ'яненко – основоположник художньої прози, гурток «харківських романтиків» І.Срезневський Г.Квітка-Основ'яненко, 1840 «Кобзар» Т.Шевченка.</p>													
<p>1833-1837 діяльність «Руської трійці» М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький. 1837 видання «Русалки Дністрової» - літературна мова. Революція 1848-1849 рр. Центральна рада народова (поляки), Руський собор.</p> <p>Головна руська рада до 1851 (єпископ Григорій Яхимович) Вимога поділ Галичини на польську та українську).</p>	<p>Масони: «Любов до істини» в Полтаві І.Котляревський. 1825 р. Повстання декабристів у Петербурзі.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th>«Південне товариство»</th> <th>«Товариство об'єднаних слов'ян»</th> <th>«Північне товариство»</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1821 р. Тульчин</td> <td>Новгород-Волинський 1823 р.</td> <td>Петербург</td> </tr> <tr> <td>Павло Пестель «Руська правда»</td> <td>брати А і П Борисови «Правила» та «Клятвена обіцянка»</td> <td>Микита Муравйов «Конституція»</td> </tr> <tr> <td>унітарна республіка військова диктатура Республіка</td> <td>федерація слов'янських республік (без українців) Республіка</td> <td>федеративний устрій за зразком США (14 штатів) конституційна монархія</td> </tr> </tbody> </table> <p>1826 Повстання Чернігівського полку.</p>		«Південне товариство»	«Товариство об'єднаних слов'ян»	«Північне товариство»	1821 р. Тульчин	Новгород-Волинський 1823 р.	Петербург	Павло Пестель «Руська правда»	брати А і П Борисови «Правила» та «Клятвена обіцянка»	Микита Муравйов «Конституція»	унітарна республіка військова диктатура Республіка	федерація слов'янських республік (без українців) Республіка	федеративний устрій за зразком США (14 штатів) конституційна монархія
«Південне товариство»	«Товариство об'єднаних слов'ян»	«Північне товариство»												
1821 р. Тульчин	Новгород-Волинський 1823 р.	Петербург												
Павло Пестель «Руська правда»	брати А і П Борисови «Правила» та «Клятвена обіцянка»	Микита Муравйов «Конституція»												
унітарна республіка військова диктатура Республіка	федерація слов'янських республік (без українців) Республіка	федеративний устрій за зразком США (14 штатів) конституційна монархія												

<p>«Зоря галицька» Галицько-Руську Матиця: Собор руських учених, Народного дому У Львівському університеті кафедра української мови (Я. Головацький). Перший слов'янський конгрес, вибори до рейхстагу Лук'ян Кобилиця.</p>	<p>1846-1847 Кирило-Мефодіївське тов: М. Костомаров (програма «Книга буття українського народу», «Статут») П.Куліш, Т. Шевченко, Білозерський. Християнська республіка, об'єднання слов'ян, скасування кріпацтва, ненасильницька боротьба.</p> <p>1830-31 Польське повстання Наслідки: русифікація, ліквідація Кременецького ліцею, 1834 Київський університет, засіб русифікації, ректор М.Максимович 1839 ліквідація УГКЦ та Василіанського ордена.</p>
<p>1784 (1661) Львівський університет 1787 («Руський інститут»), 1848 кафедра української мови (Я. Головацький), 1894 кафедра історії України (М.Грушевський) 1775 Чернівецький університет.</p>	<p>1805 Харківський університет (засновник В. Каразін, ректор П. Гулак-Артемівський). 1834 Київський університет (М. Максимович) 1865 Південноросійський університет в Одесі.</p>
<p>Аграрна реформа 1848. Земля викупувалася державою. Селяни сплачували борг протягом 40 років. Сервітути – обмеження права користування.</p>	<p>Аграрна реформа 1861 «Маніфест» - звільнення, громадянські права. Наділ, гірші землі, понад норми забирали «відрізки». Плата за наділ 20% селяни 80% в борг держава на 49 років. «Тимчасово забов'язані» – панщина, оброк – натуральний податок.</p>
<p>Галичина: 1883 поява першого кооперативу «Народна торгівля» (Василь Нагірний). 1899 р. «Сільський господар». «Селянський господар» (1899) «Віра» (Перемишль, 1894) страхова компанія «Дністер» (1895).</p>	<p>Кооперативний рух: Микола Левитський – «артільний батько».</p>
<p>Кримська війна 1853-1856 1855 «Київська козаччина». 1856 похід «У Таврію за волею».</p> <p>Судова реформа 1864. Участь двох сторін, суд присяжних, право захисту, відкритий суд, мирових суддів обирали на 3 роки. Залишалася деяка нерівність (суди для духовенства, військових), зберігалися тілесні покарання для селян.</p> <p>Земська реформа 1864. Зведення місцевого виборного самоврядування (земств), які вирішували господарські і культурні питання Просвітницька робота та розвиток освіти, агрономічна служба та кредитування землеробів, будували дороги, розвиток пошти та системи охорони здоров'я, брали участь у загальнодемократичному та національному русі.</p> <p>Реформа міського самоврядування 1870. Виборні міські думи, які обирали міську управу (голова). Виконували такі ж самі функції як і земства.</p> <p>Реформа освіти 1864. Єдина система початкової освіти, середня освіта платна, вступ до університету тільки після класичної гімназії, обмеженість жіночої освіти, автономія університетів у навчальних справах. Заборона української мови.</p> <p>Цензурна реформа 1865. Змін освіти перейшли до мін. внутрішніх справ, особливо видання для масового читача, церковна цензура.</p> <p>Військова реформа 1874. Замість рекрутських наборів до загальної військової повинності 20-річного віку. Строк служби – 6, на флоті – 7 років. З вищою освітою – менший термін.</p>	

<p>60-70-ті рр. початок промислового перевороту. Перша залізниця Львів-Перемишль 1864 р.</p>	<p>Економіка: іноземного капіталу важка промисловість. 1865 будівництво залізниці Одеса-Балта Харитоненки, Яхненки, Симиренки, Терещенки цукрозаводчики-меценати.</p>
<p>Селяни емігрували до інших країн світу: Аргентина, Бразилія, США, Канада.</p>	<p>Товаризація сільського господарства: цукрове, зернове та олійне. Еміграція: Зелений Клин (Далекій Схід), Сірий Клин (Казахстан).</p>
<p>Москвофіли 1870 «Руська рада», газета «Слово»), Народовці –1861 «Руська бесіда» театр , 1868 «Просвіти» 1873 Літературне товариство ім. Т.Шевченка (з 1892 – НТШ) М.Грушевський. Політика «Нової ери» компроміс між українцями та поляками. 1892 р. Наукове товариство ім. Т.Шевченка. 1894 кафедра історій України у Львівському університеті (М.Грушевський). 1885 р. створення Народної ради – Олександр Барвінський, політичної організації Віче. Буковина Народовці: Ю.Федькович С.Смаль-Стоцький.</p>	<p>Польське січневе повстання 1863-1864 рр Громади 1859-63 колишні КМТ Ж. «Основа» (1861-62) в Петербурзі. Хлопомани 1860 створення в Києві «Української громади» В.Антонович: недільні школи, видавництво. Л.Глібов «Чернігівський листок». 1863 Валуєвський циркуляр заборона укр. мови в школах, державних установах, церкві. Стара громада В.Антонович. 1874-1875 «Київський телеграф» 1873 Південно-Західний відділ Російського географічного товариства «Записки». 1876 Емський указ, повна заборона укр. мови, ввозу літератури. Драгоманов, Чубинський. Нові громади 1891-1893 «Братство тарасівців» 1897 Загальноукраїнська безпартійна організація (ЗУБО). В.Антонович, О.Конинський. Народники: «ходіння в народ», «Чигиринська змова» 1877 виступ селян., терор 1881 р., вбивство Олександра П.</p>
<p>III політичний етап: масова боротьба вимога суверенітету та незалежності.</p>	
<p>1890 Русько-Українська радикальна партія ((РУРП) І.Франко, Михайло Павлик). 1895 ідея незалежності Юліан Бачинський «Україна irredenta». 1899 Українська національно демократична партія - незалежність Русь-України, автономія (К. Левицький, І.Франко, М.Грушевський) та Українська соціал-демократична партія - створення Української республіки, робітники (М.Ганкевич, С.Вітик).</p>	<p>РУП (Революційна українська партія, 1900, «Самостійна Україна» М.Міхновського, Д.Антонович, М.Русов) УСДС («Спілка») Українська соціал-демократична спілка, 1904, РСДРП (меньшовиків), Мар'ян Меленевський). УСДРП (Українська соціал-демократична робітничка партія, 1905, подібна до меншовиків, С.Петлюра, В.Винниченко) УНП (Українська народна партія, 1902, незалежність України, 10 заповідей М.Міхновський). УРП+УДП= УДРП (Українська демократично-радикальна партія, 1905, С.Чикаленко, Б.Грінченко, С.Єфремов) ТУП (Товариство українських поступовців 1908, парламентаризм, федералізм, автономія).</p>

<p>нафтовидобувна– канадці, німці австрійці, американці, французи, англійці.</p>	<p>Райони: Донецький, Криворізький, Нікопольський, Південно-Західний цукробуряковий. Економічна криза 1900-1903 рр. концентрація виробництва (поглинання великими підприємствами малих). Україна – синдикати 1897 – цукрозаводчиків «Цукор» (92% заводів імперії), 1902 – «Продамет», 1903 «Продаруд», «Продвагон» та ін. «Продвугілля» 75% видобутку в Донбасі. 1910 р відновив діяльність «Союз рафінерів» 90% збуту цукру.</p>
<p>Канада, Америка, Австралія</p> <p>1902 р. селянські виступи. 1907 р. – новий виборчий закон. загальне виборче право, збільшив кількість українців в парламенті та сейм. Університет 1901 сецесія 1910 Коцько Виступ Шептицького в палаті панів.</p>	<p>Далекий Схід, Сибір, Середня Азія, Казахстан</p> <p>Революція 1905-1907 рр. 9 січня «Кривава неділя» в Петрограді. Повстання на панцернику «Потьомкін» в Одесі (Григорій Вакуленчук і Панас Матюшенко). Жовтень загальнополітичний страйк. 17 жовтня 1905 р. Маніфест Миколи II. восени повстання на крейсери «Очаков» (лейтенант Петро Шмідт). В Києві збройна демонстрація трьох саперних рот (Борис Жаданівський). Одне з найбільших селянських повстань с. Великі Сорочинці на Полтавщині. Збройні повстання Донбасі, Харкові, Олександрівську.</p> <p>Листопад 1905 р. перша українська газета «Хлібороб» в Лубнах. 1906 р. перша щоденна українська газета «Громадська думка», пізніше перейменована в «Раду» Євген Чикаленко. Фінансував Василь Смиренко. I Державна Дума травень 1906 р. парламентська громада (Ілля Шраг). Журнал «Украинский вестник». II Державна Дума січень 1907 Українська трудова громада. Часопис «Рідна Справа – вісті з Думи», розпущена. Просвіти.</p>
<p>«1894 у Львові спортивно-фізкультурна організація «Сокіл». Іван Боберський. 1900 гурток спортивно-фізкультурної організації «Січ», Кирило Трильовський «січовий батько». 1911, щоб проводити військове навчання, створили напівлегальний гурток «Пласт».</p>	<p>Реформа Петра Столипіна. 1911 р. - збереження самодержавства. - скасування обов'язкової земельної общини, - право виділення землі («відруб»), - могли перенести свої господарські будівлі (хутір). На Правобережжі та Полтавщині майже всі селяни вийшли з общини. Еміграція.</p>

	1910 Закон про «іногородців», заборона українських організацій. 1911 «Справа Бейліса» (проти єврейського лікаря), утиски євреїв. 1914 святкування 100 років Т.Шевченка заборонили в Наддніпрянщині
--	--

Складною для розуміння учнів є тема «Розгортання визвольних змагань». Багато дійових осіб та політичних сил, які діяли одночасно, зв'язок із світовими подіями, потребує одночасної роботи із синхронними таблицями, картосхемами. Пропонується повторення попереднього матеріалу, порівняння та розгляд динаміки розвитку певних соціальних, економічних та політичних процесів. Наприклад, назви законодавчих органів національних сил та більшовиків, зміни їх функцій та особливості.

Робота із схемами, картами, синхронними та порівняльними таблицями представлена на сайті: <https://sites.google.com/site/svetickusnerova/pidgotovka-do-zno-ta-vstupnih-ispitiv/%D1%81%D1%85%D0%B5%D0%BC%D0%B8?authuser=0>

Приклад одного з уроків з теми.

Тема: Політика радянського уряду в Україні у 1919 році

Мета: охарактеризувати процес запровадження радянської державності на території України у 1919 р. та її характер; визначити основні складові політики радянського уряду на українських землях; розвивати навички роботи з джерелами інформації, вміння характеризувати історичні явища та діяльність історичних осіб, робити висновки, порівняння, висловлювати свою точку зору та аргументувати її; формувати в учнів негативне ставлення до насильницьких методів боротьби та управління державою.

Основні дати: 6 січня 1919 р. – встановлення нової назви України: УСРР; 6-10 березня 1919 р. – III Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві. Прийняття Конституції УСРР; 1 червня 1919 р. – укладання військово-політичного і господарського союзу радянських республік.

Обладнання: карта, картки з документами, мультимедійний проектор.

Тип уроку: комбінований.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- визначати хронологічну послідовність подій періоду встановлення радянської влади в Україні;
- показувати на карті місця основних подій даного періоду;
- на основі аналізу різних джерел інформації:
  - а) визначати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами та процесами періоду визвольних змагань;
  - б) характеризувати внутрішню та зовнішню політику радянського уряду в 1919 р.;
  - в) описувати соціально-економічне становище, повсякденне життя населення в даний період;
  - г) складати політичний портрет Х. Раковського.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Систематизація та узагальнення знань, перевірка домашнього завдання

Порівняльна характеристика режиму Директорії та ЗУНР (два учні працюють біля дошки).

Додаток 1

Назва держави	Надніпрянська Україна	Західна Україна
Органи влади, хто очолював		
Питання армії		
Соціальні питання		
Основні противники		

Самостійна робота: Бланк А здають після написання, Бланк Б залишають для перевірки.

Додаток 2

Після того самостійну роботу перевіряють з тим, що написали учні на дошці.

Робота з картою: Учні на дошці показують завдання на контурній карті, яке було в самостійній роботі.

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Діалогічне спілкування

1. Пригадайте основні гасла більшовиків?

2. Назвіть основні риси тоталітарної держави.

Два учні записують відповіді на дошці.

III. Мотивація навчальної діяльності

Проблемне питання: Чи були реалізовані гасла більшовиків в 1919 році?

Під час роботи позначайте в конспектах, які гасла більшовиків були, а які ні. А також, які риси тоталітаризму були притаманні більшовицькому режиму в 1919 році.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Учні записують тему та план уроку.

1. Запровадження радянської влади в Україні, Х. Раковський.

2. Політика воєнного комунізму в Україні. Червоний терор.

3. Повстанський рух. Н. Махно, М. Григор'єв.

4. Падіння радянської влади у 1919 р. Денікінський окупаційний режим.

1. Запровадження радянської влади в Україні, Х. Раковський.

Робота зі схемою (додаток 3)

Пояснення вчителя:

Після чергового приходу до влади більшовиків починається створення державного апарату радянської влади в Україні. Держава дістала нову назву – Українська Соціалістична Радянська Республіка, яка була закріплена у першій Радянській конституції УСРР, затвердженій у березні 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад. Конституція закріпила диктатуру пролетаріату і радянський лад в Україні. Проголошувалося головне завдання – будівництво

соціалізму, а також декларувалися скасування приватної власності, проголошення свободи слова, зібрань, союзів тільки для трудового народу. Вищим органом законодавчої влади став Всеукраїнський з'їзд Рад та його виконавчий орган – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), головою якого з 1919 р. став Г.І. Петровський, що обіймав цю посаду до кінця 30-х рр.

Уряд у січні 1919 р. було перейменовано на Раду Народних Комісарів, очолив його Х. Раковський (до 1923 р.).

Політичний портрет Х.Раковського ми завершимо з вами складати, коли будемо вивчати тему «Утворення СРСР».

Діалогічне спілкування *Робота зі Схемою (додаток 3).*

1. Проаналізуйте національну політику більшовиків.
2. Чому серед керівництва УСРР майже не було українців?
3. Чи було реалізоване гасло «Вся влада радам»?

2. Політика воєнного комунізму в Україні. Червоний терор.

Робота зі Схемою (додаток 3).

Пояснення вчителя:

В основу політики більшовиків в Україні у цей час були покладені принципи «воєнного комунізму», політичного курсу, який з 1918 р. активно проводився в Росії. Це особливо засвідчили рішення III з'їзду КП(б)У, який відбувся у березні 1919 р.

Сутність політики «воєнного комунізму» становила спроба прискореними темпами перейти до нового комуністичного суспільства.

Досягнення цієї мети пов'язувалося з революційним насильством і надзвичайно жорстоким терором. Конкретно ж ішлося про насильницький злам існуючої на той час економічної системи, яка ґрунтувалася на товарно-грошових, ринкових відносинах, і заміну її прямим (без грошей) продуктообміном, який здійснював апарат управління, тобто чиновники, а не ринкові механізми. Тим самим в економіці затверджувалася адміністративно-командна система. Розгорнулася націоналізація фінансів, транспорту, системи зв'язку і промисловості.

У першу чергу, націоналізувалися підприємства цукрової, вугільної, металургійної і машинобудівної промисловості, почалася націоналізація і більш дрібних підприємств. У промисловості затверджувалася система главкізму, саме главки (головні комітети) по вертикалі здійснювали управління підприємствами певної галузі, повністю розпоряджалися їх ресурсами і робочою силою. Тобто в управлінні промисловістю була встановлена жорстка централізація. Робітники за роботу отримували натуральний пайок.

Важливою складовою політики «воєнного комунізму» стала продовольча політика більшовиків. 12 квітня 1919 р. декретом ВУЦВК в Україні встановлювалася продовольча диктатура, а саме: була оголошена монополія держави на найважливіші продовольчі товари, якими розпоряджалися лише державні органи, розподіляючи їх у вигляді пайків та ін. Отримували ці продовольчі товари через продовольчу розкладку, за якою все зерно та ін., крім певного мінімуму, селяни повинні були здавати державі за встановленими нею

ж цінами. На практиці ж забирали, скільки треба було, без будь-якого відшкодування. Приватна торгівля продуктами харчування заборонялася. Тобто продовольча диктатура безпосередньо зачіпляла інтереси селян, як дрібних товаровиробників, підриваючи економічну основу їх існування. Незадоволені були селяни й аграрною політикою більшовиків, розв'язанням ними земельного питання. У 1919 р. було проголошено конфіскацію 14,5 млн. десятин землі, але селяни з них отримали лише 5 млн. дес., причому не найкращих земель. 2,5 млн. дес. залишилися для радгоспів і різних сільськогосподарських підприємств (цукрові заводи, винокурні та інші). 7 млн. десятин, надлишкову землю заможних селян, конфіскувати не встигли.

Питання «Червоного терору» ви самостійно опрацюєте вдома за підручником та Схемою, давши відповідь на питання: «Які верстви населення України виступали проти більшовиків і чому?»

Аналіз документу «З резолюцій III з'їзду КП(б)У» (додаток 4)

Діалогічне спілкування

1. Чи було реалізоване гасло «Земля селянам»?
2. Чи було реалізоване гасло «Фабрики робітникам»?
3. Яка верства населення була найбільше незадоволена політикою «військового комунізму»?

4. Повстанський рух. Н. Махно, М. Григор'єв.

Учитель.

Безумовно, така політика радянської влади не подобалася українському селу. Віддавати хліб за продрозкладкою селяни не хотіли, як правило, його вилучали силою продзагони. Це призвело до посилення антибільшовицьких настроїв, селянство почало чинити опір.

Зараз ми послухаємо повідомлення про найбільш яскравих ватажків селянського анархістського руху.

Повідомлення учнів.

Робота з історичною картою. Нанесення на контурну карту ареалів повстання Н. Махна та М. Григор'єва.

Аналіз документу. Троцький Л.(ймовірно) «Інструкція агітаторам-комуністам на Україні» (додаток 5).

Чому, на вашу думку селянський рух зазнав поразки?

5. Падіння радянської влади у 1919 р. Денікінський окупаційний режим.

Робота зі Схемою (Додаток 3).

Пояснення вчителя:

Військове формування, створене під час громадянської війни на добровільній основі з офіцерів, юнкерів, студентів та інших прибічників Білого руху, увійшло в історію під назвою Добровольчої Армії. На чолі цієї армії стояв А. І. Денікін, генерал царської армії. У 1919 р. ця армія увійшла до складу Збройних Сил Півдня Росії. На Україні в цей час активізація повстанського руху суттєво послабила позиції радянської влади. Білогвардійці, скориставшись моментом, розгорнули наступ у двох напрямках – на Київ і на Одесу. До кінця

липня 1919 р. над Кримом і майже над всім Лівобережжям був встановлений контроль денікінців.

Таким чином, на кінець серпня 1919 р. радянська влада в Україні була повалена. Більшість українських земель була окупована денікінцями. Встановлений ними режим був досить жорстоким в національному питанні (війна з Директорією, гоніння на українську культуру) та щодо селянства – повернення поміщиків, реквізиції хліба та ін. Це спричинило в Україні масовий селянський партизансько-повстанський рух проти денікінців.

Самостійно опрацювати політику Денікінського окупаційного режиму, давши відповідь на питання: «Основні помилки Білого руху на Україні в 1919 році».

V. Узагальнення та систематизація знань

Повертаємось до нашого **проблемного питання**: Чи були реалізовані гасла більшовиків в 1919 році?

До кожного з гасел учні наводять приклади, які свідчать що гасла більшовиків не були реалізовані.

А також вибирають риси тоталітаризму, які були притаманні більшовицькому режиму в 1919 році, та наводять приклади.

VI. Домашнє завдання: Опрацювати параграф та схеми. Підготуватися до самостійної роботи: Чи були реалізовані гасла більшовиків: «Вся влада радам», «Земля селянам», «Фабрики робітникам», хронологічного диктанту події 1919 року.

Додатки:

Додаток 1

Назва держави	Надніпрянська Україна УНР	Західна Україна ЗУНР
Органи влади, хто очолював.	Законодавець: Трудовий конгрес Виконав: Директорія (В.Винниченко)	Законодавець: Українська національна рада (Є.Петрушевич) Виконав: Тимчасовий державний секретаріат (К.Левицький) <i>колишній голова ГУР 1914</i>
Питання армії	Не створили армію. Головний отаман військ УНР С.Петлюра; з полонених Австро-Угорської армії та УСС створений полк Січових стрільців (Є.Коновалець), <i>керівник ОУН</i> ; С.Петлюра спільний похід на Україну з УГА.	Центральний Військовий комітет → УГА (Д.Вітовський), з УСС, серед українців не було кваліфікованих офіцерів з УНР генерал М. Омелянович-Павленко, Чортківська офензива <i>наступ УГА проти поляків</i> ,
Соціальні питання	Ліві сили: позбавлення буржуазії виборчих прав, ліквідація поміщицького землеволодіння, 15 га (УЦР 40 га, Гетьман 150), 8 годинний робочий день	національно-ліберальна позиція, передача землі бідноті (від поміщиків-поляків), 8 годинний робочий день,
Основні противники	Більшовики, Білий рух (А.Денікін), Отаманщина	поляки

Бланк А Прізвище _____

1. Внесіть цифри у таблицю:

Назва держави	Надніпрянська Україна	Західна Україна
Органи влади	Законодав: Виконав: ( )	Законодав: ( ) Виконав: ( )
Питання армії		
Соціальні питання		
Основні противники		

2. Контурна карта:

1.	2.	3.
4.	5.	6.
		7.

3. Завершення Першої світової війни:

Паризька мирна конференція:

Революція в Австро-Угорщині:

Бланк Б

Назва держави	Надніпрянська Україна	Західна Україна
Органи влади	Законодав: Виконав: ( )	Законодав: ( ) Виконав: ( )
Питання армії		
Соціальні питання		
Основні противники		

1. Директорія, 2. Тимчасовий Державний Секретаріат, 3. Трудовий конгрес, 4. Українська національна рада, 5. Українська Галицька Армія, 6. Центральний Військовий комітет, 7. В.Винниченко, 8. К.Левицький, 9. Є.Петрушевич, 10. Д.Вітовський, 11. М. Омелянович-Павленко, 12. Є.Коновалець, 13. С.Петлюра, 14. Серед українців не було кваліфікованих офіцерів, 15. Чортківська офензива, 16. Полк Січових стрільців, 17. Більшість національно-ліберальна позиція, 18. Передача землі бідноті, 19. Передача поміщицьких земель селянам, 20. 8 годинний робочий день, 21. Позбавлення буржуазії виборчих прав, 22. Поляки, 23. Білий рух, 24. Білшовики, 25. Отаманщина.

2. Сили, які боролися за владу в Україні наприкінці 1918 – середині 1919 року.

Легенда карти:

1. Розташування військ

_____ (липень)

2. Міста захоплені

_____ (січень, лютий, квітень)

3. Територія

_____ (листопад 1918- квітень 1919 рр.)

4. Міста захоплені

_____ (травень, червень)

5. Територія окупована

6. Територія окупована _____

7. Увійшла до складу _____

2. Які події всесвітньої історії мали вплив на події в нашій країні наприкінці 1918-1919 роках?

Завершення Першої світової війни,
Паризька мирна конференція,
Революція в Австро-Угорщині.

1. «Листопадовий зрив», 2. Анулювання Брест-Литовського договору, 3. Друга війна радянської Росії проти УНР, 4. Інтервенція Антанти півдня України, 5. Підтримка Білого руху А.Денікіна, 6. Підтримка Францією Польщі, окупація Східної Галичини поляками, 7. Поглинення Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття іноземними державами, 8. Українсько-польська війна, 9. Утворення ЗУНР.

Відповіді:

Банк А

Прізвище _____

3. Внесіть цифри у таблицю:

Назва держави	Надніпрянська Україна	Західна Україна
Органи влади	Закон: 3 Виконав: 1 (7)	Закон: 4 (9) Виконав: 2 (8)
Питання армії	12, 13, 16,	5,6,10, 11, 14, 15,
Соціальні питання	19, 20, 21,	17, 18, 20,
Основні противники	23, 24, 25.	22

2. Контурна карта:

1. Війська УНР С.Петлюра 2. Більшовиками 3. Інтервенція Антанти
4. Білий рух А.Денікін 5. Поляками 6. Румунами 7. Чехо-Словаччини
3. Завершення Першої світової війни: 2, 3,4
Паризька мирна конференція: 5, 6,7
Революція в Австро-Угорщині: 1, 8, 9

Бланк Б

Назва держави	Надніпрянська Україна	Західна Україна
Органи влади	Закон: 3 Виконав: 1 (7)	Закон: 4 (9) Виконав: 2 (8)
Питання армії	13, 12, 16	5, 6, 10, 11, 14, 15
Соціальні питання	19, 20, 21,	17, 18, 20,
Основні противники	23, 24, 25.	22

1. Директорія, 2. Тимчасовий Державний Секретаріат, 3. Трудовий конгрес, 4. Українська національна рада, 5. Українська Галицька Армія, 6. Центральний Військовий комітет, 7. В.Винниченко, 8. К.Левицький, 9. Є.Петрушевич, 10. Д.Вітовський, 11. М. Омелянович-Павленко, 12. Є.Коновалець, 13. С.Петлюра, 14. Серед українців не було кваліфікованих офіцерів, 15. Чортківська офензива, 16. Полк Січових стрільців, 17. Більшість національно-ліберальна позиція, 18. Передача землі бідності, 19. Передача поміщицьких земель селянам, 20. 8 годинний робочий день, 21. Позбавлення буржуазії виборчих прав, 22. Поляки, 23. Білий рух, 24. Більшовики, 25. Отаманщина.

2. Сили, які боролися за владу в Україні наприкінці 1918 – середині 1919 року.

Легенда карти:

1. Розташування військ війська УНР С.Петлюра (липень).
2. Міста захоплені більшовиками (січень, лютий, квітень).
3. Територія інтервенція Антанти (листопад 1918-квітень 1919 рр.).
4. Міста захоплені Білий рух А.Денікін (травень, червень).
5. Територія, окупована поляками.
6. Територія, окупована румунами.
7. Увійшла до складу Чехо-Словаччини.

6. Які події всесвітньої історії мали вплив на події в нашій країні наприкінці 1918 – 1919 роках

Завершення Першої світової війни, Паризька мирна конференція, Революція в Австро-Угорщині?

1. «Листопадовий зрив», 2. Анулювання Брест-Литовського договору, 3. Друга війна радянської Росії проти УНР, 4. Інтервенція Антанти півдня України, 5. Підтримка Білого руху А.Денікіна, 6. Підтримка Францією Польщі, окупація Східної Галичини поляками, 7. Поглинення Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття іноземними державами, 8. Українсько-польська війна, 9. Утворення ЗУНР.

1918	<p>Гасла «Фабрики-робітникам!», «Земля – селянам!» Маніфест 29 листопада 1918 р., популізм.</p>	<p>1919</p> <p>Політичний курс: Реалізація гасел III з'їзд КП(б)У у березні 1919 р.: курс на встановлення «диктатури пролетаріату», експропріація і передача засобів виробництва державі, жорстка трудова дисципліна. Відмова від співпраці з соціалістами (українськими есерами). Бундом (єврейські соціалісти) та ін). Ломка товарно-грошових відносин, прямий товарообмін державними чиновниками.</p> <p>Термін «воєнний комунізм» з'являється пізніше, як намагання виправдати репресивну політику умовами громадянської війни, інтервенції, яка викликала масовий опір населення.</p> <p>Національна політика: ігнорування української мови, національної культури. Х.Раковський проти впровадження укр. мови у школах, «Декларування української мови як державної – справа реакційна». Все діловодство – російською. Протест українських соціалістів.</p> <p>Наступаючи на Україну, газета «Правда» писала про Україну, як про «тимчасово відчужену частину єдиної країни». Для протидії національному руху було оголошено, що УСРР об'єднується з Росією на засадах «соціалістичної федерації», підкреслювалася рівноправність об'єднання. Але управління з центру через РНК і ЦВК Російської Федерації, а також через РКП(б), яка залишалася унітарною, централізованою партією. Знаряддя централізації стали профспілки й молодіжні організації. Але навіть паперова «федерація» сприймалася як тимчасова. VIII з'їзд РКП(б) у березні 1919 р.: «федерація, перехідна форма до об'єднання за радянським типом».</p> <p>Наприкінці листопада на території РСФРР Тимчасовий робітничо-селянський уряд. Маніфест 29 листопада – відновлення радянської влади. 6 січня 1919 р. – назва Українська Соціалістична Радянська Республіка (до</p>	1920	<p>Сподівалися не втратити владу.</p> <p>Політичний курс розроблявся в Москві, інтереси більшовиків – уніфікація.</p> <p>Посилення «воєнного комунізму» - 29 січня рішення РНК РСФРР – трудова повинність, за порушення концтабори, примусові роботи.</p> <p>Імітація змін: 4 грудня 1919 р. VIII Всеросійська партконференція резолюція В.Леніна «Про радянську владу в Україні»: визнання самостійності (березень 1918), право рідної мови. Л.Троцький « повернути Україну, без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, хліба, солі, Чорного моря Росія задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з вами».</p> <p>Обіцянка – врахування інтересів середнього селянства, добровільність колгоспів, обмеження прав радгоспів.</p>	<p>Керівні органи влади були ліквідовані, крім Президії ВУЦВЦ і РНК УСРР. Поки не пройшли вибори до рад, влада «згори» – ревкоми. Вся влада – Всеукраїнським</p>
1918	<p>Поширена дія всіх декретів, ліквідовані органи влади, але Радам не передали (контроль есерів та .</p>	<p>Поширена дія всіх декретів, ліквідовані органи влади, але Радам не передали (контроль есерів та .</p>			

<p>меншовиків). Влада – революційні комітети (ревкоми). Народні суди та революційні трибунали (терор). 20 січня Народний Секретаріат – декрет про власну армію – Червоне козацтво.</p> <p>Територія 5 губерній (як в «Тимчасовій інструкції»): Донецько-Криворізька, Таврійська і Одеська республіки.</p>	<p>1937 р.). Направлення більшовиків з центральних районів Росії для керівництва УСРР. Перетворення за російським зразком. 29 січня уряд перейменованій на Раду Народних Комісарів (РНК), відділи народні комісаріати. Голова – болгарин з Румунії Християн Раковський. Більшість – росіяни, євреї, українців дуже мало.</p> <p>Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК, єврей Ісаак Шварц, латиш Мартин Лаціс), народні суди, ревтрибунали, робітничо-селянська міліція.</p> <p>Місцеві органи – виборів до рад не відбулося, надзвичайні органи – військревтрибунали, на селі комбіді, призначалися більшовиками. Проголошувалося тимчасово до виборів рад. Гасло «Вся влада Радам!» з'ягувався.</p>	<p>(Г.Петровський) 11 грудня 1919 р. на засіданні в Москві.</p> <p>В РКП(б) опозиція проти військового комунізму (Т.Сапронов), швидко поширилася в Україні. Криза КП(б)У. На IV Всеукраїнській партконференції у березні обрали новий ЦК КП(б)У прихильників «демократичного централізму» проти мілітаризації економіки. Його було розпущено, створено тимчасове бюро, перерестрація, 1/3 не увійшла, нові керівники з Росії. У грудні V партконференція прийняла усі рішення центру.</p> <p>КП(б)У погодилася на блок з соціалістами: Українська комуністична партія (боротьбистів), Українська комуністична партія (укапісти). Сподівалися на справедливу аграрну реформу, розвиток культури та незалежної УСРР. Спільна боротьба з денікінцями.</p> <p>У лютому 1920 р. Всеукраїнськом передав владу ВУЦВК(Г.Петровський) і РНК (Х.Раковський) УСРР. Березень –квітень: вибори до Рад – 70-80%. У травні IV Всеукраїнський з'їзд рад.</p>
<p>Аграрна реформа: стихійний захист землі, спроби УЦР зупинити – падіння їх авторитету. Більшовики намагалися нав'язати артільно-комуністичні господарства. Не підтримали. Головне –</p>	<p>Аграрна реформа: завдання конфіскувати нетрудові землеволодіння, значна частина у власність держави, передавалися радгоспам (найбільш родючі, цукрові, винокурні, кінні та ін. господарства), невелику частину – бідноті, найменш придатних. Землі багатих селян також підлягали поділу, але не встигли.</p> <p>Продовольча диктатура: «воєнний комунізм», державна монополія на хліб, цукор, чай, сіль.</p>	<p>Аграрна політика: мета ліквідувати економічну могутність поміщиків (опори білого руху), отримати підтримку селян. 5 лютого 1920 р. закон про землю: передачу селянам без викупу. Поміщики – виселення з маєтків. Хлібна розкладка – закон лютий 1920 р.: мета забезпечити місто хлібом, продзагони. В.Ленін про використання</p>

<p>постачання хліба (припинили після Ультиматуму). Харківський уряд відновив. Конфіскація в селі. Масовий опір населення.</p>	<p>Продрозкладка – все зерно, крім мінімуму (північній фонд, харчування сім'ї), здати державі за встановленими цінами. Інші просто забирали. Заборона приватної торгівлі – Декрет 12 квітня 1919 р. Народний комісаріат продовольства УСРР єдиний мав право заготовляти та розподіляти продовольство. Розділ за «класовим принципом». Спиралися на продовольчі загони та сільську бідноту. План продрозкладки 139 млн. пудів, зібрано 10,5, опір селянства, Нарком продовольства О.Шліхтер – кожний пуд хліба «окроплений кров'ю».</p>	<p>армії: Війська Кавказького фронту, І Кінна армія С.Будьонного, розстріли, кругова порука. Військовий опір селян. Виконання на 10%.</p>
<p>Фінанси: конфіскували золото і дорогоцінні метали в банках, підпорядковані Росії, секретаріат фінансів – одна з місцевих установ. Конфіскація у заможних верств населення, поповнення фінансів, «грабуй награвоване». Націоналізація промисловості, керувала Вища рада народного господарства Росії (ВРНГР 1 грудня 1917 р.), в Україні – філії, не підпорядковувалися місцевій владі. Націоналізовані «Продамет», «Кровля», 9 з 15 металургійних заводів, 1\3 шахт, суднобудівні заводи, підприємства Харкова, Катеринослава та ін. Відсутність кваліфікованого керівництва – зупинка, господарська розруха.</p>	<p>Націоналізація промисловості: одержавлення фінансів, транспорту, зв'язку, промисловості. Перші великі підприємства цукрової, вугільної, металургійної та машинобудівної промисловості. Після одержавлення закривалися, робітники втрачали роботу, тікали в села. Для управління Українська рада народного господарства (УРНГ), під контролем ВРНГ, у червні 1919 об'єднана і перестала існувати навіть формально.</p>	<p>Націоналізація промисловості: 11 тис. підприємств, 82 % робітників, в т.ч. і дрібні. Зупинялися, робітники у село. Загальна трудова повинність, направляли робітників на великі підприємства.</p>

<p>Червоний терор Муравйов у Києві наказав знищити «всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». Антиукраїнський характер. Більшовицький комісар заборонив п'єсу «Сватання на Гончарівці», дозволену навіть в царські часи («контрреволюційна мова»).</p>	<p>Антибільшовицький опір: «Військовий комунізм» – шовіністична політика, продовольча криза, голод, зупинка заводів, безробіття. Квітень 1919 р. – 98 антибільшовицьких виступів, червні-липні – 328. Організовували рух українські соціалістичні партії. Внутрішній фронт відволював загони Червоної армії з фронту. Найбільші загони повстанців – Зеленого, Струка, Соколовського були розгромлені Червоною армією. 9 травня в Олександрії, Єлисаветграді, Знам'янці повстання (командир 6-ї стрілецької дивізії Микола Григор'єв, у минулому отаман військ УНР, перейшов на бік більшовиків, герой взяття Одеси, кавалер орден Червоного Прапора.) Універсал – закликав до «рад. трудового народу України». Захопили Катеринослав, Черкаси, Олександрівськ, Кременчук, Миколаїв, Херсон. 25 травня – розгром. До України прибув голова Реввійськради Л. Троцький. Після розгрому М. Григор'єва спроба нейтралізувати 3-ю бригаду Задніпровської дивізії Н. Махна. Наказали заарештувати, але він утік на Правобережжя. Опір посилювався.</p> <p>Червоний терор: III з'їздом КП(б)У визнана російська «воєнно-комуністична» політика, знищення експлуататорських класів і всіх ворогів радянської влади, крок на шляху до комунізму. знищення «буржуазії як класу» без сліdstва, за походженням, освітою та професією – суть Червоного терору (1 листопада у чекістській газеті «Красний терор» Мартина Лаціса, який очолював ВУНК з квітня 1919 р.). Чекісти не брали до уваги правові норми, діяло право «революційної доцільності». Перевищив масштаби 1918 р. в десятки разів. Страчували тисячі незгодних робітників і селян, спаленням цілих сіл, брали заручників. Терор завжди був зняттям тих політичних сил, які не мають підтримки населення.</p>	<p>Червоний терор: як вороги, так і випадкові громадяни, Всеукраїнським надзвичайній комісії, ревтрибунали. Чекісти (В. Манцев, колишній голова Московського ЦК), в травні прибув Ф. Держинський, нова хвиля репресій, особливо селянство Катеринославської губернії. Збройна боротьба Н. Махно. Репресії проводила армія.</p>
--	--	---

З резолюцій III з'їзду КП(б)У

а) О земельной политике

1. Частная собственность на землю отменяется.

2. Главной задачей земельной политики является переход от единоличного хозяйства к товарищескому. Советские хозяйства, коммуны, общественная обработка земли и другие виды товарищеского землепользования являются наилучшим средством для достижения социализма в земледелии, поэтому на единоличное земледелие следует смотреть как на временное и отживающее.

3. Поэтому конфискованные земли в первую очередь используются для земледелия товарищеского, общественного и во вторую очередь для нужд единоличных землепользователей.

Троцкий Л. (ймовірно) Інструкція агітаторам-комуністам на Україні. Грудень 1919 року.

«Готовясь к третьему походу на Украину, Совет Народных Комиссаров крепко надеется, что Вы не посрамите земли русской. Для облегчения же Вам Вашей работы я считаю своим товарищеским долгом дать некоторые указания. Ни для кого не секрет, что не Деникин заставил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас сытое украинское крестьянство. Коммуны, чрезвычайку, продовольственные отряды и комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет дух запорожцев и гайдамаков. Этот страшный дух, который кипит и бушует, как сам Днепр на своих порогах, заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Только безграничная доверчивость и уступчивость каждый раз губили все завоевания украинцев».

РІЗАНОВ Микола Станіславович,
учитель історії комунального закладу
«Бобринецький ліцей № 1»
Бобринецької міської ради
Кіровоградської області

СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНА СХЕМА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ОСНОВ ПРАВОЗНАВСТВА

Провідною ідеєю сучасної концепції шкільної освіти є ідея гуманізації, у центрі якої – учень з його інтересами, здібностями та можливостями. Увага до особистості школяра, його індивідуальності, розкриття людського в людині – ось питання, які покликана реалізувати школа нового типу.

У процесі викладання історико-правових дисциплін, на мою думку, потрібно, перш за все, визначити, що учні повинні розуміти і робити, а також чого слід очікувати від них, різних за віком та здібностями. Лише після цього вчитель може вибрати, сконструювати модель уроку, за допомогою якої він досягне високої ефективності та результативності засвоєння навчального матеріалу.

Навчання значною мірою залежить від раціональної організації та проведення уроків. Організація занять, в свою чергу, залежить від його дидактичної структури, яка має враховувати зміст матеріалу, дидактичні цілі та передбачити відповідні методи навчання.

У кінці ХХ століття у навчально-методичних посібниках викладання предметів запроваджено схемно-знакові моделі уроків: це і «Опорна схема» (Лисенкова), «Система умовних позначок» (О. Обухевич), «Опорні положення» (І. Фогельсон), «Опорна схема-конспект» (О. Любимов), «Структурні графи» (Б. Дігтяров).

Безумовно, засновником даного напрямку в методиці став В.Шаталов і його «Опорні сигнали». Моделюючи технологію засвоєння програмового матеріалу шляхом інтенсифікації навчально-виховного процесу на основі схемно-знакових моделей вище згадані і не згадані послідовники В.Шаталова вдосконалювали її з метою показати учням причинно-наслідкові зв'язки, етапність, складові частини понять при збереженні цілісної схеми. Усе це, на мою думку, знайшло своє відображення у структурно-логічних схемах Ф.Гореліка та К.Баханова.

Із досвідом роботи вчителя середньої школи № 11 м. Бердянська К. Баханова, нині проректора Бердянського педагогічного університету, професора, доктора педагогічних наук, мені вдалося познайомитися ще в 1992 році. Відтоді й використовую у своїй роботі структурно-логічну схему як елемент організації та проведення уроку.

Правові та історичні дисципліни, і зокрема предмет «Основи правознавства», мають в наявності і вимагають вивчення та застосування великої кількості термінів і понять. Це змушує вчителя використовувати та застосовувати різноманітні форми та методи викладення програмового матеріалу, які сприяли б кращому його засвоєнню.

Аналізувати теоретичний матеріал – одне з основних умінь учнів у процесі вивчення предметів історії та основ правознавства. Поряд з іншими вміннями і навичками, учнів потрібно вчити аналізувати не тільки історичні факти, юридичні задачі, практичні завдання, а й теоретичний матеріал.

Структурно-логічна схема – є одним із можливих варіантів вирішення проблеми. Її застосування, на мій погляд, може сприяти кращому засвоєнню правових термінів і понять, а також чіткому уявленню системи певного поняття, галузі тощо.

Структурно-логічна схема являє собою графічно зображений упорядкований підбір понять, термінів, фактів, об'єднаних у логічний мікро блок взаємопов'язаних компонентів, які, в свою чергу, можуть складатися з інших елементів. Вона є структурною цілісністю, яка відповідає причинно-наслідковим зв'язкам фіксованого матеріалу. Таким чином, кожний пункт нового матеріалу розчленовується на менші частини, і кожне поняття подається у вигляді складових-блоків, пов'язаних між собою. Цей зв'язок зображається стрілками. Чіткість схем дає можливість учням виділити основні поняття пункту та зрозуміти їх структуру. Значення її в тому, що вона дозволяє наочно виділити основні компоненти і показати їх взаємозв'язок. Схему розпочинаю, як правило, із запису проблеми уроку, а далі даю наочне вирішення поставлених проблем. Намагаюсь скласти її так, щоб школярі могли зрозуміти її без додаткових пояснень. Перевага її проявляється у тому, що вона змушує учнів працювати протягом усього уроку, не даючи можливості відволіктися. Таким чином, учень не лише слідує за думкою вчителя, а й будує сам схему у зошиті. До того ж, у роботі над структурно-логічними схемами активно працює не тільки слухова, а й зорова пам'ять.

У залежності від розумових здібностей учнів, від рівня підготовленості класу, структурно-логічні схеми можна як спрощувати, так і ускладнювати. За їх допомогою краще засвоюються поняття та терміни. З власного досвіду роботи прослідковується, що учням, як правило, досить складно засвоїти тему «Система права», в той же час структурно-логічна схема дає можливість наглядно продемонструвати окремі поняття «галузь права», «інститут права», «норма права», «підгалузь права» і за допомогою схеми пояснити їх зміст (див. Додаток 1).

Метою структурно-логічної схеми є розвиток здібностей учнів. Перш за все йдеться про розвиток мислення, уяви, творчу діяльність. Так, скажімо, при підготовці домашнього завдання школярі опрацьовують схему, доповнюючи, розширяючи та поглиблюючи її, усуваючи розриви логічного зв'язку, що також сприяє запам'ятовуванню матеріалу, вмінню робити аналіз, синтез та логічні висновки до теми. Це вимагає певної роботи уяви і сприяє її розвитку. Структурно-логічна схема дає можливість ґрунтовно сформулювати відповідь учня на наступному уроці. Відтворюючи схему, школярі усвідомлюють програмовий

матеріал, краще його засвоюють. Переконалий, залучення учнів до складання схем підвищує творчий потенціал уроку, заохочує їх до самостійного творення.

Як на мене, структурно-логічна схема є найбільш ефективною у старших класах, але на власному досвіді переконався, що готувати дітей до роботи із схемою потрібно ще із середніх класів. Якщо учнів заздалегідь залучити до складання схем, то в старших класах, вони не лише вільно володітимуть технікою читання структурно-логічних схем, а й успішно їх створюватимуть. Це, безумовно, сприятиме: вмінню учнів аналізувати, розвивати логічне мислення, системному погляду на проблему, спроможності виділити головне і значуще.

Структурно-логічну схему можна використовувати не лише під час вивчення нового матеріалу, а й під час перевірки знань учнів як форму контролю знань. Так, під час перевірки домашнього завдання з теми «Цивільно-правова відповідальність» залишаю вільними окремі ланки логічного ланцюга або навмисно вношу до них помилки. Учні, працюючи над схемою, виправляють її, доповнюють та розширюють (див. додаток 3).

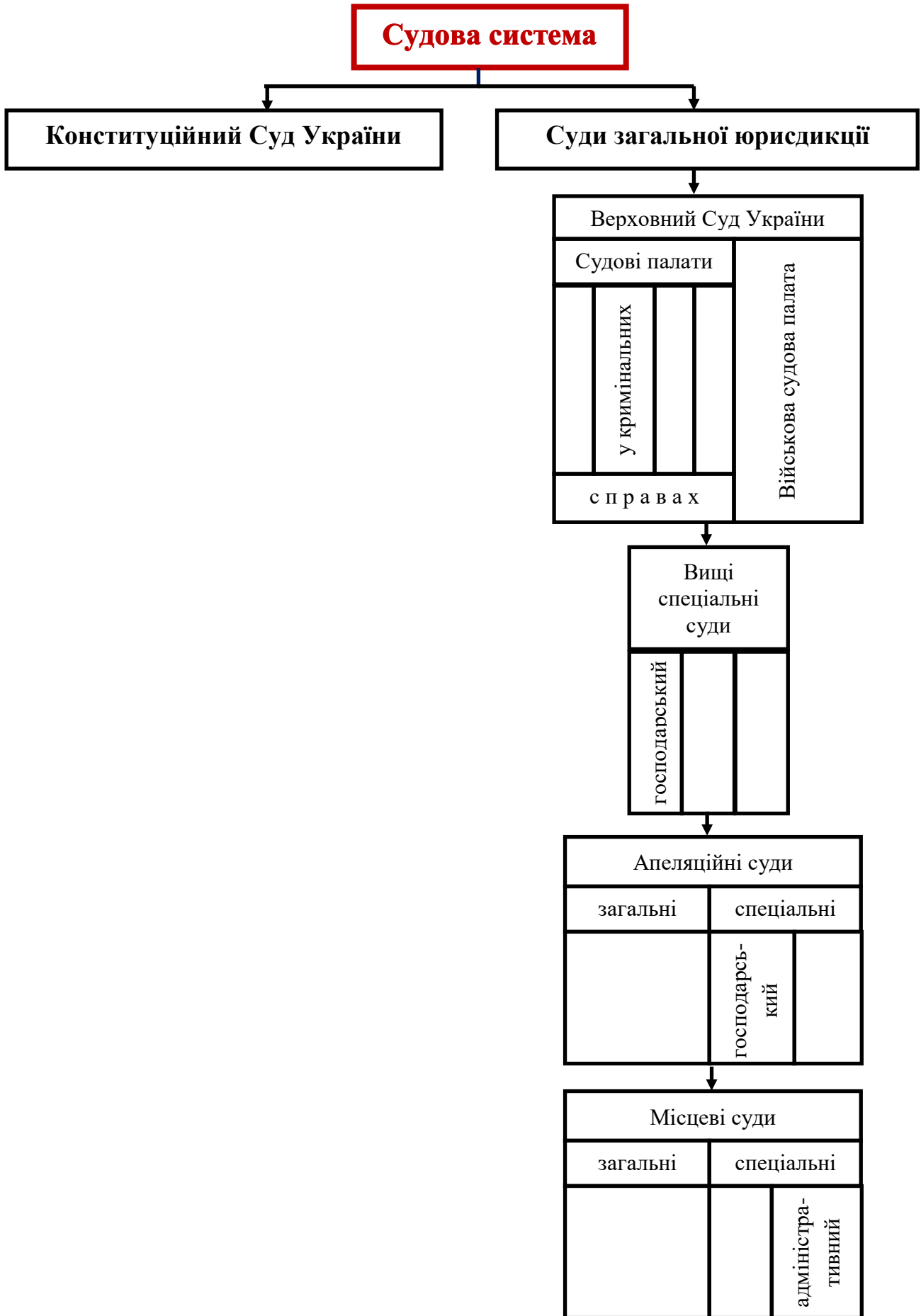
Зацікавленість – один з інструментів, який пробуджує учнів до більш глибокого пізнання предмету, що розвиває їх здібності. І такими інструментами, на мою думку, є ігрові елементи на уроках основ правознавства: кросворди, ділові та рольові ігри тощо. Важливу роль по використанню ігрових елементів на уроках відводив у своїй роботі наш земляк, видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський, який вважав, що гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень.

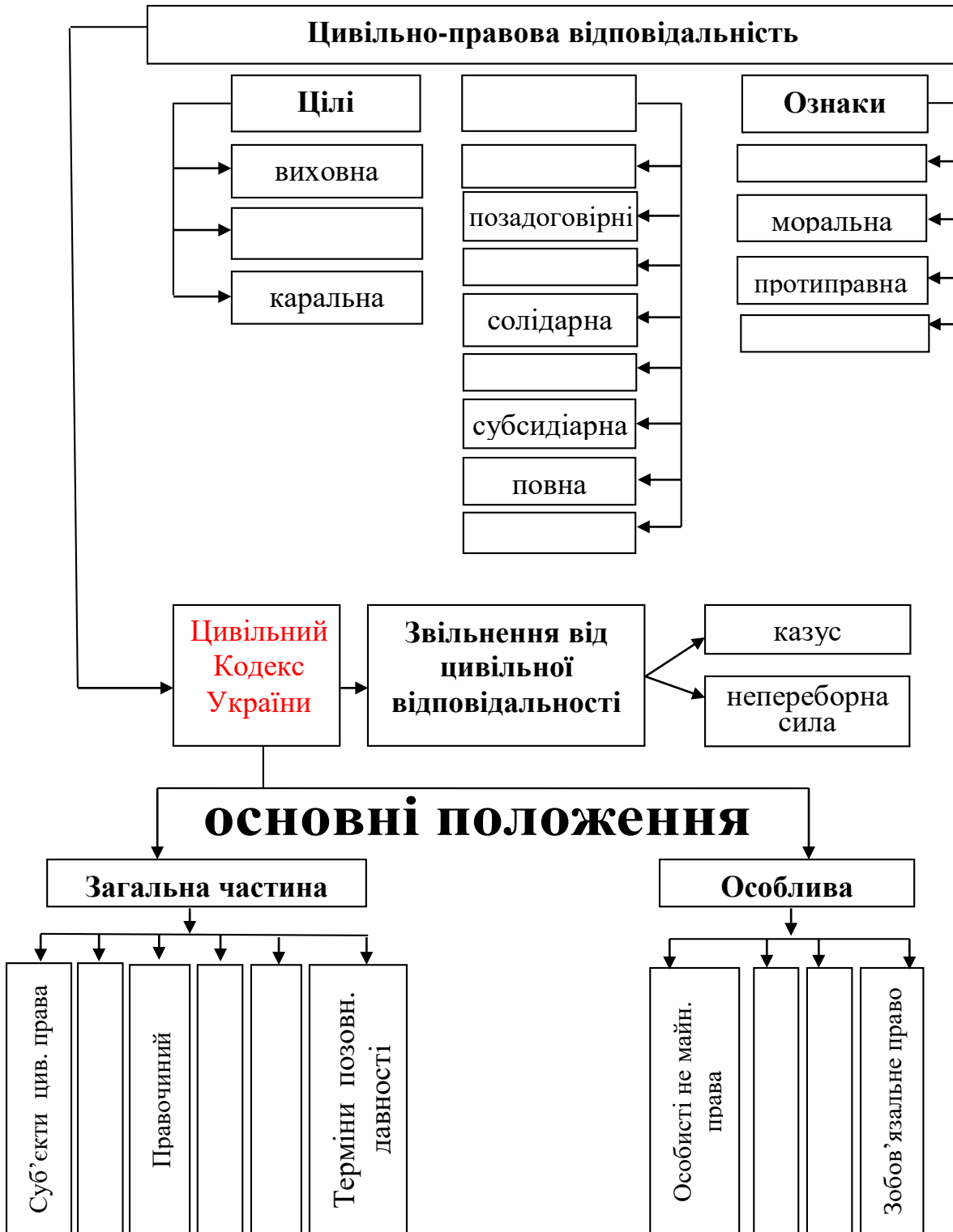
Гра, як форма діяльності учнів, має здатність впливати на правову орієнтацію учнів, забезпечувати не лише інтелектуальне, а й емоційне засвоєння правових понять та ідей. Структурно-логічна схема схвалює ігрові елементи на уроках, надає їм цікавого забарвлення, своєрідного колориту. Так при засвоєнні тем «Теорії походження держави», «Судова система України» структурно-логічна схема перетворюється у лото, а учні отримують завдання скласти схему (див. додаток 2).

Застосування таких методичних прийомів активізує роботу учнів на уроці, покращує якість знань, умінь і навичок. Саме вони дають можливість у прискореному вигляді повторити вивчене на уроці, систематизувати та узагальнити вивчений матеріал.

Структурно-логічні схеми – не єдиний метод вивчення основ правознавства, але використання їх у комплексі з іншими методами дає змогу навчити дітей глибоко аналізувати, узагальнювати і систематизувати матеріал, що вивчається. Використання структурно-логічної схеми – це лише один із методів і прийомів викладання правових дисциплін. Безумовно, вона не є панацеєю від усіх бід, але, в свою чергу, сприяє систематизації знань учнів, підвищує інтерес до предмету, виробляє вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки.

Підсумовуючи вище викладене, відзначу, що меж самовдосконалення вчителя немає. Структурно-логічну схему можна задіювати у різних методиках під час проведення багатьох типів уроків в тому числі і при використанні інтерактивних технологій: робота в парах, робота в групах, при роботі над учнівськими проектами тощо.

Список використаних джерел

1. К. Баханов. Традиції та інновації в навчанні історії в школі. – Запоріжжя: «Просвіта».
2. К. Баханов. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. – Запоріжжя: «Просвіта».
3. К. Баханов. Шляхом інноваційного навчання // Історія в школах України. –1999. – №4.
4. К. Баханов. Методичний посібник з історії України.
5. К. Баханов. Давня історія України 7 клас //Історія України. – 2003. – №21-22.
6. О. Комірний. Структурно-логічні схеми як форма запису уроку. // Освітнянське слово. – 1996. – №9.
7. О.Майданик. Структурно-логічні схеми як метод активізації пізнавального інтересу учнів. // Історія України. – 2003. – №19.

Тема. Перебудова в Радянському Союзі і Україна.

Мета. Ознайомити учнів з історичними подіями першої половини 80-х років ХХ століття. Розкрити причини та наслідки перебудовних процесів в СРСР та особливості розвитку перебудови на Україні. Дати учням поняття «прискорення», «перебудова», «очищення» соціалізму.

На історичних прикладах виховувати почуття патріотизму до Батьківщини, сприяти розвитку розумових здібностей та творчому мисленню на уроці.

Обладнання. Мультимедійна дошка, структурно-логічна схема, документи, комп'ютерний тест «Перебудова в СРСР», фрагменти фільмів «Похорони Брежнєва», «Катастрофа на ЧАЕС».

Хід уроку

I. Організація класу.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів.

Запитання.

1. Як називається період, який ви вивчили і закріпили?
2. Що таке політико-ідеологічна криза системи?

Проблемне питання.

3. Які, на вашу думку, шляхи виходу з цієї ситуації слід було шукати керівництву держави?

Як же в дійсності радянське керівництво вирішувало проблеми виходу із кризової ситуації ми дізнаємось, опрацювавши тему уроку.

III. Вивчення нової теми

1. Оголошення теми і мети уроку.
2. Домашнє завдання: §31 Історія України 11 кл. Ф. Турченко, О.Бойко. Історія України «Етапи перебудови та її наслідки для України» стор.552-554, Я.Грицак. Нарис історії України. «Від Чорнобиля до самостійності» стор. 297-298.
3. Фільм «Похорони Брежнєва».

4. Пояснення вчителя за структурно-логічною схемою. (Див. схема 1, 2)

ПРОГРАМА ДІЙ

- Зміцнення дисципліни
- Економія і бережливість
- Підвищення продуктивності праці
- Боротьба з корупцією

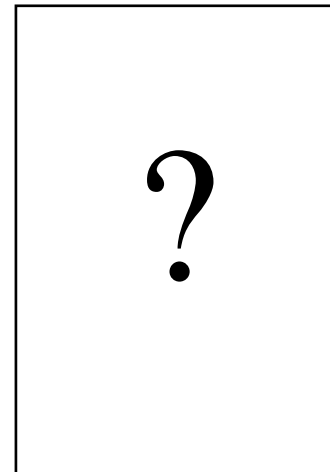
- Повернення до курсу часів Л.І. Брежнєва
- Призупинення змін, започаткованих Ю.В. Андроповим

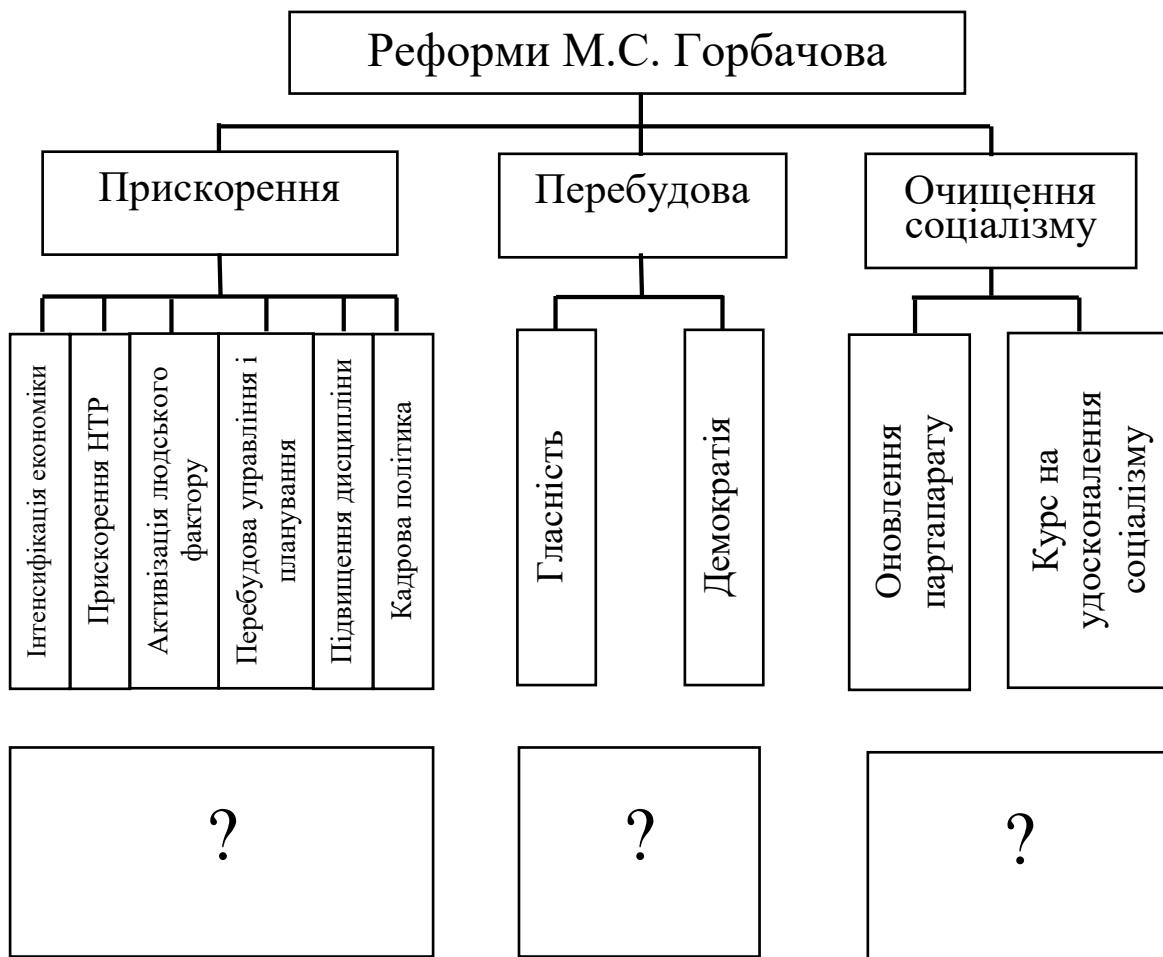
- Прискорення соціально-економічного розвитку
- Перебудова управління господарським механізмом
- «Очищення» соціалізму від негативних явищ

НАСЛІДКИ

- Очікуваних змін не відбулося
- Часткове призупинення кризових явищ

- Поглиблення системної кризи в економіці і партійному апараті

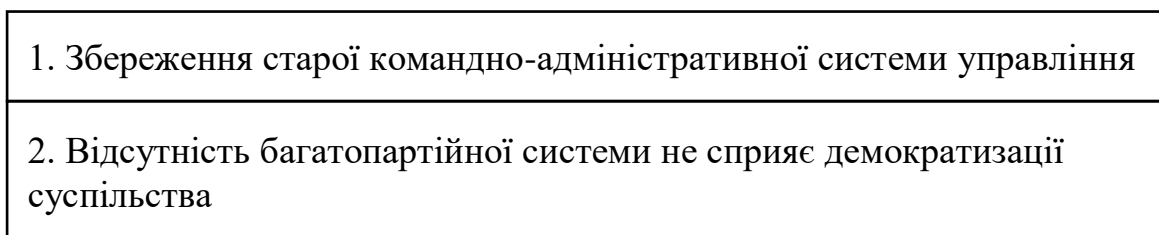

НАСЛІДКИ

ПРИЧИНИ НЕВДАЧ

5. Словникова робота над термінами: «прискорення», «перебудова», «очищення» соціалізму.

Прискорення – швидкі зміни соціально-економічного розвитку країни на основі інтенсифікації виробництва та створення нових виробничих потужностей.

Перебудова – внесення докорінних змін у систему управління економікою та політичне життя країни.

«Очищення» соціалізму – усунення негативних наслідків в комуністичній практиці СРСР у межах, визначених КПРС.

Робота з підручником в групах:

I група виділяє заходи прискорення економіки

II група виділяє прояви перебудови в СРСР

III група виділяє заходи, направлені на очищення соціалізму

Презентація роботи груп

6. Дискусійна робота в групах:

I група виділяє позитивні сторони в політиці М.С.Горбачова.

II група виділяє негативи його діяльності.

III група аналізує виступи двох попередніх груп і дає оцінку політиці Горбачова.

7. Учні за допомогою вчителя виділяють наслідки політики Горбачова та роблять висновок про причини провалу його політики.

8. Розповідь вчителя про розвиток перебудови на Україні та Чорнобильську екологічну катастрофу (фільм про катастрофу на ЧАЕС).

9. Учні виділяють негативи Чорнобильської катастрофи, а вчитель концентрує їхню увагу на єдиному позитиві катастрофи – активізації національно-визвольного руху в Україні.

10. Робота з документом.

1) Помічник В. Щербицького В. Врублевський про Чорнобильську катастрофу

В. Щербицькому нині інкриминують, що он не заперечив першомайську демонстрацію, совершив тем самым преступление перед собственным народом. Осмелюсь заявить, что о размерах истинной угрозы ему известно не было...

Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. - К.: Довіра, 1993. - С. 206-207, 208, 210, 211.

Як показали матеріали пізнішого судового розслідування, питання про проведення першотравневої демонстрації у Києві вирішувалось у Москві. Слідство встановило, що перед початком демонстрації Щербицький голосно заявив: «Він мені [Горбачев] сказав: якщо зірвеш демонстрацію – виключимо із партії».

Чи згодні ви з оцінкою помічника першого секретаря ЦК КПУ В.Врублевського про причини Чорнобильської катастрофи?

2) О перестройке работы Всесоюзного добровольного общества борьбы за трезвость (ВДОБТ)

Созданное в сентябре 1985 г. Всесоюзное добровольное общество борьбы за трезвость в настоящее время насчитывает 428 тыс. первичных организаций, объединяющих более 14 млн. человек. За три года существования общества расширился круг энтузиастов антиалкогольного курса, в ряде организаций накоплен некоторый опыт работы по утверждению трезвого образа жизни.

Члены общества ведут пропаганду трезвости, организуя разнообразные массовые мероприятия, используя индивидуальные формы работы с людьми, склонными к пьянству, с неблагополучными семьями. В последнее время в ряде мест организации ВДОБТ содействуют созданию кооперативов в сфере общественного питания и досуга, выступают в сельской местности организаторами бытовых услуг одиноким людям с тем, чтобы исключить какие-либо расчеты спиртными напитками. Растет число клубов трезвости. К моменту создания ВДОБТ их имелось 250-300, в настоящее время – свыше 5 тыс. Среди них больше стало клубов реабилитационного направления, способствующих укреплению трезвого образа жизни у лиц, прошедших курс лечения от алкоголизма.

Проведены всесоюзные конкурсы плакатов под девизом «Трезвость – норма социалистического образа жизни», смотр любительских фильмов, рейды «За эффективный труд и здоровый быт», «Трезвость – закон автомобилиста». На Украине, например, в ходе таких рейдов было выявлено и устранено свыше 37 тыс. нарушений антиалкогольного законодательства.

Силами активистов общества изучалось состояние антиалкогольной работы на 7 атомных станциях, 19 крупных транспортных предприятиях страны. Выводы и предложения по улучшению этой работы рассматривались на совместных заседаниях коллегий министерств и президиумов ЦК профсоюзов.

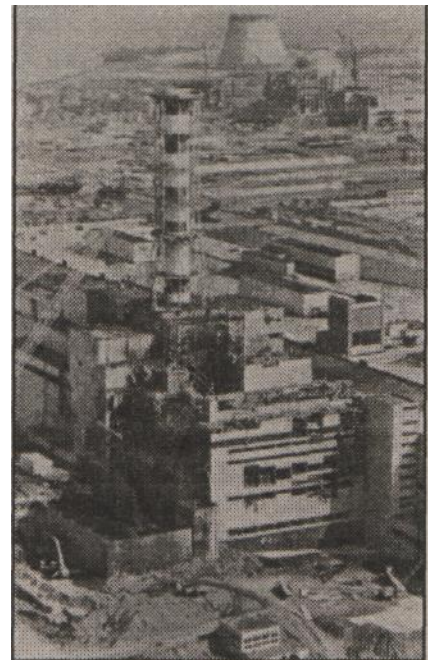
Однако в целом добровольное общество борьбы за трезвость еще не стало авторитетной организацией. Созданное на волне крупных антиалкогольных мер, предпринятых в 1985 г., оно в дальнейшем не смогло распорядиться кредитом доверия, не нашло активных форм работы, чтобы привлечь к борьбе с пьянством массы трудящихся в обстановке, когда снизилась эффективность административно-запретительных мер. Выделение обществу большого количества штатных работников (свыше 7 тыс. человек) не только не способствовало его активной работе, но привело к бюрократизации многих звеньев. Среди членов общества, в том числе и среди штатных работников, есть немало людей, которые не являются убежденными сторонниками трезвости... Слабо проявляют себя первичные звенья, многие из них бездействуют или ограничиваются сбором членских взносов.

Лицемерство офіційної лінії щодо поглиблення «демократизації» і «гласності» сповна проявилася після Чорнобильської катастрофи 26 квітня 1986 р. Офіційне попередження про загрозу для здоров'я, яку становить викид в атмосферу радіоактивних викидів, місцеве населення почуло лише 5 травня, на дев'ятий день після катастрофи. До цього центральні та республіканські засоби масової інформації переконували, що аварія на Чорнобильській АЕС є цілком нешкідливою за своїми наслідками для здоров'я (хоча, настроївшись на хвилі західних радіостанцій, будь-який житель України міг почути ті серйозні попередження, які адресували міністерства охорони здоров'я європейських держав своїм громадянам). Найкращим доказом незацікавленості партійної верхівки долею своїх громадян було проведення у Києві 1 травня багатолюдної урочистої демонстрації, хоча саме напередодні, 30 квітня, було зафіксовано підвищення радіоактивного фону у Києві.

Катастрофічні екологічні й економічні наслідки Чорнобиля не піддаються точним оцінкам. Досить сказати, що до початку 1990 р. в Україні було дегазовано 3,5 млн га орної землі і 1,5 млн га лісу, що становило близько 12% території республіки. У цілому жертвою радіоактивного зараження стали понад 1000 українських міст і сіл. Число людей, які загинули й загинуть від радіоактивного опромінювання та викликаних ним хвороб, є предметом постійних дискусій між ученими спеціалістами. Не менш важливими, окрім екологічних і економічних результатів, були політичні наслідки Чорнобиля. Чорнобильська катастрофа відкрила очі мільйонам українських громадян на колоніальне становище України. Рішення про замовчування справжніх наслідків аварії приймалися у Москві; на Москву падала й основна відповідальність за зволікання з прийняттям контрзаходів. Як показали матеріали пізнішого судового розслідування, питання про проведення першотравневої демонстрації у Києві вирішувалось у Москві. Слідство встановило, що перед початком демонстрації Щербицький голосно заявив: «Він мені [Горбачев. – Я.Г.] сказав: якщо зірвеш демонстрацію – виключимо із партії».

ЧАЕС. Загальний вигляд 4-го блоку після катастрофи. 1986 р.

Тема Чорнобиля стала однією з центральних у протистоянні українських опозиційних сил з московським і київським партійним керівництвом. Поняття Чорнобиль – руйнівна катастрофа – все частіше поширювалося і на опис інших сторін тогочасного життя в Україні (тема «духовного Чорнобиля», «мовного Чорнобиля»). Перші несміливі голоси протесту вийшли зі середовища інтелігенції, яка за своїм фахом безпосередньо була пов'язана з українською мовою і літературою. 15-16 квітня 1987 р. на з'їзді українських учителів окремі делегати скаржились на викреслення української мови з процесу навчання і вимагали зміни цього незадовільного стану. У червні 1987 р. пленум

Спілки письменників України висловив неспокій станом української культури та екологічної ситуації в республіці. СПУ звернулася до Президії Верховної Ради Української РСР з пропозицією впровадження навчання української мови у всіх школах на території республіки та надання їй статусу державної.

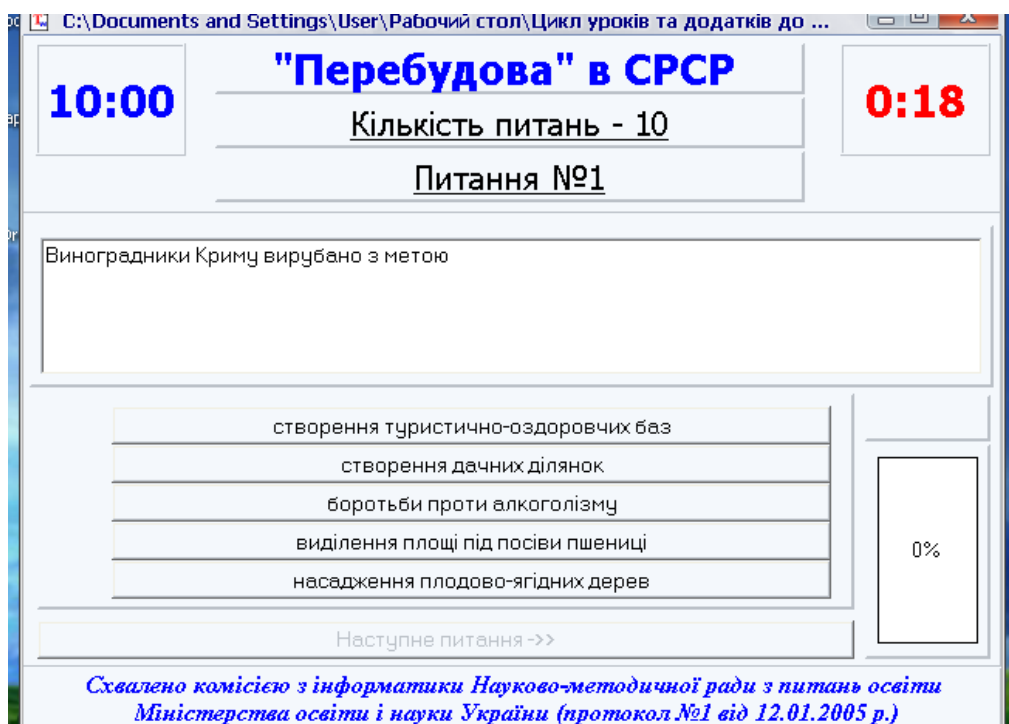
Передвісником далекосяжних змін стали кадрові переміни у партійному керівництві, заініційовані січевим (1987) пленумом ЦК КІРС. У березні 1987 р. «були звільнені перший секретар Львівського обкому партії В.Добрик та Дніпропетровського обкому В.Бойко, а у липні цього ж року пішов на пенсію Голова Ради міністрів О.Ляшко. У цілому до початку 1988 р. було замінено 1912 працівників вищого рівня, у т.ч. 110 як таких, що не справилися з роботою». Виступаючи на січевому (1988) пленумі ЦК КПУ, Щербицький вперше критикував усіх членів політбюро, секретарів ЦК, членів уряду і президії

Верховної Ради, не забуваючи й самого себе. Усі ці заходи, ясна річ, планувалися не в Києві і, що характерно, вони не зачіпали самої верхівки республіканської влади. Однак їхнім головним результатом стало винесення у 1987-1988 рр. на поверхню усіх тих номенклатурних діячів, які зіграли перші ролі у пізніших подіях – С. Гуренка, В. Івашка, В. Масола, Л. Кравчука.

Інші учасники політичного дійства в Україні у 1987-1991 рр. вийшли не з партійних кабінетів, а з тюремних камер і таборів. У першій половині 1987 р. розпочалося звільнення політичних в'язнів, серед яких українці становили дуже значну частку. Ця декларована Горбачовим акція стала можливою завдяки зовнішньому тиску світових демократичних сил і з властивою для радянської бюрократизованої системи «поспішністю», що розтяглася аж до грудня 1989 р.

IV. Систематизація знань, умінь і навичок учнів.

Комп'ютерне тестування

V. Оцінювання роботи учнів на уроці

1. Самоаналіз та самооцінка учнів.
2. Оцінка роботи класу вчителем
3. Виділення позитивів і негативів уроку.

Тема. Демократія в Україні. Референдум. Вибори.

Мета. Ознайомити учнів з формами народовладдя, принципами реалізації прав на участь в управлінні держави, поняттями «референдум», «вибори» та шляхами реалізації прав громадян на участь у референдумах і виборах; навчити учнів аналізувати інформацію, мати власне бачення на розвиток української демократії; виховувати в учнів почуття толерантності, повагу до рішення більшості.

Обладнання: Конституція України, структурно-логічна схема «Форми народовладдя».

Основні поняття: пряма, представницька демократія, референдум, вибори, виборчі системи, виборче право, абсентеїзм, плебісцит.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Епіграф уроку.

«...ми на Вкраїні таки український народ,
А не просто юрба, що у звітах населенням
Зветься».

Віктор Баранов «До українців».

Хід уроку

I. Організація класу.

II. Актуалізація опорних знань і умінь учнів.

Запитання.

1. Коли утворилась суверенна незалежна українська держава?
2. Що таке суверенітет?
3. Логічне завдання
4. Які є види суверенітету?
5. Що таке народний суверенітет?

II.П. Чи дійсно народ здійснює управління своєю державою?

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Оголошення теми і мети уроку

Що я хочу вас навчити? (Знати, уміти)

Чого ви очікуєте від сьогоднішнього уроку?

2. Пояснення нового матеріалу

Народовладдя як форма управління державою виникає з появою продержавних утворень і держав на ранніх стадіях їх розвитку.

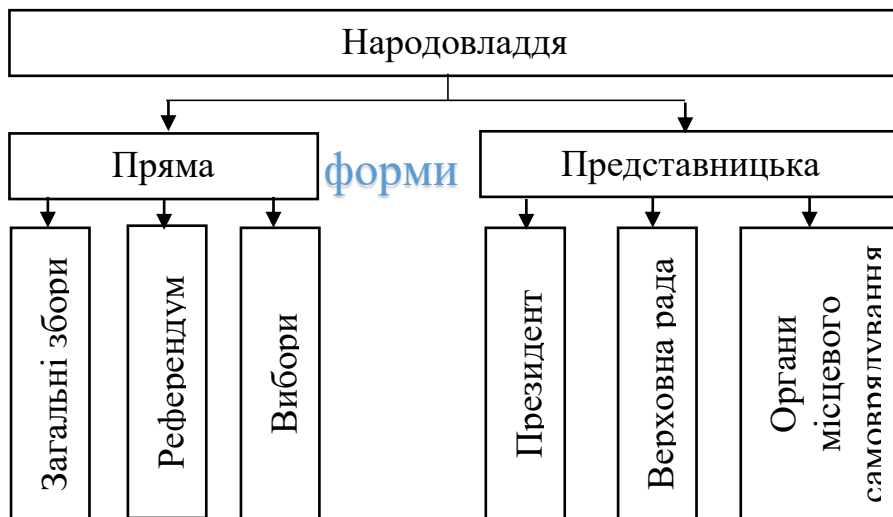
Пряма демократія – безпосередня участь народу через народні збори в управлінні державою.

- Які ви знаєте приклади прямої демократії з історії?

З розвитком суспільства розрослися держави, збільшувалась кількість населення. Залучити все населення до управління державою стає неможливим, що призводить до виникнення представницької демократії, коли інтереси громадян держави представляє представницький орган.

- Давайте пригадаємо з курсу історії приклади представницької демократії.

З того часу і понині суспільству відомі 2 форми демократичного правління: пряма (безпосередня) і представницька

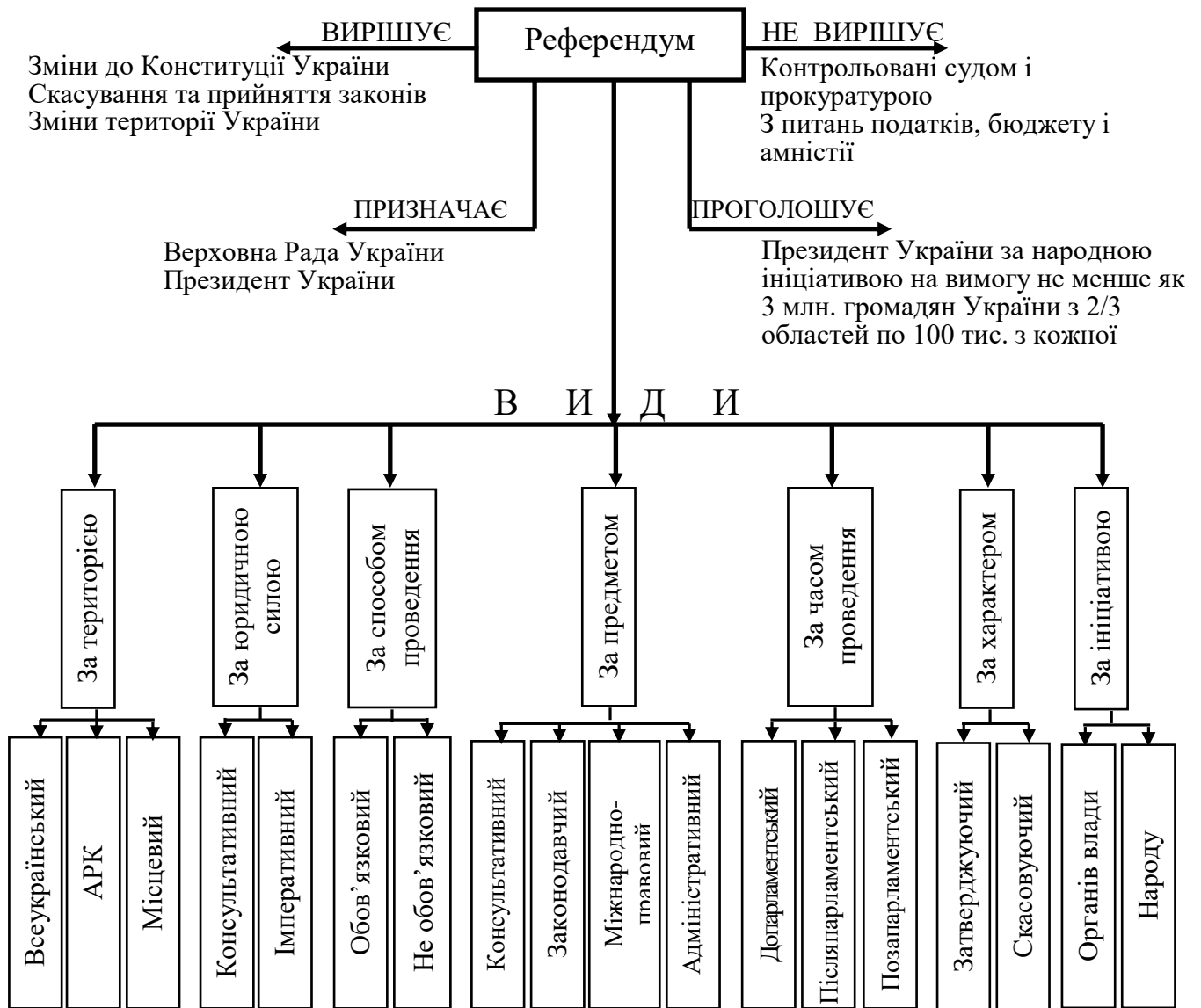

Представницькі органи влади України ви будете розглядати на наступних уроках, а сьогодні ми зупинимось на прямій демократії і безпосередньо на поняттях «референдум» та «вибори».

Референдум – спосіб прийняття найважливіших рішень в державі народом шляхом голосування (КУ, ЗУ «Про Всеукраїнський і місцевий референдуми» (1991р.).

Перший референдум було проведено ще в 1439 році у Швейцарії. В Україні ж за роки незалежності проведено референдуми: 01.12.1991 року та 16.04.2000 року.

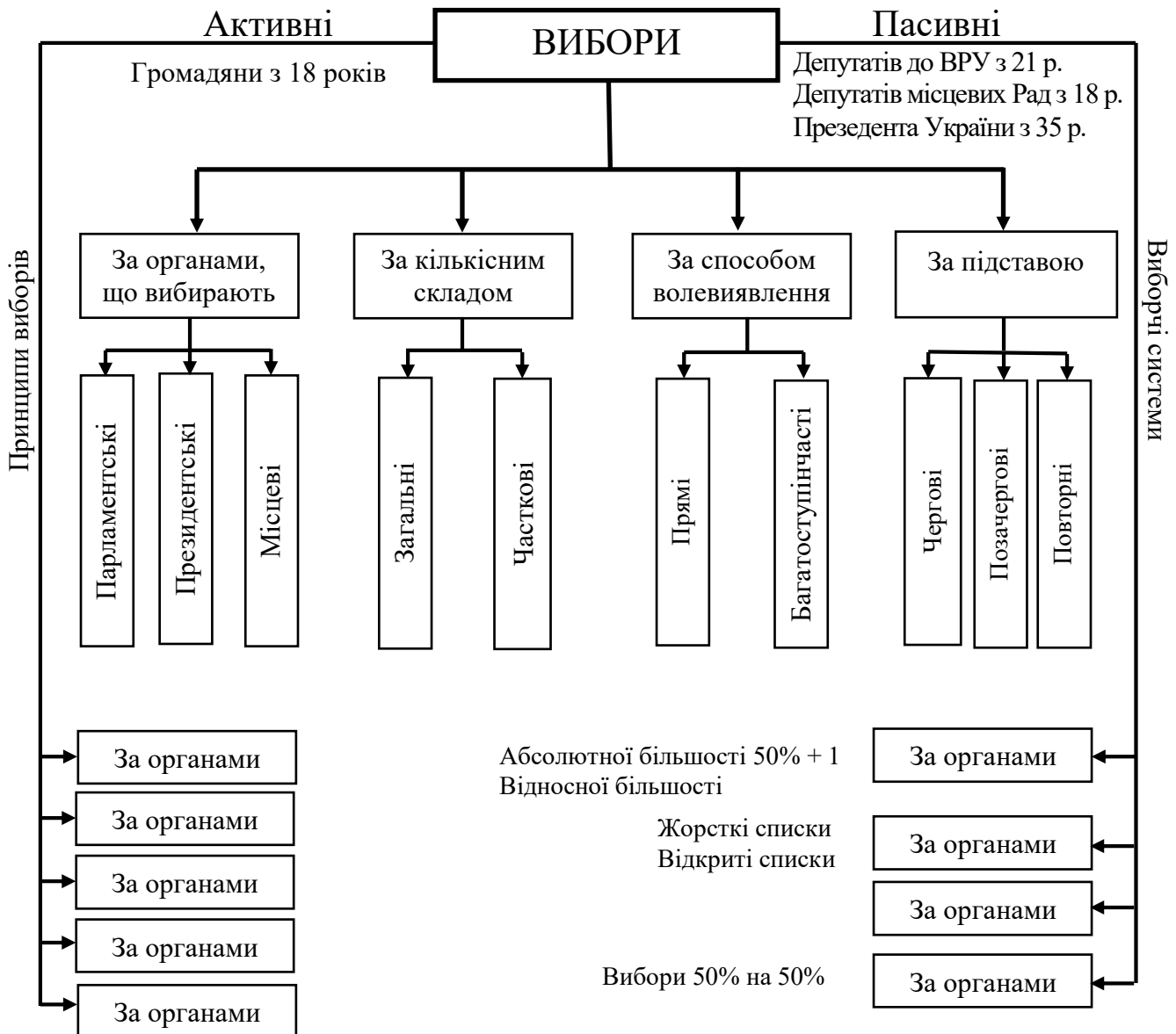

Лабораторно-практична робота

Класифікувати референдум 2000 року за видами.

Вибори – спосіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом голосування.

Обмеження

Віковий ценз (18 років)

Ценз дієздатності

Ценз осілості (для місцевих виборів)

Задачі по виборчій системі

Характеризуючи принципи виборчого права, слід зазначити, що в Україні, користуючись принципом вільності, не всі громадяни беруть участь у виборах. Таке ухиляння від виборів називається абсентеїзмом. Для порівняння: у Бельгії, Нідерландах та Туреччині абсентеїзм карається штрафом, а в Греції та Австрії – адміністративним арештом

Імітаційна гра

Таким чином, на сьогоднішньому уроці ми ознайомились з такими формами прямої демократії як референдум та вибори.

Лабораторно-практична робота №2

IV. Закріплення

1. Доопрацювати структурно-логічну схему №1 «Форми народовладдя в Україні»
2. Що таке референдум?
3. Що таке вибори?
4. Які виборчі системи діють в Україні?

V. Підсумок уроку.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати розділ III Конституції України, завершити роботу над структурно-логічними схемами та лабораторно-практичними роботами

Додатки

До розділу «Референдум»

Лабораторно-практична робота

Класифікуйте референдум 2000 року в Україні за видами

За територіальною ознакою	
За способом проведення	
За предметом	
За характером	
За ініціативою	

До розділу «Вибори»

Ситуаційні задачі

Задача №1

Кількість громадян міста Бобринця становить 13 000. Скільки голосів виборців повинен набрати кандидат у мери міста для перемоги у мажоритарних виборах?

Задача №2

Від партії НСНУ у Бобринецьку районну Раду пройшло 4 кандидати. Чи зможе бути членом районної Ради голова партійного осередку, який знаходився у виборчому списку під номером 5?

Задача №3

Скільки депутатів Верховної Ради України обиралося у 2002 році за мажоритарною системою, якщо вибори здійснювались за мажоритарно-пропорційною системою, а загальний склад Верховної Ради становив 450 депутатів.

До розділу «Вибори»

Імітаційна гра

Уявіть себе депутатами Верховної Ради України, які обговорюють принципи виборчого права в Україні.

У зв'язку із зменшенням кількості бажаючих брати участь у виборах до Верховної Ради України депутатський корпус обговорює причини абсентеїзму.

Завдання

Група №1

Громадське об'єднання «Непоко́ра» висловлює свою думку щодо небажання брати участь у виборах.

Група №2

Депутатська фракція «Свобода» відстоює право громадян самим вирішувати брати їм участь у виборах чи ні.

Група №3

Депутатська фракція «Порядок» наполягає на введенні принципу обов'язковості участі громадян у виборах.

Група №4

Група експертів дає оцінку діям учасників

Лабораторно-практична робота

З розділу III Конституції України (стор. 25) виділити

Вибори

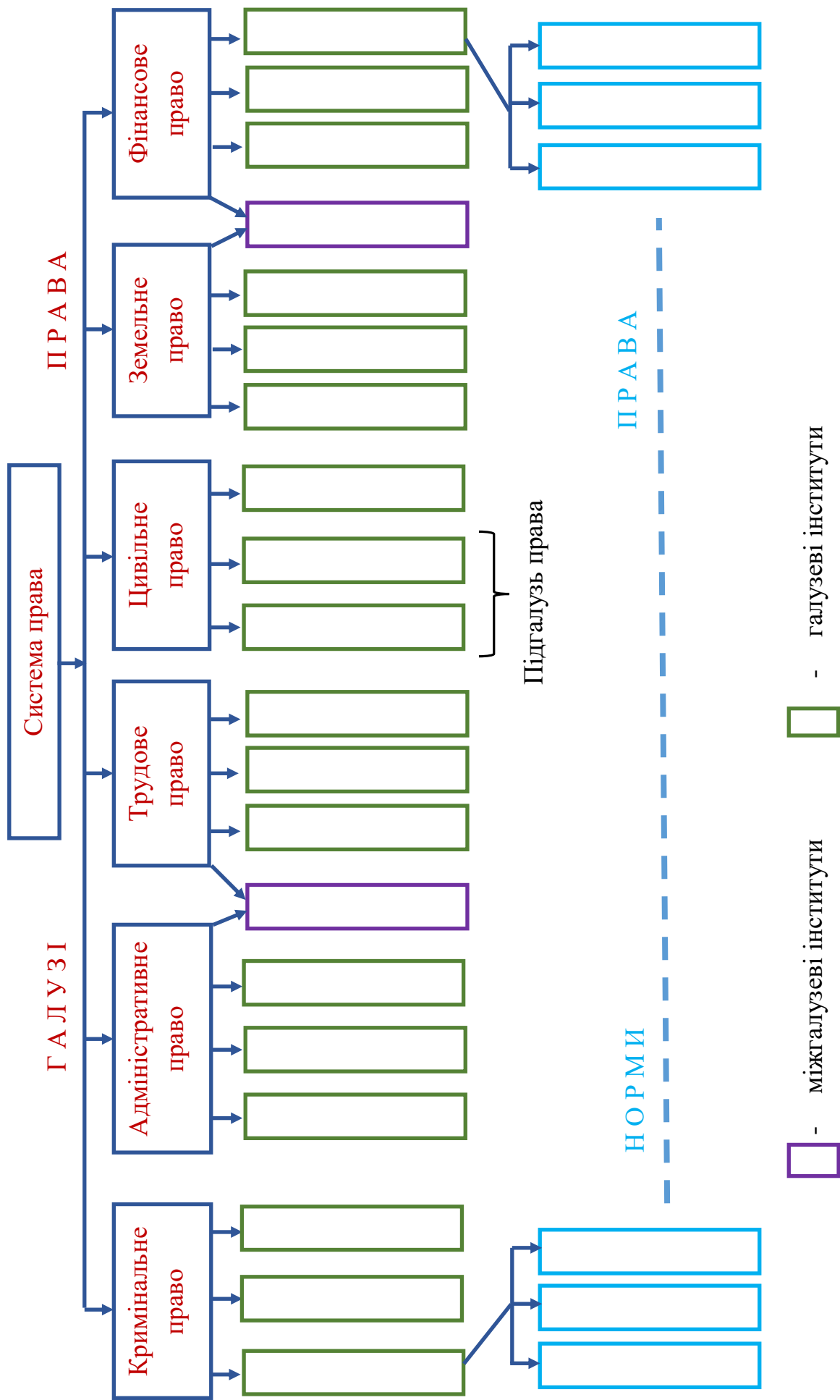
Спільні риси

Референдум

Відмінні риси

Термінологічний словник

1. **Референдум** – спосіб прийняття найважливіших рішень в державі народом шляхом голосування
2. **Вибори** – спосіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом голосування.
3. **Виборче право** – закріплене Конституцією України та гарантоване державою право обирати і бути обраним.
4. **Виборча система** – сукупність впорядкованих суспільних відносин, пов'язаних з виборами органів державної влади і місцевого самоврядування.
5. **Абсентеїзм** – ухиляння від участі у виборах, голосування на них.

ЧУЧАЄВ Олександр Володимирович,
учитель історії, директор Благовіщенського
навчально-виховного комплексу № 2 «Заклад
загальної середньої освіти I-III ступенів –
заклад дошкільної освіти «Дивоцвіт»
Благовіщенської міської ради Кіровоградської
області, фіналіст Global Teacher Prize Ukraine
2017 і 2020, переможець обласного етапу
національного конкурсу «Вчитель року» у
номінації «Історія» 2020 року, фіналіст
національної премії Teacher Innovation Cup
2020, вчитель всесвітньої історії для 10 класу
Всеукраїнської школи онлайн 2.0, вчитель-
методист

SUPER-УЧНІ МАЙБУТНЬОГО: ЯК МЕТАПРЕДМЕТНИЙ ПІДХІД ЗМІНЮЄ ОСВІТУ

Модернізація загальної середньої освіти в Україні передбачає орієнтацію не лише на засвоєння певного лімітованого багажу знань, необхідного для успішного складання ЗНО, а й на розвиток особистості, її пізнавальних і творчих здібностей. Окрім фундаменту освіти – знань, вчитель сучасності та школа в цілому мають не забувати про забудову стін будинку майбутньої особистості у вигляді навичок. Вивершується цей витвір ціннісними та світоглядними орієнтаціями, які сприяють формуванню не лише успішної, а й громадсько активної та корисної особистості.

Заклади загальної середньої освіти нині спрямовані на формування цілісної системи універсальних компетенцій, а також досвід самостійної діяльності й особистої відповідальності учнів.

Поряд із перерахованими безперечними перевагами сучасної освіти, вона має і ряд важливих недоліків. Багато вчителів відзначають, що в учнів часто виникають труднощі при цілісному аналізі інформації, виконанні інтегративних вправ і завдань, визначення проблеми й вирішенні її, їм важко діяти в нестандартних ситуаціях, особливо в тих, де потрібне застосування знань з декількох областей, в учнів відсутні навички розумової рефлексії. Один із способів вирішення цієї проблеми – застосування метапредметного підходу.

Що таке метапідхід та метапредметність?!

Провідні освітянські документи визначають компетентісно орієнтований підхід пріоритетом розвитку сучасної вітчизняної педагогіки. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти та інші нормативно-правові акти ґрунтуються на компетентній стратегії. Поряд з тим мова йде і про метапредметність у освіті як один із гвинтиків формування всебічної особистості. Метапредметність у вітчизняній та іноземній науці досліджували Асмолов А.Г., Васьківська Г.О., Громико Ю.В., Фісенко Т.І. та інші. Проте

визначенню шляхів формування навчальних компетентностей учнів та ролі в цьому процесі метапредметного аспекту вивчені недостатньо.

«Мета» – означає «над», «стоїть за». За кожним навчальним предметом, темою, фундаментальним освітнім об'єктом – перебувають його першооснови. Вивчаючи предмети, завжди необхідно дати учням подивитися далі. Глибше мислити, винаходити ще не вигадане, осмислювати процеси значно детальніше, прогнозувати майбутнє, виходячи з даних сучасності.

Метапредметний підхід спрямований на перехід від існуючої практики дроблення знань на предмети до цілісного образного сприйняття світу, до метадіяльності. Метапредметні результати освітньої діяльності – це способи діяльності, застосовні як в рамках освітнього процесу, так і при вирішенні проблем в реальних життєвих ситуаціях; вони засвоюються на базі одного, кількох або всіх навчальних предметів. Процес навчання розуміється не тільки як засвоєння системи знань, умінь і навичок, що складають інструментальну основу компетенцій учня, а й як процес розвитку особистості, набуття духовно-морального і соціального досвіду.

З вищесказаного можна зробити висновок, що процес навчання доцільно направляти на формування метапредметних знань і на духовний і соціальний розвиток особистості. У контексті даних міркувань необхідно визначити сутнісні характеристики понять «метапредметний», «знання», «метапредметні знання». Сьогодні метапредметність розглядають як «нову освітню форму, яка вибудовується поверх традиційних навчальних предметів, в основі якої лежить мислєдіяльнісний тип інтеграції навчального матеріалу і принцип рефлексивного ставлення до базисної організованості мислення».

Фісенко Т.І. розглядає метапредметність як «принцип інтеграції змісту освіти, як спосіб формування теоретичного мислення і універсальних способів діяльності, що забезпечує формування цілісної картини світу у свідомості учня». При такому підході в учнів формується підхід до досліджуваного предмета як до системи знань про світ, вираженого в числах і фігурах (математика), в речовинах (хімія), тілах і полях (фізика), художніх образах (література, музика, образотворче мистецтво) і т.д.

Найефективніше метапредметність може бути реалізована саме у профільному навчанні, але не позбавлена права на життя і з початкової школи. Однак профільне навчання саме по собі є метасистемою, яка має декілька рівнів і підрівнів й створється на основі циклу профільних предметів, навчальних курсів із певною галузевою спрямованістю та базових навчальних предметів.

Профільне навчання базується на навчальних предметах, а його метапредметність (надпредметність) забезпечується такими ідеями, як:

- Професійна орієнтація;
- Якості особистості (інтереси, нахили, здібності, професійне та життєве самовизначення);
- Метапредметні результати навчання (мета здібності, мета знання, універсальні способи навчальної діяльності, ключові компетентності учнів, здатність їх використовувати у пізнавальній та соціальній практиці, готовність учнів до вибору професії).

Зміст освіти, який проектується з урахуванням метапредметного підходу має базуватися на фундаментальному ядрі, що включає:

✓ Систему знань про світ, його природну, соціальну, технологічну та інші складові;

✓ Інтегровані знання стосовно цілісної картини світу, узагальнені та систематизовані знання щодо світу професій;

✓ Метазнання, які забезпечують умови для формування в учнів ключових компетентностей та інших метаособливостей.

Метазнання

В базовому уявленні кожного пересічного громадянина школа та вчитель мають формувати в учнів знання, які є фундаментом успішності.

В електронних словниках до поняття «знання» даються такі визначення: сукупність відомостей, знань в якій-небудь області, сукупність уявлень і понять людини про предмети, явища і закони дійсності, що формуються в результаті цілеспрямованого педагогічного процесу, самоосвіти та життєвого досвіду.

Що ж тоді можна включити до визначення «метазнання»? Що можна вважати надзнаннями? Які критерії знань, що значно випереджають час і сучасні тенденції? Виходячи з вищевикладеного, метапредметні знання – це усвідомлені і осмислені відомості в системі понять однієї або декількох наук, на основі яких в учнів формується цілісна картина світу і які спрямовані на осмислення своїх власних дій з їх отримання та практичної застосовності.

Метапредметний підхід як вихід за межі

Науковці провели експеримент з блохами, помістивши їх на певний час до банки й закрили її кришкою. Коли відкрили банку, то блохи уже не вистрибували з неї, чітко запам'ятавши її висоту. Більше того, всі наступні нащадки бліх уже запрограмовані на певні межі. Так відбувається і в освіті, коли традиції стримують прогрес.

Метапредметність передбачає відхід від традиційного змісту предметів. Метапредметний підхід передбачає, що дитина не тільки опановує систему знань, але освоює універсальні способи дій, і з їх допомогою зможе сама добувати інформацію про світ. Метапредметність пов'язана з інтеграцією, але не за рахунок асоціативного поєднання матеріалу (як співу з читанням), а за рахунок того, що освоюються універсальні принципи і загальні універсальні стратегії пізнання. Гостра необхідність впровадження метапредметного підходу в масову освітню практику пов'язана з тим, що традиційні засоби і способи педагогічної роботи не дозволяють зробити навчання в школі адекватним рівню розвитку інших практичних сфер, у першу чергу, промисловості.

Ідея метапредметності не нова. Ці ідеї раніше називалися методом проєктів. Метапредметне навчання поділялося на щаблі:

✓ Так, на першому щаблі з наймолодшими дітьми просто проводили прогулянки, розмовляли, давали їм цілісне уявлення про навколишній світ.

✓ На старших ступенях навчання з дітьми проводили екскурсії, диспути, суперечки.

Сьогодні ми говоримо про метапредметний підхід і метапредметні результати навчання у зв'язку з формуванням універсальних навчальних дій як власне психологічної складової фундаментального ядра освіти.

Метапредметні технології створюються для того, щоб почати культивувати інший тип свідомості і учнів, і вчителя, який не обмежується знаннями з одного навчального предмета, а працює із взаємозв'язками знань у кожній з дисциплін. Це відбувається завдяки тому, що на метапредметних та навчальних заняттях з використанням елементів метапредметних технологій відбувається виведення вчителя і учня до надпредметних основ, якими є сама діяльність учня і педагога. Під результатом метапредметного навчання маються на увазі формування навичок здійснювати універсальні навчальні дії. Значно зручніше і правильніше розглядати як метапредметний результат навчання рівень розвитку базових здібностей учнів: мислення, розуміння, комунікації, рефлексії, дії. Цей освітній результат є універсальним і дозволяє зіставляти результати навчання в будь-яких освітніх системах. Включення дитини в різні типи діяльності пов'язано з аналізом своєрідних способів дії кожної конкретної дитини, що створює умови для її особистісного зростання.

Метапредмети потрібні, по-перше, з точки зору розвитку мислення і професіоналізму самого педагога. Кожен педагог-предметник повинен прагнути стати поліматом, метапредметником, тобто при реалізації нових освітніх стандартів потрібно, щоб змінився сам учитель, його менталітет.

Основні ідеї метапредметного підходу:

- *знання, будучи одиницею метазнань, в структурі пізнання відіграють роль мисленневих знаків для орієнтації в навколишньому світі;*
- *метазнання, що виступають як цілісна картина світу з наукової точки зору, лежать в основі розвитку, інтегруючи образне і теоретичне;*
- *метапредметність дозволяє формувати цілісне образне бачення світу, уникаючи дроблення знань і «дидактичних дресировань»;*
- *моніторинг покликаний відстежувати індивідуальний рівень розвитку теоретичного мислення.*

Особливості метапредметного підходу:

а) Це обов'язково робота з діяльністю учня, передача учням не просто знань, а саме діяльнісних способів роботи зі знаннями і, відповідно, діяльнісних одиниць змісту.

У якості таких – діяльнісних – одиниць змісту можуть бути розглянуті не тільки поняття, але також моделі, ідеалізації, схеми, системи знань, завдання, проблеми тощо. Всі вони мають універсальний – метапредметний – характер.

Припустимо, учень освоїв спосіб аналізу ситуації на основі співвідношення трьох параметрів на матеріалі історії. Щоб перевірити наскільки глибоко учень освоїв даний спосіб, йому пропонується вирішити той же тип завдання на співвідношення трьох параметрів вже на матеріалі географії або літератури. Якщо учень розпізнає, що це той же тип завдання, і швидко знаходить спосіб, яким треба її вирішувати, то можна сказати, що даний спосіб учнем дійсно освоєно як універсально-метапредметний засіб.

б) Метапредметний підхід – це дуже добре знання свого предмета, що власне і дозволяє діяльнісно перетворювати навчальний матеріал і заново його інтерпретувати з точки зору діяльнісних одиниць змісту. Метапредметний підхід хоча і допомагає уникнути небезпек вузькопредметної спеціалізації, при цьому не припускає відмову від предметної форми, але, навпаки, передбачає розвиток її – на рефлексивних підставах.

в) Це орієнтація на розвиток у школярів базових здібностей. Таких, як мислення, уява, розрізнявальна здатність, здатність цілепокладання або самовизначення, креативність, інноваційність, вирішення проблем, мовна і т.д. Орієнтація на розвиток здібностей, як основний показник якості освітньої роботи, також визначає специфіку метапредметної інтеграції.

г) Це новаторство в плані використання різного типу методичних прийомів.

Приклади таких новаторських форм, методів та прийомів:

- + Тиждень метапредметного усвідомлення
- + Заняття з рефлексивними зупинками
- + Заняття на вибудовування особистої навчальної стратегії дітей
- + Дискусії з метапредметними коментарями
- + Колективна гра в розумовий експеримент
- + Антропологічні експедиції
- + Турніри здібностей
- + Організаційно-діяльні ігри
- + Проєкти.

Метапредметні методи – особливий вид когнітивних методів навчання, які являють собою метаспособи, відповідні метазмісту евристичної освіти (А.В. Хуторський):

- + Метод смислового бачення
- + Метод вживання
- + Метод образного бачення
- + Метод графічних асоціацій
- + Метод фонетичних асоціацій
- + Метод символічного бачення
- + Метод гіпотез (робочих, реальних)
- + Метод спостережень
- + Метод порівнянь
- + Метод евристичних бесід
- + Метод проб і помилок
- + Метод регресії.

Метавміння – загальнонавчальні, міждисциплінарні (надпредметні) пізнавальні вміння і навички. До них відносяться:

- теоретичне мислення (узагальнення, систематизація, визначення понять, класифікація, доказ і т.п.);
- навички переробки інформації (аналіз, синтез, інтерпретація, екстраполяція, оцінка, аргументація, вміння спрощувати інформацію);

○ критичне мислення (вміння відрізняти факти від думок, визначати відповідність заяви фактам, достовірність джерела, бачити двозначність твердження, невисловлені позиції, упередженість, логічні невідповідності тощо);

○ творче мислення (перенесення, бачення нової функції, бачення проблеми в стандартній ситуації, бачення структури об'єкта, альтернативне рішення, комбінування відомих способів діяльності з новими);

○ регулятивні вміння (задавання питань, формулювання гіпотез, визначення цілей, планування, вибір тактики, контроль, аналіз, корекція діяльності);

○ якості мислення (гнучкість, антиконформізм, діалектичність, здатність до широкого переносу і т.п.).

Освітній менеджмент

Сучасний ритм життя та постійні зміни змушують школу переорієнтовуватися на більш практичні та прагматичні речі, готувати школяра не до того, що буде завтра, а прогнозувати майбутнє далеко за десятиліття. Зміна потреб суспільства, креатив, інноваційність, прогностичність, футуристичні навички – всього цього вимагає світ ХХІ століття. І, зрозуміло, що школа сьогодні має йти в ногу з часом, а не ставати «пережитком минулого».

Саме тому сьогодні школа має побудувати систему освітнього менеджменту з елементами метапредметності. Школа – живий механізм, проектуванням розвитку якого займається не лише керівництво, а й кожен педагог.

Метапредметність вимагає від кожного вчителя стати освітнім менеджером у класі й розвивати здібності учнів, які необхідні будуть їм через десятиліття. Організація уроків та позаурочних заходів спільно з вчителями інших класів, різнорівнені завдання, диференціація та індивідуалізація, практично спрямовані проекти – роблять менеджмент ефективним.

Інноваційність

Ключовою потребою в організації меташколи є інноваційний розвиток кожного педагога різної галузевої спрямованості. Обізнаність у багатьох сферах, поєднання інформації з різних суміжних предметів та постійний аналіз і синтез нового і усталеного допоможуть сучасному педагогу сформулювати учнів майбутнього, які точно стануть успішними, здоровими і громадсько активними.

Інноваційність, як риса педагога, що ніколи не зупиняється, має стати катализатором становлення метапредметності та формування метазнань, метанавичок та метацінностей.

Метапредметність у інноваційного вчителя набуває рис практичності. Учні створюють освітні продукти у вигляді мап пам'яті, коміксів, проектів, відеопрезентацій, фільмів, мультиків, подкастів, роликів у YouTube.

Метод «Перформанс», випробуваний мною особисто у 8-9 класах, є чудовим прикладом поєднання знань, творчості та інноваційності. Учні цих класів у форматі Стендапу презентували теми, які запропоновані були їм у межах проектної діяльності. Жарти у поєднанні з науковими дослідженнями – чудова

нагода не лише опрацювати великий пласт інформації, переосмислити її та цікаво подати, а й слухачам у цікавій формі мимовільно запам'ятати її.

Метапредмети

Метапредмет «Проблема». Забезпечує як розвиток здатності мислення, так і розвиток особистості (суб'єктності) учня, вчить бачити і розуміти ситуацію в цілому, виробляти власну позицію і вміти відстоювати її. При потраплянні в проблемну ситуацію людина не тільки аналізує її мисленнєво, а й обов'язково виробляє свою власну точку зору. Учні освоюють техніку – бачити одне й те саме явище одночасно з різних позицій.

Метапредмет «Знак». Формує у учнів здатність схематизації. Вони вчаться висловлювати за допомогою схем те, що розуміють, те, що хочуть сказати, те, що намагаються обміркувати, те, що хочуть зробити. Цей вид роботи дозволяє їм більш усвідомлено використовувати ті графічні зображення, які вони заучують в рамках традиційних навчальних предметів (на історії – дати, особистості, події). За цими різними графічними зображеннями вони вчаться мисленнєво бачити той ідеальний зміст, який в них виражено. Тому зникає проблема із заучування великих масивів навчального матеріалу. Найкраще тут впливаються у процес навчання технології «Ментальні мапи» та «Комікс». Завдяки ментальним мапам відбувається чітка структуризація інформації шляхом мимовільного запам'ятовування при зображенні малюнків, ліній та кольорів. Комікс, як окрема технологія, формує не лише знакове несвідоме запам'ятовування, а й креативність, творчість, аналіз та прогностичність.

Метапредмет «Знання». Формує здатність працювати з поняттями, систематизуючу здатність (тобто здатність працювати із системами знань), ідеалізаційну здатність (здатність будувати ідеалізації) і т. д. Освоєння даної техніки припускає також розвиток таких універсальних здібностей, як розуміння, уява, рефлексія.

Прикладами метазнань є:

- *діаграма знань (відображає всі елементи знань , що знаходяться у взаємозв'язку, і відносини між ними);*
- *карта знань (відображає розподіл елементів знань між різними об'єктами);*
- *база знань, уявлення про її будову.*

Метапредмет «Завдання». На метапредметі «Завдання» учні отримують знання про різні типи завдань і способи їх вирішення. При вивченні метапредмета «Завдання» у школярів формуються здатності розуміння і схематизації умов, моделювання об'єкта завдання, конструювання способів вирішення, вибудовування діяльнісних процедур досягнення мети.

Уроки з метапредметним підходом можуть бути 2 типів:

- 1) *уроки із залученням деяких знань із суміжних предметів*
- 2) *узагальнюючі уроки.*

Перші з них проводять з використанням таких прийомів:

1. **Домашні завдання з інших предметів.** Учням пропонують домашні завдання з повторення раніше досліджуваного матеріалу із суміжних предметів, необхідного для розуміння питань, які будуть розглянуті на наступному уроці. Завдання повинно бути конкретним. Організація такого повторення має свою специфіку. Так, даючи завдання, потрібно попередньо пояснити, як працювати з опорним матеріалом (прочитати і засвоїти, порівняти з тим явищем, яке описано в підручнику, виписати в зошит визначення, дати відповіді на питання).

2. Узагальнюючі уроки надають великі можливості для систематизації знань і навичок у відпрацюванні програмового матеріалу. Підвищується роль нової форми занять – метапредметних семінарів.

Сценування метапредметного заняття:

1. Визначитися, якому способу діяльності можна навчити школярів. Важливо враховувати, якого віку будуть діти, яких треба цьому способу вчити, і на якому матеріалі це відбуватиметься.

2. Добре знання свого предмета вкрай необхідне при проведенні метапредметного навчального заняття.

3. Чітко уявляти, яку базову здатність Ви збираєтеся формувати у школярів під час навчального заняття. У Вас повинна бути деяка система показників, які дозволяють Вам виявляти дану здатність, діагностувати, що з нею відбувається в ході навчання школярів.

Метапредмети НЕ витісняють і не заміняють звичайні предмети: учні жодною мірою не обмежені у своїх можливостях та подальшій соціалізації. Більш того, успішне навчання за метапредметами передбачає добре знання матеріалу традиційних навчальних предметів. Але якщо на звичайних навчальних предметах понад усе цінується знання «пройденного» навчального матеріалу, то на метапредметах – акти спонтанно здійснюваного мислення, вільних розумових дій, здійснених індивідуально і всіма разом, з рівною відповідальністю – і учнями, і вчителями.

Використання метапредметних технологій у викладанні традиційних навчальних предметів дозволяє демонструвати учням процеси становлення наукових і практичних знань, переорганізовувати навчальні курси, включаючи в них сучасні питання, завдання і проблеми, в тому числі, значущі для молоді. Реалізувати метапредметність вчитель може при проведенні елективних курсів, семінарських занять, дослідницької та проєктної діяльності, а так само при виконанні творчих робіт.

Метапредметні результати навчання в основній школі:

➤ оволодіння навичками самостійного отримання нових знань, організації навчальної діяльності, постановки цілей, планування, самоконтролю і оцінки результатів своєї діяльності, вміннями передбачати можливі результати своїх дій

➤ розуміння відмінностей між вихідними фактами і гіпотезами для їх пояснення, теоретичними моделями і реальними об'єктами, оволодіння універсальними навчальними діями на прикладах для пояснення відомих фактів, розробки теоретичних моделей процесів або явищ

➤ формування умінь сприймати, переробляти і пред'являти інформацію в словесній, образній, символічній формах, аналізувати й переробляти отриману

інформацію у відповідності з поставленими завданнями, виділяти основний зміст прочитаного тексту, знаходити в ньому відповіді на поставлені питання і викладати його

➤ набуття досвіду самостійного пошуку, аналізу та відбору інформації з використанням різних джерел і нових інформаційних технологій для вирішення пізнавальних завдань

➤ розвиток монологічного та діалогічного мовлення, вміння висловлювати свої думки і здатності вислуховувати співрозмовника, розуміти його точку зору, визнавати право іншої людини на іншу думку

➤ освоєння прийомів дій в нестандартних ситуаціях, оволодіння евристичними методами вирішення проблем

➤ формування умінь працювати в групі з виконанням різних соціальних ролей, представляти і відстоювати свої погляди та переконання, вести дискусію.

До переваг метапредметного підходу у викладанні можна віднести:

- формування системних знань у школярів;

- задоволення інтелектуальних потреб школярів, розширення пізнавального горизонту в системі освіти;

- «Інтелектуальна провокація», суть якої в нетрадиційному, новому погляді учня на, здавалося б, звичайні, зрозумілі речі; можливість розвитку креативних можливостей дитини.

До практичних труднощів у систематичній реалізації підходу щодо формування ключових метапредметних компетентностей можна віднести:

- дефіцит навчальних годин, який може бути частково знятий за рахунок інтенсифікації навчального процесу;

- підвищені вимоги до «енциклопедичності» учителя, його наукового світогляду, необхідність освоєння вчителем суміжних наук, постійної самоосвіти;

- відносна неможливість перевірки знань в метапредметному аспекті.

Таким чином, при освоєнні учнями певних видів людської діяльності через освоєння навчальної діяльності і при відповідній організації і відборі змісту для освітнього простору відбувається первинне самовизначення школярів, яке надалі може задати певну траєкторію життєвого шляху. Категорія метапредметної діяльності при такому підході до навчання є фундаментальною і системоутворювальною для усього процесу навчання.

ЩЕРБАНСЬКА Ірина Михайлівна,
учитель історії Лісівської філії
комунального закладу «Михайлівське
навчально-виховне об'єднання»
Олександрівської селищної ради
Кропивницького району Кіровоградської
області

ОСОБИСТІСНА СПРЯМОВАНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НА МОТИВАЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ЕТАПІ УРОКУ ІСТОРІЇ

Реформування системи освіти зумовлює певні зміни ролі і функцій учителя у навчально-виховному процесі. Дослідження історичних процесів передбачає вивчення подій минулого, які не можна повторити чи відтворити в штучних або лабораторних умовах. Тому сьогодні вчителі історії часто мають проблему нерозуміння учнями необхідності вивчення подій, що «вже минули давним - давно». Крім того, навчальна діяльність не виникає лише під впливом внутрішніх потреб учнів. Потреба ходити до школи й вивчати те, що дорослі вважають необхідним для засвоєння в учнів не виникає довільно, вона має бути організована вчителем [1, с. 25]. Особливо важливим це є на мотиваційно-організаційному етапі уроку. Мета вчителя на даному етапі – перетворити учнів з об'єктів на суб'єктів навчальної діяльності, що має забезпечити доцільність, організованість і правильність їх подальшої роботи на уроці [3, с. 45]. Щоб досягти цієї мети, вчитель повинен:

- 1) Організувати вплив на мотиви, що формують навчально-пізнавальну діяльність учнів;
- 2) Організувати прийняття і розуміння учнями її мети;
- 3) Організувати чітке бачення учнями результатів діяльності, розвитку умінь і навичок, які їм стануть у пригоді.

Тобто на даному етапі уроку вчитель повинен забезпечити мотивацію й орієнтацію діяльності учнів на наступних етапах навчально-пізнавальної діяльності. Цього можна досягти за допомогою таких методів:

- 1) Обґрунтування важливості та необхідності вивчення кожної теми (наприклад, країни Центральної та Східної Європи ще два десятиліття тому знаходилися на такому самому рівні, що й наша держава, а зараз вони вже є членами Європейського Союзу та НАТО. Отже, вивчення їхнього досвіду може бути корисним і для нашого суспільства);

- 2) Створення проблемних ситуацій;
- 3) Використання афоризмів і висловлювань.

4) **Метод «Асоціативний куш»** залучає власний досвід учнів, має високий ступінь зацікавленості, проводиться фронтально. Доцільно використовувати під час мотивації вивчення теоретичного матеріалу (ідеї і поняття) та питань методології. Для посилення емоційності та емпатії (співпереживання) бажано використовувати фотографії, афоризми, вірші. Залежно від змісту цей метод може мати три види проведення: «поняття», «квітка», «прямокутник».

«Поняття». Учитель вертикально записує на дошці основне поняття, яке мають опрацювати учні. Після цього він просить учнів назвати ознаки цього поняття або асоціації, які воно в них викликає. Обов'язковою умовою є те, щоб ці слова мали спільні з основним поняттям літери.

«Квітка». Учитель малює на дошці квітку (серединка і чотири пелюстки). У серединці записує основне поняття, а на пелюстках – асоціації.

«Прямокутник». Учитель малює на дошці прямокутник і записує на ньому основні поняття. Потім просить учнів назвати його синоніми, антоніми, прикметники і дієслова, що, на їхню думку, пов'язані з даним поняттям. Всі вони записуються на відповідних сторонах прямокутника. Коли асоціації закінчуються, вчитель пропонує учням з кожної групи відібрати по три найхарактерніші. З відібраними асоціаціями відбувається подальша робота.

5) **Метод «Показуха» (скульптура).** Учитель називає поняття, подію, процес або явище. Об'єднавши учнів класу в декілька груп, він пропонує представникам кожної групи представити його у вигляді скульптури (тобто без слів). Після демонстрації учитель організовує обговорення за таким питаннями:

- Що вказує на те, що саме назване поняття представлене групою?
- Якими засобами вони його передали?
- Які ознаки поняття їм вдалося передати?

6) **Метод «Картинна галерея».** Учитель вивішує на дошці 4-5 ілюстрацій, які містять ознаки основного поняття або явища. Об'єднавши учнів у групи, він пропонує через деякий час назвати ознаки поняття, що зображене на картинах. Після завершення роботи в групах учні називають одну ознаку від кожної групи, не повторюючись. Наведені ознаки вчитель записує на дошці у стовпчик. Після цього відбираються три найбільш характерні ознаки, з якими відбувається подальша робота.

7) **Метод «мозковий штурм».** Його слушно застосовувати під час мотивації питань, пов'язаних із пошуком шляхів вирішення проблеми, а не з усвідомленням змісту понять.

Після того, як була проведена мотивація, шляхом фронтальної бесіди формулюється основне питання уроку та окреслюється приблизний кінцевий результат пізнавальної діяльності.

Таким чином, поза всіляких сумнівів, етап мотиваційно-організаційної діяльності відіграє важливу роль у навчальному процесі, оскільки від нього залежить активність учнів та ефективність на подальших етапах уроку. Тому вчителю слід приділяти особливу увагу саме цьому етапу уроку.

Далі пропоную розглянути, як реалізуються викладені вище ідеї на прикладі розробки уроку.

Тема уроку: Суспільний устрій, релігія та повсякденне життя Давньої Індії. Будда та його вчення

Мета уроку:

- ознайомити шестикласників зі структурою давньоіндійського суспільства;
- розвивати просторові, інформаційні, хронологічні, логічні та громадянські компетентності учнів;

- виховувати повагу до досягнень світової культури.

Тип уроку – урок засвоєння нових знань

Обладнання: історична карта, класна дошка, підручники (Бандоровський О. Власов В. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 6 клас. К.: Генеза, 2019, зошити, магнітна дошка, комп'ютер, електронний носій інформації, відео «Релігії Індії», «Індійські танці», презентація «Індійська культура»

Структура уроку

I. Організація учнів

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Актуалізація опорних знань («Асоціативний куш» до теми «Давня Індія»)

IV. Засвоєння нових знань:

1. Давньоіндійське суспільство. Варни. Касти

2. Релігії давньої Індії

3. Культура Давньої Індії

V. Закріплення знань (Робота в групах)

VI. Підбиття підсумків уроку.

Хід уроку

I Організація учнів

II Мотивація навчальної діяльності

Учитель: На минулому уроці ми з вами почали вивчати історію унікальної країни, великий син якої відомий поет Р. Тагор сказав про неї:

«Індія завжди мала один незмінний ідеал – злиття зі світом». Покажіть на карті цю країну. Історію цієї країни треба знати, оскільки багато досягнень світової культури, що збереглися і в наші дні, родом з Індії.

III. Актуалізація опорних знань (Складання «Асоціативного куша» до понять «Давня Індія»)

Прогнозовані відповіді учнів: півострів Індостан, Інд, Ганг, Мохенджо-Даро, Хараппа, арії, Маурії, Ашока ...

Вчитель: Під час нашого уроку ми доповнимо це й перелік новими асоціаціями. А зараз до нас завітали чарівні гості – це українські туристки, які подорожували цією дивовижною країною. Культура Індії їх так захопила, що стала їхнім хобі.

(Гості виконують танець). Гості задають учням питання:

1) Покажіть на карті цю країну, охарактеризуйте її географічне положення.

2) Опишіть клімат. Як природні умови вплинули на заняття населення;

3) назвіть цивілізації, що виникли на території Давньої Індії.

IV. Засвоєння нових знань, умінь та навичок.

1. Давньоіндійське суспільство.

Вчитель: Ви зараз назвали головні асоціації, які підтвердили, що вже в III-II тис. до н.е. в Індії сформувалося суспільство. Давайте поміркуємо, а що таке «суспільство». На які групи людей поділяється наше суспільство? А суспільство Давньої Індії поділялося на **варни і касти**. (Робота в зошитах, записи визначень та характеристика варн і каст)

Робота з підручником.

2. Релігія стародавніх індійців

Індуїзм. (Перегляд відео матеріалу «Релігії Індії»). Робота над питанням (що спільного має індуїзм з релігією Стародавнього Єгипту, країн Передньої Азії).

Буддизм. (Виступ учениці, що підготувала випереджувальне завдання, з повідомленням на тему «Буддизм»).

V. Закріплення знань

Робота в групах:

I група – робота над питанням: Чим буддизм відрізнявся від попередніх релігій держав Стародавнього Сходу? Чому буддизм став світовою релігією і поширився далеко за межі Індії (Опрацювати текст підручника на с. 74-75)

II група робота над проблемним питанням:

Чи вважав народ Давньої Індії поділ суспільства на варни і касту справедливим? А як вважаєте ви? (Опрацювати текст підручника на с. 74 та уривок із джерела на с. 75)

Вчитель: Давньоіндійська релігія не тільки визначила структуру суспільства, але й вплинула на розвиток культури, з основними досягненнями якої ми з вами зараз ознайомимось.

(Виступ учениці, що одержала випереджувальне завдання з презентацією та повідомленням на тему «Культура Давньої Індії».)

VI. Підбиття підсумків уроку.

Список використаних джерел

1. Пометун О. Методика навчання історії в школі. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
2. Шеремет М. Педагогічний потенціал історичної дисципліни в творчому розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів: інтегративний підхід // Історія в сучасній школі. – 2013. – № 11. – С. 40-44.
3. Якиманська І.С. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

ДЛЯ ПОДАТК

**Розвиток творчого потенціалу педагога
шляхом упровадження інноваційних
освітніх технологій на уроках історії
та суспільствознавчих дисциплін
(з досвіду роботи вчителів історії,
правознавства та громадянської освіти
Кіровоградщини)**

Методичний посібник
для вчителів історії, основ правознавства
та громадянської освіти

Підписано до друку 02.02.2022 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк – принтер. Тираж 100 прим.
Зам. № 374

КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кропивницький, 25006
Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього
процесу КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна 39/63,
Кропивницький, 25006